

Zgodovinsko društvo Ormož

Zgodovinski zapisi

Letnik

IX/2012 & X/2013

ISSN 1581-9140

Zgodovinski zapisi IX in X

Izdalo: *Zgodovinsko društvo Ormož*

Zanj: *Predsednik Anton Luskovič*

Glavna in odgovorna urednica: *Manica Hartman*

Sourednica: *Nevenka Korpič*

Lektoriranje: *Nadica Granduč*

Grafična priprava in tisk: *Sandi Kelnerič, s.p.,
Ptuj*

Naklada: *300 izvodov*

Ormož, 2013

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Kolo časa se neusmiljeno vrti naprej,

vedno znova opominja na minljivost

in briše spomine, zgodbe...

Nekaj jih vendarle zmeraj ostane,

čeprav morda ne v svoji prvotni popolnosti.

In kolo časa se vrti...

Dragi bralec, bralka

Leto je naokrog in veseli nas, da bomo bibliografijo društva obogatili za kar dve številki strokovne publikacije Zgodovinski zapisi. Deveta številka se tako nanaša na minulo leto 2012, medtem ko je deseta številka publikacije redna izdaja tekočega leta. Tudi v teh številkah so prispevke podali avtorji, ki se poklicno ali zgolj ljubiteljsko ukvarjajo s proučevanjem različnih zgodovinskih virov.

Z novimi prispevki smo želeli ponovno predstaviti delček iz bogate preteklosti ormoškega območja. Zavedamo se, da so dogodki izpred nekaj let nazaj dovolj blizu, da se jih spomnimo; kadar pa poskušamo spoznati življenjski utrip in razmere preteklih obdobij, stoletij..., moramo iskati v župnijskih kronikah, zapiskih, dnevnikih, strokovni literaturi... Zbrani prispevki so časovno zajeli širok razpon, saj posegajo v kar nekaj zgodovinskih obdobij. Prvi prispevek nas vodi v zgodnji novi vek, da spoznamo Ormož in njegove prebivalce, nato sledijo prispevki, ki se vsebinsko nanašajo na kasnejša obdobja, od začetka 17. do prve četrtine 20. stoletja. Najobsežnejši prispevek publikacije predstavlja avtobiografija Ivana Kukovca, ki je delno že bila objavljena v naših prejšnjih številkah, v tej pa sledi nadaljevanje njegovih spominov.

Vsak izmed avtorjev je s svojim prispevkom starim spoznanjem doprinesel tudi kaka nova; oboja pa nam omogočajo lažje razumevanje preteklih zgodovinskih dogodkov, ki so vplivali na življenje, jezik in kulturni razvoj širšega ormoškega območja. Vsem avtorjem se iskreno zahvaljujem za delo in trud, bralkam in bralcem pa želim prijetno branje in vas vabim, da nas spremljate tudi ob naših drugih dogodkih.

Za sodelovanje se lepo zahvaljujem tudi Pokrajinskemu muzeju Ptuj Ormož, OE Ormož.

Urednica
Manica Hartman

Kazalo

- 7 Aljaž Kovačič**
PREBIVALSTVO MESTA ORMOŽ V ZGODNJEM NOVEM
VEKU
- 18 Brane Lamut**
INICIALKE, VKLESANE V KAMNITI GRB MESTA ORMOŽ,
IZ LETA 1794
- 28 Boris Golec**
»HRVAŠKA PRLEKIJA« – FENOMEN JEZIKOVNO -
KULTURNE KROATIZACIJE V 18. STOLETJU
- 46 Franc Krnjak**
HUM V CERKVENI KRONIKI
- 53 Teja Kosi, Eva Ivanuša, Tilen Rajh**
IVANJKOVCI V DRUGI SVETOVNI VOJNI
- 77 Tone Luskovič**
SPŽZ – SLOVENSKA PROTIFAŠISTIČNA ŽENSKA ZVEZA
- 87 Ana Janžekovič**
DRAMSKA DEJAVNOST V ORMOŽU PO 2. SVETOVNI
VOJNI
- 99 Ivan Rihtarič**
PREKOP POSMRTNIH OSTANKOV GROFA JANKA
DRAŠKOVIĆA IZ GORNJE RADGONE V ZAGREB
- 103 Maruša Korpič Lesjak**
Dr. IVAN GERŠAK IN ORMOŠKI SPOMINI
- 112 Ivan Kukovec**
KAJ VSE LAHKO DOŽIVI PRLEK, ČE GRE V SVET

PREBIVALSTVO MESTA ORMOŽ V ZGODNJEM NOVEM VEKU

Prispevek predstavlja podobo mesta, meščane in njihovo jezikovno strukturo. V nadaljevanju so zapisani takratni gospodarji in sovražniki mesta.

Mesto in meščani

Mesto Ormož si je izoblikovalo svojo samoupravo že v 14. stoletju in je spadalo v skupino tako imenovanih zasebnih mest, ki so jim gospodarili zemljiški gospodje tistega gospostva, na ozemlju katerega je mesto bilo. Taka mesta imenujemo tudi patrimonialna mesta v nasprotju z deželno knežjimi mesti, katerih gospodar je bil sam deželni vladar. Kakor vsa mesta na Štajerskem je bil tudi Ormož mesto obrtnikov, ki so se preživljali z delom svojih rok in prodajali svoje izdelke vsak dan v svojih delavnicah ter na tedenskih in letnih sejmih. Obenem so se meščani delno ukvarjali tudi s kmetijstvom; skoraj vsak je imel po eno ali dve kravi, nekaj svinj, nekateri pa celo konje. Precej meščanov je imelo vinograde v bližnji ali daljni okolici Ormoža. Od pridelka so dajali vinsko desetino fevdnemu gospodarju vinogradniških zemljišč.

Iz leta 1542 je ohranjen podroben popis ormoških meščanov in njihovega premičnega in nepremičnega imetja. Ta seznam je bil narejen v zvezi z razpisom posebnega davka za vojno proti Turkom. Ormož je bil tedaj skromno mestece, štel je komaj 30 meščanskih hiš. Poleg tega je spadala k mestu mitnica (kot zgradba), kjer je grajska gosposka pobirala davek od vsega, kar so v mesto prinesli ali pripeljali naprodaj. Popis, kakor tudi urbar iz leta 1486, omenja kopalnico (*Badstube*), ki je pripadala mestu. V seznamu ni pri vseh meščanih naveden poklic, zato tudi naslednji podatki niso popolni. V mestu so živeli in delovali trije krojači, en lončar,

dva čevljarja, trije mesarji, dva tesarja, en mlinar, en pek in dva prodajalca soli. Sedem meščanov je imelo skupno 14 konj, po večini po dva konja; 20 meščanov je imelo skupno 48 krav, povprečno po dve ali tri krave. Med 30 meščani jih je 24 imelo tudi svinje, povprečno izračunano po tri na eno hišo.

Priimki meščanov: Krojač, Gregor, Matejko iz Varaždina, lončar Matjaž, Anton Seydnater, čevljar Miklavž, mesar Tomaž, gospod Mikloš, Klement Puff, krojač Matej, Bara Krainerjeva, solnarica (prodajalka soli) Roza, Jurij, nadzornik ribnikov. Mesto Ormož je bilo po svojem prebivalstvu skozi dolga stoletja skoraj popolnoma slovensko mesto. To stanje se je začelo spreminjati ob koncu 18. stoletja z naseljevanjem nemških obrtnikov in trgovcev.²

Zapisnik ormoškega mestnega sveta iz leta 1659 je zanimiv dokaz strukture mesteca sredi 17. stoletja. Za leto 1659 je bil izvoljen za mestnega sodnika Matija Kostenjak; za mestne svetovalce so bili izvoljeni: Andrej Kikl, Adam Krabonja, Peter Zamberger, Franc Kovačič, Jurij Rudic, Matija Kajn, Tomaž Vukovič, Miha Kukovec, Andrej Valpotič, Gregor Kurič, Martin Salek in Martin Habič. Znano je, da so bili mestni svetovalci – v tako imenovanem notranjem svetu jih je bilo navadno 12 – vedno najpremožnejši in zato tudi najvplivnejši meščani. To je brez dvoma veljalo tudi za Ormož.

Posamezne službe mestne uprave so opravljali: mestni pisar je bil Jurij Rudic, četrtnika sta bila Jakob Link in Miha Breznik; cenilca Miha Kukovec in Andrej Valpotič. Gradbeni mojster je bil to

1 Aljaž Kovačič, študent Univerze v Mariboru, Filozofska fakulteta, Slomškov trg 15, 2000 Maribor.

2 Anton Klasinc, Ormož skozi stoletja v luči arhivskih virov, v: Ormož skozi stoletja, ur. Jože Curk, Maribor, 1973, str. 74–75 (dalje: Klasinc, Ormož skozi stoletja).

leto Matija Herman. Vsak, ki je bil v srednjem ali novem veku sprejet za meščana kakega mesta, je moral poleg drugih pogojev tudi priseči zvestobo mestni oblasti. Razumljivo je, da so Slovenci in Hrvati, sprejeti za meščane mesta Ormož, morali opraviti tako prisego v svojem domačem jeziku. Obrazec prisega iz 17. stoletja je zapisan okrog leta 1700 in je še danes ohranjen. V sedanjem slovenskem črkopisu se glasi:

*Jaz N. Prisežem, da jaz nijednom drugom Gospodnu niščem podložen ali pokoren biti, nigo Gospodnu Rihtarju i Ratu (svetu) Ormoškoga varaša (mesta), i njihov hasen nam dobro pomoči spravljati i varaške pravice hoču pomoči braniti, hočem njim pokoren in podložen biti i z niščem z nijednem zvenskem (zunanjim) nikakav baratag ali pajdaštvo imati; kaj bi suproti varaške pravice dostojalo, nišču govoriti, nigo koliko mi pomoči je od Božje strani, hoči ju pomoči braniti. – Tako mi Bog pomoz i Blažena devica Marija, Majka Božja, prez Anega greha i macule (madeža) Prijeta i Svi Sveteki, amen.*³

Popis prebivalstva iz leta 1723 in 1724

Dosedanje obravnave zgodnjenovoveškega mestnega prebivalstva na Slovenskem so se ukvarjale zlasti z analizo župnijskih matic in redkeje z obdelavo terezijanskega popisa prebivalcev iz leta 1754. Toda v ormoškem primeru matične knjige zaradi slabše ohranjenosti nimajo tolikšne teže, tem manj ob dejstvu, da razpolagamo z dvema popisoma prebivalcev (iz 1723 in 1724), ki skupaj predstavljata najstarejši ohranjeni popis prebivalcev katerega koli od 21 zgodovinskih mest v mejah današnje Slovenije.

Vsebinske značilnosti popisa s konca leta 1723: vsebuje samo 49 popisnih enot pa tudi vsebinsko je manj popoln, saj navaja mnogo manj osebnih imen (tako ni npr. imena niti za eno ženo gospodarja), krajevni izvor pa le pri vseh treh zetih gos-

podarjev ter pri dobri polovici poslov (54,4%) in gostačev (52,6%). Kriteriji, kdo je v popisu upošteván in kdo ne, kot že rečeno, niso povsem jasni. Manj natančen kot popis iz julija 1724 je njegov predhodnik tudi pri navajanju oseb, saj so odrasli otroci gospodarjev navedeni samo v primeru, če so že poročeni (tri hčerke z zeti, ena odrasla hčerka z otroki), drugi sorodniki pa le izjemoma (gospodarjev brat in teta). V 49 popisnih enotah je skupno popisanih samo 154 odraslih oseb (75 moških in 79 žensk), od tega 94 gospodarjev, ovdovelih gospodaric in žena gospodarjev, 9 njihovih sorodnikov, 32 poslov in 19 gostačev. Otroci so kot splošni pojem brez natančnega števila izpričani le pri 10 popisnih enotah, od tega v 9 družinah gospodarjev ter enkrat otroci gospodarjeve odrasle hčerke.⁴

Precej več dela si je popisovalec naložil z drugim popisom z dne 16. julija 1724, ki je neprimerno popolnejši, četudi ne vedno povsem dosleden. Poleg tega ni nastal celoten hkrati, ampak so ga pisale tri različne roke. Tako vsebuje osnovni, datirani popis 66 popisnih enot in se končuje z upraviteljsko hišo. Druga roka je naknadno pripisala še družino mestnega sodnika Matije Rudolfa, tretja pa družino Andreja Kelemine, ki ga po sočasni mestni davčni knjigi prepoznamo kot mestnega podanika s hišo pri Pavlovcih. Tretji zapisovalec je tako z vnosom tega *zunanjega* Ormožana dokončno zamejil območje, ki so ga prištevali k mestni ormoški naselbini. Nazadnje, najpozneje čez nekaj mesecev, so popis dopolnili še z obrobniimi opazkami, kdo od prebivalcev se je medtem odselil (*wekh, wökh*).

V popisu so le redke opazke o starosti ter o osebnostnih in fizičnih lastnostih. Tako je pri meščanskem sinu zapisano, da je pijanec (*vollsauffer*), med gostači pa je najti slepo beračico in staro majerico. Zadnji dve ženski sta sploh edini vsaj približno starostno opredeljeni osebi. Pri nekaterih

3 Klasinc, Ormož skozi stoletja, str. 75–76.

4 Boris Golec, Ormož v stoletjih mestne avtonomije, Ljubljana, 2005, str. 35 (dalje: Golec, Mestna avtonomija).

drugih posredno izvemo le to, da niso več mladi, in sicer iz navedb o njihovih odraslih otrocih in enkrat iz podatka *odsluženi vojak*. Ker se prva ormoška mrliška matica začenja šele v jožefinski dobi, ni, žal, tako rekoč za nikogar moč ugotoviti, kdaj natanko je umrl in v kakšni starosti. Iz teh dveh manjkajočih podatkov bi sicer mogli ugotoviti vsaj približno starostno strukturo tistega dela Ormožanov iz leta 1724, ki se pred smrtjo niso odselili v druge župnije ali po naključju umrli drugje.⁵

Primerjava med obema popisoma, ki ju ločuje zgolj dobrega pol leta, je pokazala tudi močno diskontinuiteto prebivalstva, še posebej pri gospodarsko nesamostojnem sloju brez lastne strehe nad glavo. Če sta med koncem leta 1723 in julijem 1724 *izginili* le dve od 49 družin gospodarjev, se je, nasprotno, zamenjala dobra polovica poslov in gostačev – od skupno 51 jih v naslednjem popisu pogrešamo kar 27. Pri tem tudi za dobršen del preostalih ne vemo, ali gre pri isti hiši obakrat za iste ljudi, saj so 1723. mnogi brez imena. Med najmanj 27, ki jih torej julija 1724 ni več pri istem gospodarju, so le trije gostači zamenjali samo hišo, ostali, s kakšno redko izjemo, pa so zapustili mesto. Tako kot pri prvem popisu je tudi v popisu iz julija 1724 pritegnilo pozornost zelo majhno število otrok. Ob 25 sinovih, hčerkah in pastorki pri 15 družinah – od teh sta dva poročena in samo dva izrecno označena kot otroka (iz prvega zakona), sta v popisu z osebnim imenom po enkrat navedeni še rejenka in pastorkina hči. Otroci, vselej brez imena in le petkrat opredeljeni s številom (1–5), se omenjajo pri nadaljnjih 12 družinah, med drugim tudi pri družini, kjer je poimensko naveden še poročeni sin. Slednje vodi k sklepu, da nastopajo z osebnim imenom le odrasli otroci, torej tisti, ki so prestopili določeno starostno mejo.⁶

Zgornji sklep smo mogli potrditi s pomočjo najstarejše ohranjen krstne matične knjige. Izkazalo se

je, da so od 23 poimensko znanih sinov in hčera – vsi sicer niso bili rojeni v Ormožu – le štirje vpisani v krstno matico, ki se začenja voditi jeseni 1707, pri čemer je najmlajši julija 1724 štel slabih 13 let. Mejo, od katere dalje se mladostniki v popisu vodijo kot lastne osebe in ne zgolj kot brezimeni otroci, je torej predstavljalo dopolnjeno 12. ali kvečjemu 13. leto. Tudi sicer je v tej starostni dobi, ki še ne pozna podaljšane adolescence, takšna starost pomenila prehod iz otroštva v odraslost. V ormoškem primeru pa je morda kljub nižji starosti prištet k odraslim še kateri od poslov, zlasti iz vrst 17 pastirjev in pastiric, pač zato ker se je preživljal z delom lastnih rok. Popis prebivalstva Ormoža iz leta 1724 je bil torej zasnovan kot seznam tako opredeljenih *odraslih* oseb.

Odrasli Ormožani so bili v tem popisu razdeljeni v štiri socialne skupine: 1) gospodarji in gospodarice, 2) njihovi otroci in drugi sorodniki, 3) posli s pomočniki in vajenci ter 4) gostači in želarji. Skupine so razporejene po treh delih Ormoža: Mesto, Ptujsko predmestje in Ogrsko predmestje s tremi zaselki. Brez v popisu neupoštevanih stanovalcev župnišča in frančiškanskega samostana je v Ormožu s predmestji živelo 283 odraslih oseb. Na samo mesto so pripadle dobre tri petine (172 ali 60%), kar domala ustreza deležu hiš znotraj obzidja, glede na njihovo skupno število (41 ali 60,3%).⁷

V ormoških zasebnih hišah je ob popisu leta 1724 živelo približno 380 ljudi. Če pa tem prištejemo še povečini neprokrativne prebivalce župnišča in samostana, znaša skupno število Ormožanov blizu 400.⁸

5 Golec, Mestna avtonomija, str. 35–37.

6 Golec, Mestna avtonomija, str. 37–38.

7 Golec, Mestna avtonomija, str. 37–39.

8 Golec, Mestna avtonomija, str. 46.

Jezikovna podoba mesta

Imena in priimki ter znani geografski izvor odrasle populacije Ormoža nesporno pričajo, da so Ormožani leta 1724 v vsakdanjem komuniciranju uporabljali več jezikov in narečij – od teh nekatere zgolj v družinskem okolju. V veliki večini prebivalstva je bila materinščina eden od slovenskih dialektov, največkrat v prleščini, pri čemer so eni znali tudi nemško, nekateri, rojeni v jezikovno mešanih okoljih na sicer slovenskih etničnih tleh, so nekoliko bolje ali slabše od slovenščine suvereno uporabljali še določen nemški govor, maloštevilni Ormožani tujega rodu pa so se slovensko sporazumevali različno dobro, odvisno od objektivnih in subjektivnih dejavnikov (časa priselitve, sorodnosti materinščine s prleško slovenščino, motiviranosti, individualnih sposobnosti idr.). Zlasti priseljenci iz drugih slovanskih okolij so bili pri razumevanju in učenju ormoškega lokalnega govora v določeni prednosti, pri čemer so v svojo »ormožčino« nehoti vpletali tudi elemente lastnega jezila (hrvaščine, češčine in poljščine).

Priiložnosti za uporabo lastnega jezika pa so imeli bolj malo; tako denimo v medsebojnih stikih priseljencev s Češke in Moravske ali hrvaška gospodarica s svojim vajencem, če niso maloštevilni Hrvatje in Medžimurci zaradi sorodnosti kajkavščine in prleščine sploh ostajali kar pri svojem idiomu. Beneški trgovec Vrle je z bratom zagotovo govoril še beneško italijanščino ali furlanščino; za geografsko oznako Benečija se pri njem namreč prejkone skriva Furlanija, na kar opozori podatek v prvem popisu Ormožanov (1723), da je iz Furlanije izviral njegov hlapec. Ni izključeno, da je Čeh Pinter s svojo ženo s Sedmograške namesto nemščine ali poleg nje govoril madžarsko, pač glede na to, da je bil pred naselitvijo v Ormožu celih 33 let vojak in da se za ženo ne ve, katerega jezika je bila najbolj vešča. Tako so Ormožani iz leta 1724 kot celota zagotovo obvladali šest različnih

materinščin v smislu današnjih modernih jezikov, nemara pa so se pogovarjali celo v osmih in več jezikih.⁹

Od skupno 15 moških gospodarjev (25,9% vseh), ki so v Ormožu že prišli na svet, jih je kar (86,7%) nosilo slovenski priimek, eden slovensko-nemškega (*Rudolf*) in samo eden nemškega (*Poll*). Njihova osebna imena so bila nadalje skoraj v polovici primerov klicna (dva Andraža, dva Ivana, dva Hansa in Ferenc), od tega pri treh gospodarjih v predmestju in pri štirih v ožjem mestu, pri čemer je imel en Hans slovenski priimek, drugi pa je bil zgoraj omenjeni Poll. Rodbinska imena v Ormožu rojenih poročenih žensk v nasprotju s priimki moških domačinov nimajo enake izpovedne vrednosti in za tovrstne primerjave ne pridejo v poštev. Zato pa so zgovorna njihova lastna osebna imena, skoraj v polovici primerov klicna: trikrat Kata, po dvakrat Neža ter enkrat Lenka in Uršula, edino ime, ki bi bilo lahko tudi klicno nemško.¹⁰

V Ormožu, ki so ga povečini naseljevali Podravci kmečkega rodu, namreč iz leta 1724 še niso bile ustvarjene širše razmere za zamenjavo materinskega slovenskega dialekta z nemškim govorom. V tej dobi slabih izobraževalnih možnosti, ko nemščina na Slovenskem še ni globlje prodrla v meščanski sloj slovenskega izvora, se je bilo po večini podeželskim priseljencem v samem Ormožu sicer moč priučiti nemščine, vendar mestece za njeno rabo ni predstavljalo stimulatívne okolja. Komuniciranje v nemščini se je tako praviloma omejevalo na maloštevilne priseljene družine in posameznike. Kritična masa govorcev solidne nemščine je bila premajhna, da bi bila potrebna ali zaželena adaptacija priseljenih govorcev slovenščine kot materinščine na neko ormoško mestno nemščino, kaj šele da bi to pomenilo enega od pogojev za socialni vzpon in za *pomeščanje*. Tudi v javnosti – denimo na sejah mestnega sveta in mestnega sodišča,

9 Golec, Mestna avtonomija, str. 100–101.

10 Golec, Mestna avtonomija, str. 102.

še posebej pa v cerkvi – je slovenščina ohranjala daleč prevladujoče mesto, ne glede na to, da se je vse zapisalo le nemško in je v dokumentih mestnega izvora najti vsega tri slovenske zapise – pri-sežne obrazce za novosprejete meščane in mestne svetnike.

Z zelo veliko mero gotovosti lahko trdimo, da so Ormožani slovenskega rodu – izjeme potrjujejo pravilo – v vsakdanjem življenju uporabljali svoj idiom. Še več, temu so se, če so hoteli dlje časa ostati v Ormožu in neovirano komunicirati z okoljem, morali prilagoditi tudi priseljenci oz. nemško, drugače govoreči ljudje. Tista socialna kategorija, ki je poleg okolja odločala o rabi jezikov v družinskem okolju in posledično tudi v javnosti, je bil sloj gospodarjev. Ko pa je šlo za izbiro (prvega) jezika v družini oz. za materinščino otrok, so imele glavno vlogo njihove žene. Priseljeni moški gospodarji neslovenskega rodu so se prej prilagodili novim jezikovnim razmeram, posebej če so bili poročeni z žensko s slovenskega podeželja ali z domačinko iz mesta. Otroci iz takih zakonov so se v zgodnji mladosti teže naučili očetovega jezika kot, denimo, otroci nemško govorečih mater njihove materinščine. Tako je potomce nemškega priseljenca po generaciji ali dveh marsikdaj povezoval s tujim izvorom le še podedovani priimek.¹¹

Ormož je bil torej podeželsko mestece z izrazito slovensko etnično in jezikovno podobo. V času, ko je nastal popis njegovih prebivalcev, so tudi mestni organi na čelu s sodnikom in z notranjim svetom nesporno ustno poslovali slovensko, četudi so se o zahtevnejših zadevah morda med seboj pomenkovali nemško.

Ormoški mestni živelj je bil verske izobrazbe in cerkvene duhovnosti deležen samo v domačem jeziku, kar je temu jeziku v ožjem okolju nesporno dvigovalo ugled ali pa vsaj ni ustvarjalo občutka, da ga tudi tu izpodriva nemščina, katere družbe-

na funkcija je bila že povsem tako neprimerljiva s funkcijo slovenščine. Nemščino so govorili *imenitnejši* Ormožani, bila je jezik *države*, s tem ormoške mestne pisarne, gotovo je bila tudi učna vsebina in jezik v mestni ter v t. i. zakotnih šolah (četudi morda ne v celoti), nadalje je za Ormožane pomenila nujno sredstvo komunikacije z zunanjim – neslovenskim svetom, ne nazadnje pa je veljala za prvi jezik vseh sosednjih štajerskih mest in v domači deželi za jezik vseh vrst svetne *gospode*.¹²

V terezijanskem katastru deželnega arhiva v Gradcu je ohranjen tudi popis prebivalcev Ormoža iz leta 1749, torej približno dvesto let po popisu iz leta 1542. Ormož ima tega leta 71 hiš. Od teh jih je 17 v predmestju pred ptujskimi vrati, 43 v samem mestu, 4 v predmestju pred ogrskimi vrati in sedem drugje zunaj mesta. Tudi takrat je Ormož izrazito obrtniško mestece. V mestu je 9 različnih obrti, v katerih dela in s tem preživlja družine 45 samostojnih obrtnih mojstrov, združenih v obrtniške skupnosti ali cehe. Zanimiv je pregled obrti po številnosti obrtnikov, ki opravljajo določeno obrt. Najmočnejše so zastopane čevljarska, usnjarska, mesarska in tkalska obrt. To so stroke, katerih izdelki so potrebni ne le meščanom, temveč tudi podeželskim prebivalcem. Širok krog odjemalcev je povzročil, da so obrtniki te vrste dobro uspevali. Zato se je tudi večalo na eni strani število obrtnikov teh vrst v mestu, na drugi strani pa število šušmarjev ali štererjev (*die Störer*) na deželi. Ormož je imel v tem času pet čevljarjev, po štiri mesarje, tkalce in usnjarje, po tri kovače, krojače, lončarje, mizarje in tesarje, po dva ključavničarja, peka in sodarja ter po enega jermenarja, kolarja, krznarja, padarja, steklarja, vrtnarja in zidarja.¹³

12 Golec, Mestne avtonomije, str. 111–113.

13 Klasinc, Ormož skozi stoletja, str. 76.

11 Golec, Mestna avtonomija, str. 103–104.

Gospodarji Ormoža

V drugi polovici 15. stoletja je bil Ormož (mesto in grad) z zemljiško posestvijo v vzhodnih Slovenskih goricah v lasti plemiške rodbine Schaumberg. Ana, sestra Friderika, zadnjega gospoda Ptujskega, je bila poročena z grofom Schaumbergom, ko je po letu 1438 podedovala grad in mesto z mitnino, sodiščem ter gornjim in s spodnjim uradom. Grofje Schaumbergi so leta 1486 po dolgem obotavljanju končno izročili za doto svoji sestri Barbari, poročeni z grofom Dujmom Frankopanom, gospostvo in mesto Ormož.

Že naslednje leto (1487) so mesto in grad zasedle najemniške čete cesarja Friderika. Morale so ga po krajšem času sicer zapustiti, toda ob odhodu je vojska mesto požgala. S seboj je odpeljala ujetega mladega Mihaela Frankopana, sina grofice Frankopanske, roj. Schaumberg. Tedaj je obupana mati zaprosila ogrskega kralja Matijo, naj ji reši in odkupi sina. V zameno mu je ponudila grad in mesto Ormož. Ko ji je kralj izpolnil prošnjo, mu je oboje tudi izročila. Kralj Matija je podelil leta 1489 gospostvo Ormož z mestom in gradom ogrskemu stotniku Jakobu Zeklu, sposobnemu in vplivnemu poveljniku in svetovalcu, tedaj tudi poveljniku Ptuja in Radgone.

V začetku leta 1490 je bil Jakob Zekel, častihlepen ogrski častnik in plemič ter novi zemljiški gospod Ormoža in Borla, v središču pomembnih vojaških in političnih dogodkov. S pooblastilom ogrskega kralja Matije je vodil pogajanja s cesarjem Friderikom za sklenitev miru. Še preden so bila pogajanja končana, je kralj Matija umrl. Tedaj je Jakob Zekel prestopil na stran cesarja Friderika, mu prisegel zvestobo, ponemčil svoje ime in se trajno naselil v Ormožu. Plačilo za novo *zvestobo* seveda ni izostalo.

Z listino, izdano 25. julija 1490 v Linzu, je podelil Jakobu Zeklu mesto in grad Ormož (*die stat und Geschloss Frydaw*) z vsemi zemljišči proti plačilu

24.000 goldinarjev (gld), ki jih je Zekel vedno zadolženemu cesarju izplačal. Jakob Zekel se je kot novi gospodar Ormoža kar dobro izkazal. Mestu je priznal njegovo samoupravo in skušal dvigniti obrt in trgovino ter skušal zaceliti rane, ki so jih bili Ormožu in njegovemu zaledju povzročili turški napadi in dolgotrajna vojna med cesarjem Friderikom in kraljem Matijo. Pri novem cesarju Maksimilijanu je pridobil za mesto Ormož dva nova letna sejma, ki naj bi zopet dvignila gospodarstvo in blaginjo težko preizkušenege mesteca ob Dravi. Umrl je leta 1504. Pokopali so ga v cerkvi frančiškanskega samostana v Ormožu, ki ga je leta 1495 sam ustanovil.¹⁴

Naslovnica

14 Klasinc, Ormož skozi stoletja, str. 65–70.

Jakobov mlajši sin Luka, ki je Ormož podedoval, je širil posest svoje rodbine zlasti z dvojno ženitvijo. Odraščal je v Ormožu, v družbi matere Marjete, imensko neznanega brata in sester Marjete, Elizabete in Suzane.¹⁵

Mati Marjeta je želela končati dolgoletni posestni spor z grofi Schaumberškimi glede ormoške posesti in je prosila vladarja Maksimilijana I., naj prizna Jakobovo oporoko. Deželni knez ji je ustregel 17. marca 1506, s čimer je oporoka postala pravnomočna, skrbniki pa so lahko začeli postopek izpolnjevanja Jakobovih določil. Naslednjega leta (1507), po maju, je deželni knez vpeljal Luko kot zakonitega dediča. Luka je dobil naslednje pomembnejše posesti na slovenskem Štajerskem v last, v dedni fevd ali v zajem ob prevzemu dediščine:

- mesto, grad in gospostvo Ormož s pripadajočimi posestmi z deželskim sodiščem in mitnino;
- grad in gospostvo Borl s pridruženo graščino Zavrč s tamkajšnjima dvema deželskima sodiščema in mitnino;
- trg, dvor in posest Središče;
- dvore in pripadajočo posest s pertinencami na desnem bregu Drave pri Ptujju od Brega do širše okolice Vidma in Podlehnikaja;
- gradiče, kurije in posesti v okviru deželnoknežjih in salzburških dednih fevdov;
- nepremičnine v mestu Ptuj.¹⁶

Kot izkušen vojak in vojskovodja je bil dragocena opora cesarju Ferdinandu v boju proti Turkom in pri organizaciji obrambe Slavonije in Hrvatske. Zeklovo razmerje do Ormoža lepo osvetljuje izvorna pergamentna listina z dne 25. julija 1570 s svojo letničnim podpisom Luke Zekla. S to listino podel-

juje sodniku in svetovalcu mesta Ormoža in vsej občini proti plačilu svojo hišo z dvorom in vrtom, imenovano *kamnita hiša* – meščanske hiše so bile tedaj še večinoma lesene – z namenom, da jo bo mesto uporabljalo za mestno hišo ali rotovž. Luka Zekel je ustanovil v Ormožu tudi špital za siromašne in osirotele meščane.¹⁷

Sredi 20. let se je oženil s Katarino pl. Meinburg, poroka pa naj bi mu prinesla večjo vsoto denarja ter dvorce in posest na Hrvaškem in Ogrskem. V zakonu sta se jima rodili hčerki Katarina in Helena ter 1530. leta prvorojeni sin Jakob. Toda Katarina je 1538. leta umrla, drugič se je Luka poročil s Katarino pl. Imbresi/Imbrimović iz Krapine, ki mu je leta 1540 rodila še sina Mihaela.¹⁸

S svojo oporoko je leta 1573 obvezal svoja sinova in dediča Mihaela in Jakoba, da bosta tudi onadva vzdrževala vsak po štiri osebe, kakor je delal to doslej on. Mihael, sin Luke Zekla iz drugega zakona, je podedoval Ormož in se poročil z bogato Elizabeto Pögl, hčerko barona Pögla iz Reifensteina pri Judenburgu na Gornjem Štajerskem. Mihael je bil pravo nasprotje svojega očeta; nemiren, nestalen, zapravljiv, do podložnikov nestrpen in trdosrčen, pravi primer neusmiljenega in nasilnega graščaka. Zaradi lahkomišelnega in potratnega življenja se je zadolževal in začel prodajati manjše in večje dele svoje zemljiške posesti in tako izgubljal dohodke. Žena mu je hotela pomagati iz dolgov s tem, da je leta 1589 prodala grad Reifenstein, ki ga je bila prejela za doto. Tudi to ni zaleglo. Dolgovi so naraščali, upniki pa so zasegali posestvo za posestvom. Okrog leta 1603, ko je Mihael umrl, je bila gosposčina Ormož skoraj v celoti zasežena in v rokah številnih upnikov. Nekaj desetletij pozneje so Zeklovi kot štajerska plemiška rodbina izumrli.¹⁹

15 Andrej Hozjan, Vojak na krajini. Prispevek k biografiji Luke Kövendi Székelyja/Zekela, barona ormoškega (1500–1574), v: Ormož skozi stoletja V (Prva knjiga), ur. Marija Hernja Masten, Ormož, 2005, str. 229 (dalje: Hozjan, Vojak na krajini).

16 Hozjan, Vojak na krajini, str. 240–241.

17 Klasinc, Ormož skozi stoletja, str. 70.

18 Hozjan, Vojak na krajini, str. 231.

19 Klasinc, Ormož skozi stoletja, str. 70–71.

*Nagrobnik družine Zekel, vzidan v severno steno kapele župnijske cerkve sv. Jakoba v Ormožu.*²⁰

Leta 1598 je grof Jurij Rupert Herberstein kupil od Mihaela in Elizabete Zekel še nezastavljeno zemljiško posest z gradom in mestom Ormož. Ko je s plačilom dolgov različnim Zeklovim upnikom pridobil še večino ostale zastavljene posesti, je vse skupaj kot gosposčino Ormož že 20. marca 1604 prodal za 57.800 gld ogrskemu plemenitašu Ladislavu Pethöju de Hethés, ki je postal novi zemljiški gospod kmečkim podložnikom ormoškega okraja in tudi gospod mesta Ormož. Za prve in za

druge je nastopilo novo obdobje; obdobje nemirov, krivic in stiske, odpora in zakonitega boja proti storjenim krivicam, boja za stare pravice. Novi fevdalni gospodar je uvedel spremembe, ki so boljše prizadele kmečke podložnike in meščane.

Podložniki gosposčine Ormož so se pritožili deželnemu glavarju v Gradcu zaradi čezmerne in neznosne robote (tlake). Prišli so tudi z drugimi pritožbami. Vse to jim hoče vsiliti novi lastnik v nasprotju s starimi navadami in obveznostmi. Ladislav Pethö je ugovarjal pritožbam in zahteval, da je treba sestaviti imenski seznam vseh podložnikov, ki se pritožujejo, s točno navedbo tožbene zadeve. Nepristranska komisija, ki naj jo imenujeta obe stranki, naj nato razsodi vsak posamičen primer. Nato je od okrog 300 podložnikov 156 podložnikov v svojem imenu pisno navedlo svoje pritožbe. Komisija se je sestala in strnila vse pritožbe v tri točke: tlaka, srenjski svet (gmajna) v Šalovcih, telesne in denarne kazni. Podložniki priznavajo ročno tlako, pritožujejo se zoper vozno tlako, ki jo morajo opravljati tudi zunaj dežele, srenjski svet jim je graščak odvezel, za denarne in telesne kazni zahtevajo povračilo in odškodnino.

Na vse tri točke obtožnice je Pethö pripravil obširen odgovor, ki bi bil v čast dobremu pravnemu zastopniku. Iz poznejših sporov in pravnih vidov je mogoče videti, da so podložniki v tej pravdi glede tlake izgubili. Sprejeti so morali, da jo bodo opravljali po tri dni v tednu. Povračil za denarne in telesne kazni graščak ni hotel priznati. Jeseni leta 1617 je umrl. Bil je trd gospodar svojim podložnikom, spreten diplomat v pogajanjih in pravnih zadevah z njimi. V obsežni oporoki je določil gosposčino Ormož z gradom in mestom Ormož za dediščino mlajšemu sinu Štefanu. V oporoki je tudi razglasil zemljiško posest Ormož za fidejkomisno posest, ki je ni mogoče prodati, podeduje pa jo vedno moška vrsta v rodbini.²¹

²⁰ Nevenka Korpič, Ormoško pokopališče – sveto območje kulturne dediščine, Ormož, 2007, str. 14.

²¹ Klasinc, Ormož skozi stoletja, str. 78–81.

Tudi po letu 1641, ko je mladi Štefan Pethö prevzel upravo gosposčine in gradu, se ni poleglo nezadovoljstvo podložnikov in meščanov. Mladega graščaka označujejo zgodovinarji za vihravega in lahkomiselnega človeka, ki se je rad vdajal *sladkemu življenju*. Za gospodarstvo se ni kaj dosti brigal, za svoje razsipno življenje je potreboval denar, ki ga je izvlekel od podložnikov in celo od meščanov. Konec leta 1655 je Štefan Pethö zbolel in napravil oporoko, v kateri je izrazil željo, da ga pokopljejo v rodbinski grobnici v cerkvi frančiškanskega samostana v Ormožu. Za dediča je postavil mladoletnega sina Franca Adama, za varuha svojo ženo Ano Marijo, rojeno Khonski. Spomladi leta 1657 je umrl.²²

Kruci

Mladi baron Franc Anton Pethö se ob vdoru krucev v Ormož v prvih dneh februarja 1704 ni posebno izkazal. Grad in mesto je prepustil na milost in nemilost ogrskim upornikom in njihovim zaveznikom Središčanom ter okoliškim kmetom in z ženo zbežal na varno na Ptuj. Kruci so mesto in grad temeljiti izropali in deželo požgali. Ko je nevarnost minila, se je mladi baron vrnil. Skrbno je popisal in ocenil nastalo škodo in napravil dolg seznam za posamezne vrste izropanega blaga. Škodo, ki so jo kruci povzročili mestu Ormož, so tudi popisali in skušali doseči vsaj odpis nekajletnega davka.

Cenitev iz leta 1707 je dala naslednje ugotovitve: oškodovanih je bilo 42 meščanov; požganih je bilo 8 hiš v mestu in pet v predmestjih. Odpeljali so pet konj in 20 krav ter pet telet. Odvzeta in uničena je bila velika količina vina in žita. Vsa storjena škoda, ki je znašala pri posameznih oškodovancih po 10, 30, 100 in 250 do 600 gld, je bila ocenjena na visoko vsoto 4.556 gld. Za odpis davka, ki jim ga je bila odobrila deželna oblast, so se morali Ormožani dolga leta pravdati s svojo graščakinjo, vdovo Marijo Elizabeto Pethö. Šele leta 1719 je končno prišlo do poravnave.²³

Po letu 1745 je postala lastnica ormoškega gradu in zemljiškega gospostva ter tudi mesta Ormoža plemiška rodbina Königsacker. Tej rodbini, ki je šele pred nedavnim dobila plemstvo, so bile razmere slovenskega podeželja tuje, slovenski jezik nerazumljiv. Zato se ni čuditi, da novi lastniki niso imeli razumevanja tudi za stare pravice mesta Ormoža, ki so si ga hoteli popolnoma podrediti. Grof Jožef Königsacker je že leta 1754 sestavil dolgo pritožbo okrožnemu glavarju v Mariboru in predlagal, naj odstavi mestnega sodnika Janeza Vizjaka ter kaznuje uporne ormoške meščane in postavi drugega sodnika.²⁴

Deželski sodnik Janez Menhart je 6. maja izrekel naslednjo sodbo:

1. *Mestni sodnik Vizjak je odstavljen.*
2. *Mestnemu pisarju gospostvo odpusti njegove prestopke.*
3. *Za začasnega sodnika je imenovan meščan Anton Lučnik, ki bo opravljal službo do izvolitve novega mestnega sodnika.*
4. *Graščak odpusti kazen meščanom Filipu Koklu in Janezu Kigerju, ki sta se šla v Gradec pritožit in sta tam v gostilni Pri Florijanu hudo krivično govorila proti graščaku ter bila zaradi tega obsojena na tri dni zapora v meščanskem stolpu.*
5. *V raznih spornih zadevah se sklene glede dimnikov naslednje: meščani bodo skrbeli za dimnike, ki so zidani ali leseni; graščak pa bo dal siromašnim meščanom opeko in apno za zidanje dimnikov, za katere pa je obvezno čiščenje.²⁵*

22 Klasinc, Ormož skozi stoletja, str. 83–85.

23 Klasinc, Ormož skozi stoletja, str. 86.

24 Klasinc, Ormož skozi stoletja, str. 91–92.

25 Klasinc, Ormož skozi stoletja, str. 92.

Ključne besede

Ormož, meščani, popis prebivalstva, gospodarji, Jakob Zekel, kruci.

Literatura

- Boris Golec: Ormož v stoletjih mestne avtonomije, ZRC SAZU, Ljubljana, 2005.
- Andrej Hozjan: Vojak na krajini. Prispevek k biografiji Luke Kövendi Székelyja/Zekela, barona ormoškega (1500–1574), v: Ormož skozi stoletja V (Prva knjiga), ur. Marija Hernja Masten, Občina Ormož, Ormož, 2005.
- Anton Klasinc: Ormož skozi stoletja v luči arhivskih virov, v: Ormož skozi stoletja, ur. Jože Curk, Založba Obzorja, Maribor, 1973.
- Nevenka Korpič: Ormoško pokopališče – sveto območje kulturne dediščine, Muzej, Ormož, Ormož, 2007.

Povzetek

Mesto Ormož si je izoblikovalo svojo samoupravo že v 14. stoletju in je sodilo v skupino zasebnih mest, ki so jim bili gospodarji zemljiški gospodje tistega gospostva, na katerega ozemlju je mesto bilo. Kakor vsa mesta na Štajerskem je bil tudi Ormož mesto obrtnikov, ki so se preživljali z delom svojih rok in prodajali svoje izdelke okoličanom vsak dan v svojih delavnicah in na tedenskih in letnih sejnih. Obenem pa so se ti meščani vsaj nekoliko ukvarjali tudi s kmetijstvom. Precej meščanov je imelo vinograde v bližnji ali daljni okolici Ormoža. Od pridelka so dajali vinsko desetino fevdnemu gospodarju vinogradniški zemljišč.

V Ormožu razpolagamo z dvema popisoma prebivalstva (iz 1723. in 1724. leta), ki predstavljata najstarejši ohranjeni popis prebivalcev katerega koli od 21 zgodovinskih mest v mejah današnje Slovenije. Primerjava med obema popisoma je pokazala močno diskontinuiteto prebivalstva, še posebej pri gospodarsko nesamostojnem sloju brez lastne strehe nad glavo. Imena in priimki ter znani geografski izvor odrasle populacije Ormoža nesporno pričajo, da so Ormožani leta 1724 v vsakdanjem komuniciranju uporabljali več jezikov in narečij, od teh nekatere zgolj v družinskem okolju. V veliki večini prebivalstva je bila materinščina eden od slovenskih dialektov, v glavnem prleščina, pri čemer so eni znali tudi nemško. Maloštevilni Ormožani tujega rodu so se slovensko sporazumevali različno dobro, odvisno od objektivnih in subjektivnih dejavnikov.

V 15. stoletju je bil Ormož z zemljiško posestjo v lasti plemiške rodbine Schaumberg, nakar so bile podeljene stotniku Jakobu Zeklu. Jakobov mlajši sin Luka, ki je podedoval Ormož, je širil posest svoje rodbine zlasti z dvojno ženitvijo. Z listino, podpisano leta 1570, je podelil sodniku mesta Ormoža in vsej občini proti plačilu svojo hišo z dvorom in vrtom, da jo bo mesto uporabljalo za mestno hišo ali rotovž. Oženil se je s Katarino pl. Meinburg, ki

mu je rodila tri otroke, poroka pa naj bi mu prinesla večjo vsoto denarja ter dvorce in posest na Hrvaškem in Ogrskem. Po ženini smrti leta 1538 se je ponovno poročil s Katarino pl. Imbresi/Imbrimović iz Krapine, ki mu je leta 1540 rodila četrtega otroka. Mihael, sin Luke Zekla iz drugega zakona, je podedoval Ormož in se poročil z bogato Elizabeto Pögl. Mihael je bil pravo nasprotje svojega očeta; nemiren, nestalen, zapravljiv, do podložnikov nestrpen in trdosrčen, pravi primer neusmiljenega in nasilnega graščaka. Zaradi lahkomiselnega in potratnega življenja se je zadolževal in začel prodajati manjše in večje dele svoje zemljiške posesti in dohodkov. Dolgovi so naraščali, upniki pa so zasegali posestvo za posestvom. Leta 1598 je grof Jurij Rupert Herberstein kupil od Mihaela in Elizabete Zekel še nezastavljeno zemljiško posest z gradom in mestom Ormožem. Gospoščino Ormož je prodal leta 1604 ogrskemu plemenitašu Ladislavu Pethöju de Hethésu, ki je postal novi gospod mesta Ormož.

Ladislav je umrl leta 1617 in posest zapustil sinu Štefanu. V oporoki je tudi razglasil zemljiško posest Ormož za fidejkomisno posest, ki je ni mogoče prodati, podeduje pa jo vedno moška vrsta v rodbini. Leta 1657 je Štefan umrl. Njegov sin baron Franc Anton Pethö se ob vdoru krucev v Ormož v prvih dneh februarja 1704 ni posebno izkazal. Prepustil je grad in mesto na milost in nemilost ogrskim upornikom in njihovim zaveznikom Središčanom ter okoliškim kmetom in z ženo zbežal na varno na Ptuj. Kruci so mesto in grad temeljiti izropali in deželo požgali.

INICIALKE, VKLESANE V KAMNITI GRB MESTA ORMOŽ, IZ LETA 1794

Članek skuša pojasniti kratico **NRUR**, vklesano v grbu mesta Ormož iz leta 1794, ki je bil nekoč vzidan v mestnih vratih, sedaj pa krasi vhodni del gradu v Ormožu.

V vhodni avli ormoškega gradu so danes vzidani štirje kamniti spomeniki. Reliefa grifona in leva sta po vsej verjetnosti grbonosca družinskega grba izvorno madžarske družine Pethe de Hethes. Kako je grb izgledal v celoti, si lahko ogledamo na freski na obokanem stropu sprejemne dvorane v 1. nadstropju ormoškega gradu, ki je datirana v 1. polovico 18. stoletja oziroma je nastala v času obnove po vpadu krucev leta 1704.

Preostala dva kamnita spomenika nimata povezave z gradom, saj sta grba mesta Ormož (nem. *Friedau*), v avlo pa sta bila vzidana po tem, ko so okrog leta 1820 podrli preostala portala mestnih vrat.² Poleg osnovnega reliefnega motiva stolpa s polmesečem na desni in s soncem na levi ima vsak od njiju še tekstovni del. Starejši grb ima v zgornjem delu v nemškem jeziku v štirih vrsticah vklesan napis, a ne v kitici. Če verze razporedimo v kitico, dobimo zapis:

Diese alte Stadt
stehet in Gottes Handt
Friedau ist Sie genandt
vor uralten Zeiten wohlbekandt,³

ki nam pove, da je to staro mesto v božjih rokah, imenuje se Ormož in je poznano že od prastarih časov. V spodnjem delu pod reliefnim grbom pa je vklesan še napis: »*Renoviert A(nn)o 1635*«, Obnovljeno v letu 1635. Ni povsem jasno, ali so bila ob tej priliki obnovljena le mestna vrata, kjer je bil grb vzidan, ali pa vse mestno obzidje, ki je bilo zadnjič lahko občutneje poškodovano stoletje prej ob vpadu Turkov.

Ormož je ostal edino spodnještajersko mesto, ki ni postalo deželno knežje, gospod mesta je bil vsakokratni lastnik gradu in pripadajoče zemlje. V letu 1635 je v gradu domovala družina izvorno madžarskih plemičev Pethe de Hethes.

Grb mesta Ormož iz leta 1635 je starejši od obeh ohranjenih kamnitih grbov.

Danes je vzidan v vhodni veži ormoškega gradu, po Franu Kovačiču pa je bil še v prvi polovici 19. stoletja vzidan v vzhodnih mestnih vratih.⁴

Foto: Andrej Lamut, december, 2006.

1 **Mag. Brane Lamut**, kustos arheolog – muzejski svetovalec, Pokrajinski muzej Ptuj Ormož, OE Ormož, Kolodvorska cesta 9, 2270 Ormož.

2 Ciglencečki, M., 1990, str. 47.

3 Danes bi zapisali namesto: Handt-Hand, genandt-ge-nannt, wohlbekandt-wohlbekannt, končnice – dt so verjetno uporabljene zaradi »rime« z besedo Stadt.

4 Kovačič, F., 1911.

V tem članku nas zanima predvsem drugi, mlajši grb iz leta 1794, ki krasi tudi naslovnico naše publikacije »Zgodovinski zapisi«. V štirih vogalih okrog osnovnega grbovnega motiva se zvrste tiskane črke *N R U R*. Gre očitno za neko okrajšavo z inicialkami. Branje te okrajšave pa je vsem zgodovinarjem tako dobro poznano, da je običajno ne najdemo zapisane v daljši verziji. Transkripcije ne najdemo ne v vodnikih, kot sta Ormož in okolica (1990), ali Vodnik po kulturni in naravni dediščini Občine Ormož (1998)⁵, pa tudi ne v strokovnih publikacijah, ki obravnavajo ormoški grb, kot je na primer knjiga Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem⁶, katalog razstave Ormoške mestne pravice 1331–1981⁷, ne publikacija o štaterskih gradovih, ki omenja le kratico⁸.

Ker pa so Zgodovinski zapisi namenjeni predvsem poljudnemu bralcu, naj vendarle zgodovinarjem sicer dobro znano kratico tudi preberemo. V daljši obliki jo najdemo zapisano med gradivom, ki ga hrani Zgodovinski arhiv Ptuj na več listinah. Med najstarejšimi je tista, v kateri so bile cehovske pravice lončarjev na Ptujju potrjene 18. maja leta 1577 s formulacijo, ki se začinja z besedami: *Wir, N(omen) Richter und Rath.....bekhenen*⁹, torej v prevodu: Mi, po imenu sodnik in svetpotrjujemo... itd. Pri sodniku je mišljen seveda sodnik in župan v eni osebi, pri svetu pa voljeni mestni svet, pri besedi *Rath* črka h na koncu predstavlja starinsko obliko zapisa. Enako je s podpisom na koncu dokumenta, kjer ni podpisana z imenom in priimkom konkretna oseba, temveč spet sledi *N: Richter und Rath* alda (nem. tukajšnji). Vprašanje je seveda, ali inicialka »N« res pomeni *nomen* oz. (*in*) *nomine* (lat. = ime oz. po, (v) imenu), ostale besede pa bi bile zapisane v nemščini. Druga mož-

nost je seveda po nemško: *N(amen)*, spet je mišljeno: »po imenu«, in torej ne spreminja vsebine. Ker pa je v nekaterih z gotico pisanih dokumentih inicialka »N« zapisana v latinici¹⁰, se zdi latinska verzija verjetnejša. Raba inicialke latinske besede znotraj nemškega teksta morda kaže na starejšo rabo celotne fraze v latinščini, a starejših srednjeveških tekstov s to formulacijo v regiji ne poznam.

Obravnavani kamniti grb mesta Ormož iz leta 1794 je danes prav tako vzidan v grajski veži. Novost pri njem je vklesana kratica NRUR.

Foto in računalniška obdelava:

Nina Mertik, 2011.

5 Glej seznam literature.

6 Otorepec, B., 1988, str. 161–164.

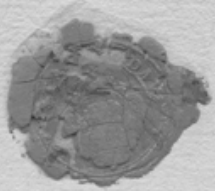
7 Šamperl-Purg, K., 1981.

8 Stopar, I., 1991, str. 102.

9 Zgodovinski arhiv na Ptujju. Potrditev pravil lončarskega ceha na Ptujju, ZAP, Lončarski ceh na Ptujju 4/1. Za podatek se zahvaljujem arhivistki Mariji Hernja Masten

10 Za podatek se zahvaljujem dr. Dejanu Zadravcu, Zgodovinski arhiv na Ptujju, prav tako za pregled in korekturo teksta.

1754 Für H. Richter, und Rath der Stadt
 Friedr. Buchhändler für mit. D. Martin Mitter,
 Magr. Bildhauer Erh. Bus gabüßer angemeß. und
 approbirt: Die geschnittenen Kupfer eines Lagers, und
 aufzunehm. und sein Hoff selbst Bildh.
 Lina Professor allein zu schreiben; daß sein ge
 schäft ihm zuwidm. fassen zugelegt. und auf
 zunehmen Leben, sich bestreben werden seiner
 Amme andern aufzunehm. In welchem
 die Kupfer zum Rath insigils festigung. Rath
 Friedr. am 4. Martij 1754.

H. Richter, und Bus
 alda.

1754

1754

Wir N. Richter und Rath der Stadt
 1758, 20. Febr. Fridau Landfremden hiermit zu guter Bedienung
 Erweiser Juridischer Minister Ludwig Kuffner
 eingewilligt, und gehalten ein gerichtliches Verhör
 über einen Bürger aus dem Reichsgericht und
 sein Recht erlangte Juridischer Profession alle
 Zeitungen, welche sich auf die in der
 dem, zugehört aus dem Reichsgericht
 mit dem Namen eines Juristen
 aufgeführt. In Urkunde des Kuffner
 Stadt insigelt fertigung. Stadt Fridau
 am 20. Febr. 1758.

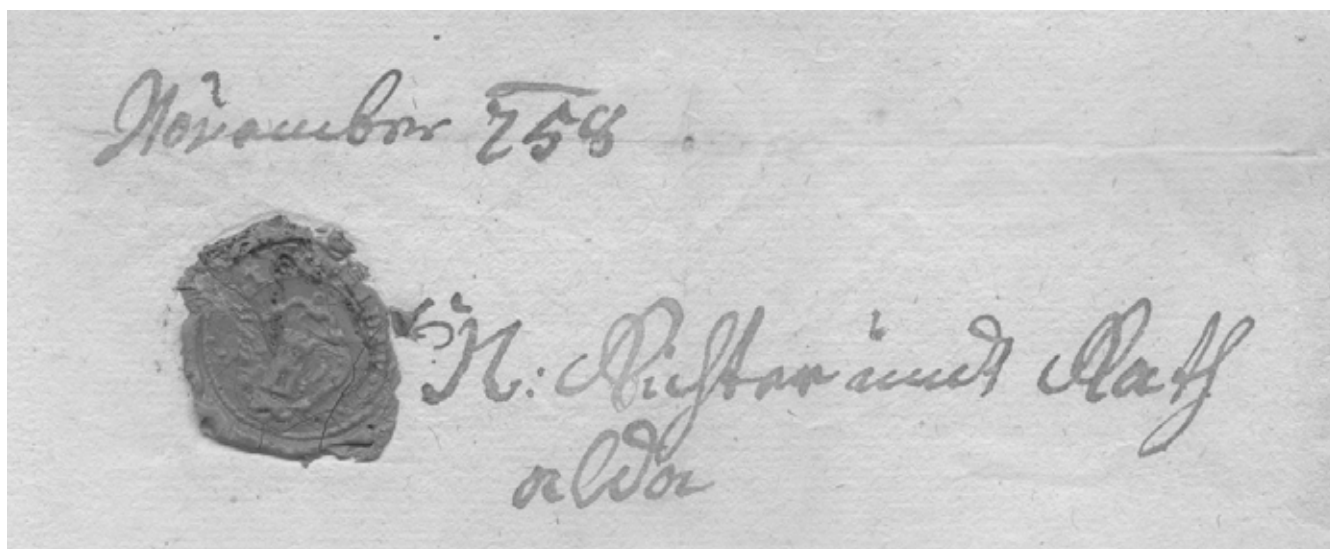

N. Richter und Rath
 alda

1758

Listini, ki se začenjata z obravnavano formulo: Wir N. : Richter und Rath..., torej: Mi, po imenu sodnik in (mestni) svet, (hrani ju Zgodovinski arhiv na Ptuju v fondu AMO, šk. 29/332, 334).

Skena december, 2006.

Prej predstavljeni listini se za pečatom tudi zaključujeta s pripisom N. Richter und Rath alda (tukajšnji), (hrani ju Zgodovinski arhiv na Ptuju v fondu AMO, šk. 29/332, 334).

Skenirano decembra 2006, računalniška obdelava Nina Mertik 2011.

Na pečatu v rdečem vosku je prikazan mestni grb v izvedbi, kakršna je bila običajna sredi 18. stoletja.

Skenirano decembra 2006, računalniška obdelava Nina Mertik 2011.

Tudi vsakoletno voljeni ormoški sodnik je uporabljal pri listinah, ki jih je sprejel v soglasju z mestnim svetom, podobno formulo, kot nam kažeta začetka in na koncu še podpisa z žigom dveh dokumentov, ki ju hrani Zgodovinski arhiv Ptuj, datirana pa sta na začetek druge polovice 18. stoletja, v letih 1754 in 1758.¹¹

Listino, v kateri je obravnavana inicialka *izpisana*, pa najdemo na primer v enem od dokumentov, ki jih hrani Zgodovinski arhiv v Celju. Tako je v listini, v kateri cesar potrjuje celjske meščanske pravice, zapisano:

- 1 *Bekennen offentlich mit disem brieff und*
- 2 *thuen kundt allermännlich, dass bey unss un-*
- 3 *sere getreüe liebe **nomen richter, rath und ge-***
- 4 *mei-*
- 5 *ne burgerschafft unserer in unserem her-*
- 6 *zogthumb Steyer im viertel Cilli liegenden*
- 6 *statt Cilli*¹²

Vendar so polni izpisi besede *nomen* redkost, pogostejša je le inicialka *N*.

V navezavi na Ormož se obravnavana formulacija *NRUR* pojavlja še na enem dokumentu. Magistrat mesta Ormož je dal namreč leta, na podlagi odloka št. 7580, z dne 7. avgusta leta (1)824, ki ga je izdal mariborski cesarsko-kraljevi okrožni oziroma krejski urad (nem.=k. u. k. Kreisamt), natisniti formular meščanskega pisma, ki so ga po prisegi prejeli na novo sprejeti meščani (*Slika 7*). Kdaj je bil natis formularja, lahko le ugibamo, lahko že v jeseni ali pozimi istega leta 1724, kot je izšel odlok, ali pa nekaj kasneje. V zaglavju tega dokumenta je na sredini odtisnjen grb mesta, ki ga v zunanji

krožnici obdaja napis *N(omen)*R(ichter)*U(nd)*R(ath)*Sta(d)t*Fridau*1781**,¹³ v prevodu torej: »V imenu sodnika in (mestnega) sveta«, zvezdice pa označujejo presledke med posameznimi inicialkami. Iz grba, upodobljenega v zaglavju, je torej razvidno, da je bila samouprava mesta Ormož na novo formirana leta 1781 oziroma je v tem letu vsaj dobila nov pečat z napisom v tej obliki.

Novost v času vladanja prosvetljenega cesarja Jožefa II. je bila pri urejanju mestnih organov že terminologija. Za mesta, ki niso bila deželno-knežja, so začeli uporabljati izraz *municipalna*.¹⁴ S tem nazivom se Ormož običajno pojavlja v sočasni literaturi. Tako ga na primer navaja Mayer kot »Eine kleine Munizipalstadt«, majhno *municipalno* mesto, že leta 1782.¹⁵ Nadalje je iz nekaj mlajše publikacije, ki predstavlja zgodovinski in geografski oris dežele Štajerske v poglavju »Zbirka znamenitosti« na strani 212, razvidno iz objavljenega seznama *municipalnih* mest, da so bila v takratni celotni Štajerski le štiri takšna: Friedau (Ormož), Hartberg, Murau in Oberwöls (danes Oberwölz v okrožju Murau).¹⁶ Ormož je bilo torej edino mesto s tem poimenovanjem na ozemlju današnje slovenske Štajerske, vsa tri preostala mesta so danes v Avstriji.

11 Zgodovinski arhiv na Ptuj, AMO 29/ 332 in 334. Za podatek se zahvaljujem arhivistki Mariji Hernja Masten.

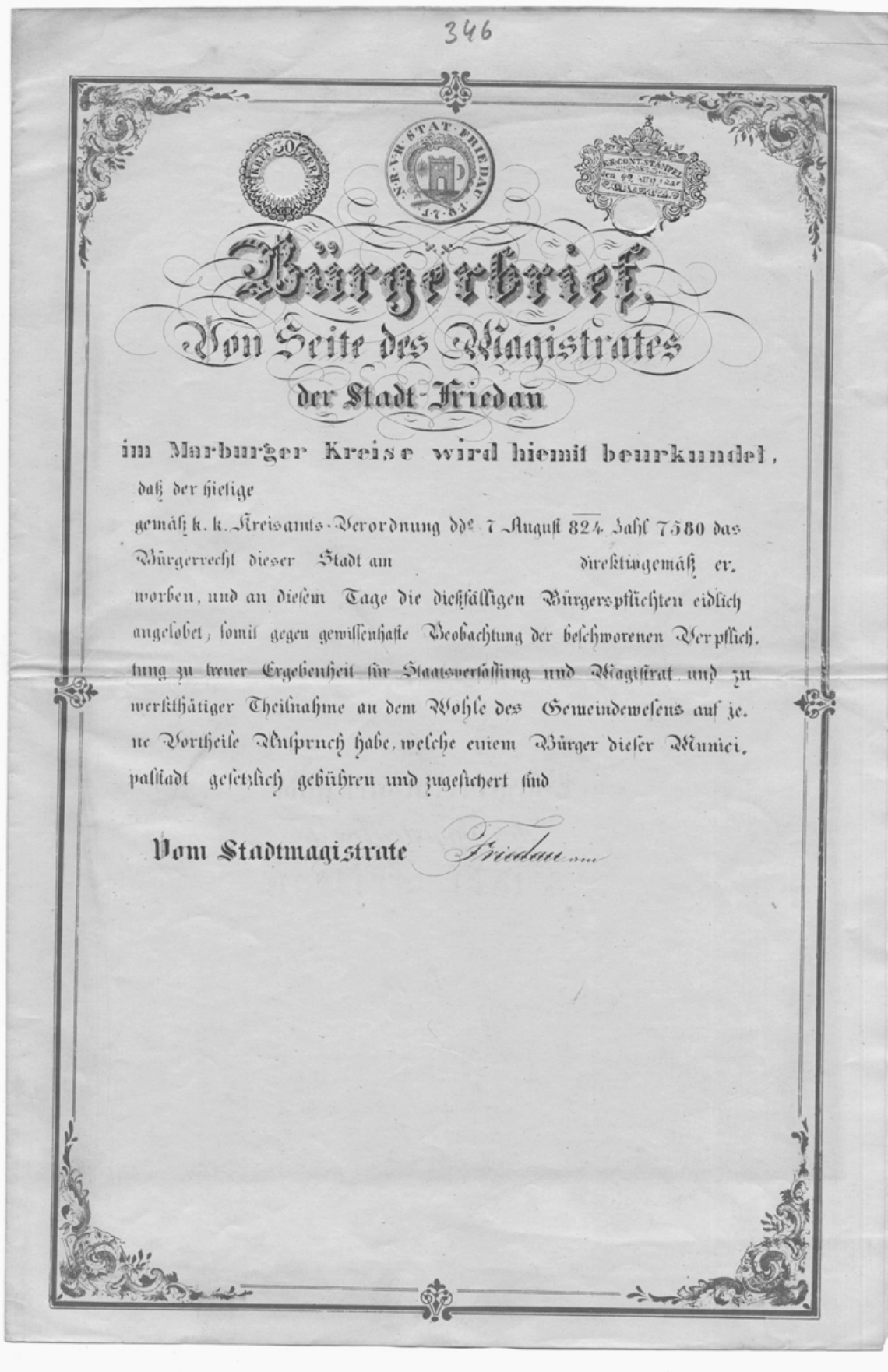
12 Žižek, A., 2004, str. 23, kjer je zgornje besedilo tudi prevedeno; za podatek se zahvaljujem dr. Dejanu Zadravcu, Zgodovinski arhiv na Ptuj.

13 Hernja-Masten, M., 1993, str. 94, kjer je kratica tudi prečitana.

14 Žontar, J., 1981, str. 91.

15 Mayer, K., 1782, str. 58.

16 Kindermann, J. K., 1787, 212.

im Marburger Kreise wird hiemit beurkundet,
 daß der hietige
 gemäß k. k. Kreisamts-Verordnung dd. 7 August 1824. Zahl 7580 das
 Bürgerrecht dieser Stadt an direktgemäß er-
 worben, und an diesem Tage die diesfälligen Bürgersplichten eidlich
 angelobet, somit gegen gewissenhafte Beobachtung der beschworenen Verpflich-
 tung zu treuer Ergebenheit für Staatsverfassung und Magistrat und zu
 werththätiger Theilnahme an dem Wohle des Gemeindefens auf je-
 ne Vortheile Anspruch habe, welche einem Bürger dieser Munici-
 palstadt gesetzlich gebühren und zugesichert sind

Vom Stadtmagistrate

Friedau

Zaglavje meščanskega pisma iz leta 1824, ki ima na vrhu v sredini pečat mesta z običajnim grbom, po obodu pa teče napis z obravnavano formulo in letnico 1781. Hrani Zgodovinski arhiv Ptuj v fondu AMO (=Arhiv mesta Ormož), šk. 29/ 346.

Skenirano 2006.

*Grb municipalnega mesta Ormož iz leta 1781,
povečan izsek iz meščanskega pisma.
Skenirano 2006, računalniška obdelava Nina
Mertik 2012.*

Ugotovili smo že, da je formula N. R. U. R. stara v uradnih dokumentih že stoletja, toda poudarjena vidna raba na mestnem grbu, ki je bil vzidan v obnovljenih mestnih vratih, je novost zadnje petine 18. stoletja, prav tako tudi oblikovanje grba z isto formulo, kasneje upodobljenega na pečatu v zaglavju meščanskega pisma. Pečat je torej nastal le leto po samostojnem nastopu vladanja cesarja Jožefa II. Prav reforme Jožefa II. pa so ogrožale ormoške mestne pravice. O tem je pisal že Anton Klasinc.¹⁷ Reforme prosvetljenega absolutizma so seveda zahtevale tudi reformo samoupravne ureditve mest. *Voljenega* župana in mestne svetnike naj bi zamenjali izobraženi *imenovani* uradniki in ravno temu so se Ormožani s poudarjanjem N. R. U. R. upirali, njihova mestna avtonomija (uprava in nižje sodstvo) je bila po 450 letih od podelitve statusa mesta leta 1331 ogrožena.

Zaposlili naj bi šolano osebje v mestni upravi, sedaj imenovani magistrat, in to na stroške samih mest. Majhna in gospodarsko šibka mesta pa niso za to imela ustreznih sredstev. Druga možnost, ki so jo ponekod uporabili na Kranjskem, je bila, da so nekatera, tudi deželnoknežja mesta, spremenili

v municipalna, njihove pristojnosti prenesli na zemljiška gospostva, mestne organe pa odpravili.¹⁸

Med mesti, ki naj bi izgubila nižje sodstvo, pravico vodenja zemljiške knjige in podobno, se je znašel tudi Ormož.¹⁹ Vendar je mesto vztrajalo, da bo samo zbralo manjkajoča sredstva. Zato so dali leta 1788 popisati vse svoje nepremično premoženje in dohodke, ki so izvirali iz njega.²⁰ Cenitev iz leta 1788 še ni prinesla rešitve, morda je k temu pripomogla spomenica (pritožba) iz leta 1795,²¹ saj je bil v naslednjem letu 1786 dosežen sporazum. Januarja tega leta se je v mestu pod predsedstvom okrožnega komisarja sestala komisija, v kateri so bili grof Königsacker, sodnik, mestni pisar in osem zastopnikov meščanov, ter med drugim ugotovila, da ima mesto možnosti za organiziranje novega magistrata. Vendar se je pravda vlekla še do leta 1803, ko je Ormož dosegel ustanovitev magistrata.²² Žontar navaja leto 1804 kot leto formiranja magistrata.²³

Člani magistrata: župan, mestni tajnik in trije svetovalci so bili zapriseženi pred predstavnikom gosposčine Ormož.²⁴ Reforma pa ni bila takojšnja, njeno postopnost razčlenjuje Žontar v navedenem članku od časa Marije Terezije dalje, ko so bili leta 1748 uvedeni okrožni uradi, kresije (Kreisamten), mesta pa njim podrejena²⁵. V času Jožefa II. so bile spremembe hitrejše, »Župana in svetnike je sprva volil odbor meščanov v navzočnosti okrožnega glavarja. Od leta 1803 dalje pa članov magistrata, ki so bili plačani in so imeli potrebne izpite,

18 Žontar, J., 1981, str. 91 s.

19 Klasinc, A., 1973, str. 93, poglavje: Nova ureditev mest-težka preizkušnja za Ormož.

20 Klasinc, A., 1973, str. 93, poglavje: Spomenica iz leta 1788 in tam naveden vir, ki ga hrani Zgodovinski arhiv na Ptuj v fondu AMO=Arhiv mesta Ormož, 5c/15a.

21 Klasinc, A., 1973, str. 94, poglavje: Počasi in vztrajno do cilja in tam naveden vir.

22 Golec, B., 2005, str. 7.

23 Žontar, J., 1981, str. 94.

24 Klasinc, A., 1973, str. 94, 95, poglavje: Sporazum leta 1796 in tam navedeni viri.

25 Žontar, J., 1981, str. 91.

17 Klasinc, A., 1973, str. 93 ss.

niso več volili, temveč jih je imenoval gubernij na podlagi dogovora z apelacijskim sodiščem. Mestu je ostala le pravica, da je predlagalo kandidate«. ²⁶ Lahko le ugibamo, da je morda prav zaradi spremenjenega statusa mesta v letih 1803 ali 1804 do tedanji lastnik grof Königsacker grad in zemljo v naslednjem letu 1805 prodal bogatemu industrialcu Josefu Pauerju, ki je leta 1812 prejel tudi plemiški naslov. ²⁷

Vendar pa so nesoglasja med mestom in gosposčino trajala vse do propada fevdalnega reda leta 1848. ²⁸

V takšnem vzdušju prizadevanj za ohranitev starih meščanskih pravic v jožefinski in postjožefinski dobi je potem razumljiva poudarjena raba formulacije NRUR na mestnem grbu, ki je bil vzidan v mestnih vratih in prav tako na obodu pečata ormoškega magistrata od 1781 dalje. Meščansko pismo iz konca leta 1824 ali 1825 (?) najlepše ilustrira izgubo starih meščanskih pravic. Grb iz leta 1781, uporabljen v začetju formularja, se še ponaša z (voljenim) mestnim sodnikom in (mestnim) svetom, sam formular pa je bil 43 let kasneje že natisnjen po odloku iz leta 1824, ki pa ga ni sprejel sam ormoški mestni svet, temveč kresija v Mariboru. V tem času pa so bili tako župan kot omenjeni mestni svetniki že *imenovani in ne voljeni*.

Ključne besede

Ormož, mestni svet, municipalno mesto, magistrat, župan, mestni sodnik, mesni svet.

Uporabljene kratice in okrajšave:

AMO=Arhiv mesta Ormož (hrani ZAP),

ZAP=Zgodovinski Arhiv na Ptujju,

nem.=nemško,

lat.= latinsko.

Viri

- Listina, s katero sodnik in mestni svet (Ptujja) 18. maja 1577 potrjujeta cehovske pravice lončarjev, ZAP, Lončarski ceh na Ptujju, 4/ 1,
- pečatena listina s formulo: »Wir n. Richter und Rath«, AMO, škatla 29/ 332,
- pečatena listina s formulo: »Wir n. Richter und Rath«, AMO, škatla 29/ 334,
- natisnjeno meščansko pismo z žigom in napisom: »N* R* U* R* Stat* Fridau*«, AMO, škatla 29/ 346,
- grb mesta Ormož z letnico 1635, vzidan v vhodni pasaži gradu Ormož,
- grb mesta Ormož z letnico 1794, vzidan v vhodni pasaži gradu Ormož.

Literatura

- Marjeta Ciglencečki: Sprehod po mestu. Grad. V: Ormož in okolica. Vodnik. Maribor, 1990.
- Jože Curk: Ormož in okolica. V: Vodnik po kulturni in naravni dediščini občine Ormož, 1998.
- Boris Golec: Ormož v stoletjih mestne avtonomije. Posestna, demografska, gospodarska, socialna, etnična in jezikovna podoba mesta ob Dravi 1331–1849, Ljubljana, 2005.
- Marija Hernja-Masten: Pečati in grbi Ormoža in okolice. V: Ormož skozi stoletja 4,

26 Žontar, J., 1981, str. 94.

27 Sapač, I., 2007, str. 26.

28 Klasinc, A., 1973, str. 95, 96, poglavje: Boj do zloma fevdalizma in tam navedeni viri.

1993, str. 79–103, posebno str. 92–94.

- Joseph Karl Kindermann: Historischer und geographischer Abriss des Herzogtums Steiermark, Graz, 1787.
- Anton Klasinc: Ormož skozi stoletja v luči arhivskih virov. V: Ormož skozi stoletja 1, Ormož, 1973, str. 50 ss, posebno strani 93–96.
- Fran Kovačič: Predavanje o zgodovini Ormoža in ormoškega okraja. V: Časopis za zgodovino in narodopisje 8, Maribor 1911, str.107–115, IX. Redni občni zbor 18. dec. 1910 v Ormožu.
- Karl Mayer: Versuch **über** Steiermärkische Alterthümer, Graz, 1782.
- Božo Otorepec: Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem. Ljubljana, 1988, str. 161–164, Ormož.
- Igor Sapač: Grad Ormož. V: Umetnostna dediščina ormoškega območja od 12. do izteka 19. stoletja. Zbornik razprav ob razstavi. Ormož, 2007, str. 24–27.
- Ivan Stopar: Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji 2. Med Prekmurjem in porečjem Dravinje. Ljubljana 1991, str. 97–104: Ormož (Friedau), grad.
- Kristina Šamperl-Purg: Grb mesta Ormoža. V: Ivan Lovrenčič, ur., Ormoške mestne pravice 1331–1981. 650 let ormoških mestnih pravic. Katalog razstave Zgodovinskega arhiva v Ptuj, Ptuj, 1981.
- Aleksander Žižek: Našim zvestim, ljubim celjskim meščanom, Celje 2004, str. 23.
- Jože Žontar: Problemi zgodovine mest na Slovenskem od srede 18. stoletja. V: Kronika, časopis za krajevno zgodovino 29, Ljubljana 1981, str. 81 ss.

Povzetek

*V članku je kratica na kamnitem grbu mesta Ormož iz leta 1794 prebrana kot: **n**(omen) **R**(ichter) **u**(nd) **R**(ath) in torej pove, da je bil grb postavljen (v obnovljena mestna vrata) v imenu sodnika in (mestnega) sveta. Poudarjeno rabo te formulacije v času po samostojnem nastopu vladanja cesarja Jožefa II. leta 1780, z letom 1781 na obodu žiga ormoškega magistrata in nekaj kasneje, leta 1794 na obravnavanem grbu, pa pojasnujem s prizadevanji za ohranitev ormoške mestne avtonomije.*

»HRVAŠKA PRLEKIJA« – FENOMEN JEZIKOVNO-KULTURNE KROATIZACIJE V 18. STOLETJU

Prlekija sodi med štiri obrobne slovenske pokrajine, ki jih je v zgodnjem novem veku zajela jezikovno-kulturna kroatizacija. Drugače kot v Beli krajini, Kostelu in Prekmurju tu ni prodrli hrvaški etnonim za prebivalstvo, ampak le hrvaški lingvonim za prleške govore, dokumentiran od okoli leta 1710 do konca osemdesetih let 18. stoletja. Pojav so poleg naravnega, jezikovnega dejavnika, pogojevali podobni razlogi kot pri sosednjem Prekmurju: delovanje hrvaških in na Hrvaškem šolanih duhovnikov, kajkavščina kot knjižni jezik ter vpliv bližnjega Varaždina kot močnega izobraževalnega in političnega središča. Odločilno obdobje za odmik Prlekije od kajkavskega kulturno-jezikovnega prostora je bila zadnja četrtina 18. stoletja, ko se je vzporedno s cerkveno-šolskimi reformami pojavila posebna vzhodnoštajerska različica slovenskega knjižnega jezika. S tem je izginilo tudi še neutrjeno hrvaško poimenovanje za jezik prleškega prebivalstva.

O problemu

V vseh nacionalnih zgodovinopisjih obstajajo prezrte teme, ki ostajajo neobdelane bodisi spričo skope dokumentiranosti bodisi zaradi »politične korektnosti«, kar lahko v skrajnem primeru privede celo do tabuiziranja. Neredko se med nezadostno obravnavanimi vprašanji znajdejo poimenovanja za jezik, ozemlje ali skupine ljudi, če motijo uveljavljeni koncept etnogeneze in oblikovanja določenega modernega naroda. Za nacionalno zgodovino je še posebej »nehvaležno« obravnavati tiste pojave na lastnem ozemlju in v delu narodovega telesa, ki so se v preteklosti imenovali

enako kakor prostor, jezik in ime katerega drugega modernega naroda, zlasti sosednjega in po jeziku sorodnega, pa najsi gre za še tako časovno oddaljen ali minoren pojav.

Slovinci in Hrvati v tem pogledu nismo izjema. V hrvaški historiografiji ostajata potisnjena na rob samopoimenovanje Slovinci za prebivalce zgodovinske Slavonije s središčem v Zagrebu in ime njihovega jezika, ki se je še globoko v novi vek imenoval slovenski; vprašanje so doslej obravnavali predvsem kot knjižnojezikovno in ga prepuščali zgodovini hrvaškega jezika, še vedno pa pogrešamo temeljito raziskavo o kompleksnosti širšega pojava, ki vključuje tudi etnonim in samoidentifikacijo t.i. »Slovincem«. ² S podobnim, čeprav po geografskem obsegu manjšim pojavom se srečujemo tostran Sotle in Kolpe. Če je, denimo, za slovensko zgodovinopisje še sprejemljiva navzočnost nekakšnih Hrvatov v majhem delu Karantanije pred koncem prvega tisočletja, ³ smo na drugi strani do nedavna pogrešali sistematično obravnavo ne nepomembnega vprašanja, od kdaj in zakaj se je prebivalstvo dveh obkolpskih pokrajin, Bele krajine in Kostela, v zgodnjem novem veku samo označevalo za Hrvate in svoj jezik imenovalo hrvaški, o čemer je že v 17. stoletju pisal polihistor J. V. Valvasor. ⁴ Dobiti je mogoče vtis, da je slovenska humanistična znanost vprašanje v zadregi preprosto prezrla ali

2 Prim. zlasti Budak, *Hrvatska i Slavonija*, str. 209–215, 218 (bibliografija); Petrić, O Kranjcima i »Slovincima«, str. 36–46.

3 O t. i. Hrvatskem okraju v Karantaniji prim. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 409–411; isti, *Samova »država«*, str. 114–115.

4 Valvasorjeva *Slava vojvodine Kranjske* (1689) namenja kranjskim Hrvatom celo posebno poglavje (Valvasor, *Die Ehre VI*, str. 302–305), jezik, nošo in navade ljudi v Beli krajini in Kostelu pa označuje kot hrvaške tudi na več drugih mestih (npr. *Die Ehre II*, str. 217–220; *XI*, str. 147, 148, 217, 248, 383, 602).

1 Izr. prof. dr. Boris Golec, znanstveni svetnik, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, 1000 Ljubljana.

*Območja razširjenosti hrvaškega lingvonima (imena jezika) na Slovenskem v 18. stoletju
(kartografija: Mateja Rihtaršič).*

pa se ga je dotaknila zgolj na deskriptivni ravni kot nekakšne valvasorjevske predmoderne etnografske kuriozitet, čeprav so bili že dolgo na voljo viri, tudi objavljeni, ki dokazujejo, da kranjski Hrvati niso bili polihistorjev akademski izum. Še več, v drugi polovici 20. stoletja so objave virov prinesle podatke o razširjenosti hrvaškega imena še v dveh slovenskih vzhodnih obrobni pokrajinah – kot lingvonima (imena jezika) in etnonima (imena prebivalstva) v Prekmurju in samo kot lingvonima v Prlekiji –, a je trajalo precej časa, preden sta pojava doživela prvi razlagi za svoj nastanek. Vprašanja Hrvatov in hrvaščine v Prekmurju se je leta 2008 dotaknil etnolog G. Makarovič v monografiji *Ko še nismo bili Slovenci in Slovenke*,⁵ ne da bi se na enak način lotil tudi bistveno dlje odprtega vprašanja »hrvaštva« Belokranjcev in Kostelcev. Sam sem naslednje leto na simpoziju in v zborniku ob 800-letnici Varaždina obravnaval problem hrvaškega lingvonima v Prlekiji,⁶ glavne ugotovitve tedaj še nedokončane raziskave o hrvaškem lingvonimu in etnonimu v celotnem obravnavanem prostoru pa nato predstavil na simpoziju o 18. stoletju v Ljubljani (2010); v zborniku simpozija sem objavil samo prispevek o Prekmurju (2011).⁷

Končno je o celotni problematiki izšla monografija (2012),⁸ iz katere v nadaljevanju ponatiskujem poglavje o Prlekiji. Delo skuša s primerjalnimi metodami in pritegnitvijo najširšega spektra virov osvetliti razloge za pojavitev in ugasnitev hrvaškega imena v štirih slovenskih obmejnih pokrajinah. Doslej nepovezana in v znatni meri neznana dejstva so potrdila predpostavko, da sta bila hrvaški lingvonim in etnonim povsod

sekundarna in da sta se prehodno uveljavila namesto prvotnega slovenskega imena, tedaj imena s »prednacionalno« vsebino in lastnega tudi dobršnemu delu današnjih Hrvatov. Razširitev hrvaškega imena na obrobne slovenske pokrajine je bila sestavni del širšega in dolgotrajnega procesa imenske kroatizacije srednjeveške Slavonije (s središčem v Zagrebu) in njenega prebivalstva, to pa so sprožile tektonske geopolitične spremembe kot posledica osmanskih ozemeljskih osvojitvev na Balkanu in v Panonski nižini v 15. in 16. stoletju. Prebivalci današnje severozahodne Hrvaške, ki so sami sebe imenovali Slovenci in svoj (kajkavski) jezik slovenski, so do 18. stoletja dokončno postali Hrvatje, ki govorijo hrvaško, ne da bi se pri tem občutneje spremenila jezikovna in demografska podoba prostora.

Razširitev hrvaškega imena na obmejno slovensko ozemlje sta pogojevala predvsem dva med seboj tesno povezana dejavnika: naravni – tj. jezikovna bližina s hrvaščino – in kulturno-jezikovni, katerega najpomembnejši odraz je bil kajkavskohrvaški knjižni jezik, do druge polovice 18. stoletja tudi knjižni jezik vzhodnih Štajercev in večinskega, katoliškega dela Prekmurcev. Hrvaško ime se je najmočneje zasedrilo v Beli krajini, ki leži blizu prvotne, srednjeveške Hrvaške in je v 16. stoletju doživela tudi občutne migracijske tokove z jugovzhoda. Primerljivo ali morda nekoliko šibkeje se je zakoreninilo v Kostelu, kjer je sicer zaradi specifičnih okoliščin izpričano najbolj zgodaj, že konec 16. stoletja. Znotraj Prekmurja se je uveljavilo različno močno glede na cerkvenoupravno in tudi konfesionalno delitev pokrajine, v Prlekiji pa se je pojavilo najpozneje in le kot lingvonim. Pešanje in ugasnitev hrvaškega imena do konca 18. oziroma začetka 19. stoletja sta povezana z več dejavniki, med katerimi je bil za njegovo izginotje nazadnje odločilen ta, da se obravnavana območja niso integrirala v hrvaški politični prostor.

5 Makarovič, *Ko še nismo bili Slovenci*, str. 69–72.

6 Golec, So bili štajerski Prleki. – Besedilo je bilo za objavo oddano septembra 2008 in je izšlo sočasno s simpozijem decembra 2009.

7 Golec, Hrvaški etnonim. – Simpozij »Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem« je potekal decembra 2010, zbornik je izšel v elektronski obliki decembra 2011.

8 Golec, *Nedokončana kroatizacija*.

Njihova večja ali manjša navezanost na sosednji hrvaški in širši južnoslovanski prostor je sicer trajala veliko dlje in smo ji lahko priča še danes. Ne gre, denimo, prezreti prispevka Prleka Stanka Vraza v ilirskem gibanju ali pozneje kulturno-jezikovne usmerjenosti Belokranjcev Otona Župančiča in Nika Županiča. Ne nazadnje pa sta bila Bela krajina in Prekmurje v polpreteklem času tudi predmet hrvaških političnih in ozemeljskih apetitov.

»Hrvaška Prlekija«

Vprašanje hrvaškega imena za jezik Prlekije ni bilo deležno ustrezne pozornosti predvsem zato, ker je zelo dolgo ostajalo neznano, da je v 18. stoletju jezikovna oznaka hrvaški zajemala bistveno širši prleški prostor, kot smo mislili. Čeprav je od objave ključnih novih podatkov v vizitacijah salzburškega arhidiaconata med Dravo in Muro (1987)⁹ minilo že nekaj časa, jih niso do nedavnega upoštevali ne zgodovinarji ne jezikoslovci.¹⁰ Gre za navedbe o jeziku v cerkvenih vizitacijah, na katere tudi objavitelj vira ni opozoril, ampak se je pri obravnavi rabe jezikov iz neznanega razloga omejil samo na slovenščino in nemščino.¹¹

Prlekija, poimenovana po narečnem prislovu *prle* (prej), leži v skrajnem severovzhodnem delu zgodovinske slovenske Štajerske med današnjo avstrijsko in današnjo hrvaško državno mejo ter reko Muro. V širšem smislu je opredeljena kot kulturno območje oziroma kot območje prleškega narečja, tj. enega od slovenskih panonskih narečij.¹² Prleško narečje, po R. Kolariču po vsej verjetnosti

mešanica »substratnega« starejšega slovenskega in mlajšega »panonsko-slovanskega«,¹³ dolguje svoj nastanek specifičnim zgodovinskim okoliščinam: večinski del Prlekije je namreč šele okoli leta 1200 prešel iz ogrskega v štajerski politični okvir.¹⁴ Prav jezikovne posebnosti in neposredna soseščina s kajkavskim prostorom so pogojevali svojstven knjižnojezikovni razvoj, ki ga lahko na kratko označimo: od vključevanja v kajkavski kulturni krog prek lastnega pokrajinskega knjižnega jezika od druge polovice 18. stoletja dalje do vključitve v skupni slovenski knjižnojezikovni prostor sredi 19. stoletja. Prleki so se od vseh Slovencev – izjema so Prekmurci – zadnji pridružili skupnemu knjižnemu jeziku, potem ko so se dolgo neovirano usmerjali v kajkavska duhovna središča.¹⁵ Jezik vzhodnih delov Štajerske je namreč zelo soroden kajkavskemu dialektu, današnja narodnostna meja pa ne predstavlja niti ostrejšje narečne meje.¹⁶

Medtem ko jezikoslovci raziskujejo prleško-kajkavska jezikovna razmerja ter vplive kajkavščine na skromno vzhodnoštajersko pismenstvo in tamkajšnji samostojni knjižni jezik,¹⁷ je ostalo ob strani vprašanje, ki se na te probleme neposredno navezuje: vprašanje širjenja imena hrvaški jezik na prleška narečja. Pojav je že pred stoletjem omenil F. Kovačič (1910) za Središče ob Dravi, najvzhodnejši prleški trg, ki je kajkavskemu prostoru najbliže ne le geografsko, ampak tudi jezikovno. Ker pojav drugje ni bil dokumentiran, je obveljalo, da se je kot posebnost omejeval zgolj na Središče. A še tu naj bi bil izpričan le zelo kratek

9 Mlinarič, *Župnije na slovenskem Štajerskem*.

10 Podatki iz vizitacij so bili ključni za nastanek moje razprave, objavljene leta 2009 (Golec, So bili štajerski Prleki).

11 Mlinarič, *Župnije na slovenskem Štajerskem*, str. 15–17.

12 Bogataj, *Prlekija*, str. 363–364.

13 Kolarič, *Prleško narečje*, str. 630 sl.

14 Kos, *K postanku*, str. 144 sl.

15 Prim. zlasti Rajh, *Od narečja*, str. 48 sl. – Usmerjenost Prlekov v kajkavski kulturni prostor morda najbolje simbolizirata dve osebnosti, obe z območja Ormoža: Anton (Antun) Vramec (1538–1587) kot eden utemeljiteljev kajkavskega knjižnega jezika in ilirec Stanko Vraz (1810–1851).

16 Rigler, *Jezikovnokulturna orientacija*, str. 661.

17 Prim. zlasti naslednja temeljna in novejša dela: Rigler, *Jezikovnokulturna orientacija*; Rajh, *Od narečja*; Jesenšek, *Vzhodnoštajersko in kajkavsko*; Lončarič, *Hrvatsko-slovenski jezični odnosi*.

čas v osemdesetih letih 18. stoletja: dva trška pisarja, ki sama nista Hrvata, zapišeta, da tržani, prvi trški svétnik in sodnik Središča govorijo samo (!) hrvaško.¹⁸ J. Rigler (1968) je na podlagi teh dejstev ugotavljal, da je šlo za del širšega procesa preimenovanja jezika, enako kot pri kajkavcih: Središčanci so včasih imenovali svoj jezik hrvaški, »potem ko se je bil izraz »slovenski« med kajkavci začel umikati izrazu »hrvatski«, ki se je začel uporabljati na prehodu 17. in 18. stoletja, zlasti po Vitezovičevi zaslugi«. Razloge je Rigler videl v »znatno močnejšem vdoru kajkavske kulture« v 18. stoletju v primerjavi s 16. in 17. stoletjem, »vsaj v tem najvzhodnejšem robu vzhodne Štajerske«, in posebej poudaril migracijske tokove hrvaških priseljencev pred koncem 17. stoletja. Tako se je Središče kulturno naslonilo na kajkavce in živelo »skoraj popolnoma v območju kajkavske kulture«.¹⁹

Danes na podlagi novih podatkov vemo, da so središčanski govor označevali kot hrvaškega najmanj generacijo prej, zagotovo pa še globlje v preteklosti. Oznaka hrvaški za lokalne prleške govore je prvič dokumentirana že v začetku 18. stoletja, in sicer v Ormožu, edinem tamkajšnjem mestu.²⁰ Pojav poleg tega ni zajel samo Središča in Ormoža, ki neposredno mejita na Hrvaško, ampak znatno širše območje vzhodne Prlekije.

Najprej si oglejmo **malo znana dejstva**, ki so po večini prišla na površje v zadnjih desetletjih. Najzgodnejšo omembo hrvaščine v prleškem prostoru vsebuje naslov prisežnega obrazca za novosprejete meščane Ormoža (*Juramentum*

Civis Croaticae). Omemba je vsaj iz dveh razlogov specifična. Prvič zaradi zgodnjega nastanka: vsekakor v prvi četrtini 18. stoletja, najverjetneje še pred letom 1710.²¹ V tem pogledu je dokument v Prlekiji povsem osamljen, saj poznamo kronološko naslednja pričevanja o »hrvaških« govorih šele iz šestdesetih let 18. stoletja, vmes pa je polstoletna praznina. Drugič, v zgodnjem novem veku je ormoški obrazec v vzhodnoštajerskem prostoru edini primerek nenemškega uradovalnega dokumenta, ki ima v naslovu ime jezika. Jezikovna analiza obrazca tako omogoča ugotovitev, kakšen oziroma kateri idiom je mišljen kot hrvaščina (*Croaticae*). Obrazec kaže izrazite kajkavske vplive in temelji morda na neznani predlogi iz hrvaškega prostora, ki pa so jo prilagodili ormoškemu idiomu in uveljavljenemu lokalnemu upravnemu izrazju.²² In končno, ker je prisežni obrazec namenjen uporabi v Ormožu, ne more biti dvoma, da se pojem *Croatica* nanaša na lokalno okolje. Pri tem nikakor ni mogoče, da bi obrazec uporabljali le za zapriseganje novih meščanov, ki so se priselili s Hrvaškega, in bi bil torej (vsem) drugim, vključno z domačini, na voljo alternativni nemški obrazec, zapisan skupaj s »hrvaškim«. Ormož je bil namreč v zgodnjem novem veku med vsemi mesti Spodnje Štajerske mestece z najšibkejšo nemško komponento²³ in z naravnost zanemarljivim dotokom priseljencev s Hrvaškega.²⁴

Oznaka *Croatica* v ormoškem obrazcu torej ne more biti povezana s hrvaškimi priseljenci, ampak gre – prek zgledov kajkavskega uradovalnega

18 O trškem sodniku Štefanu Modrinjaku (1787–1788) je pisar Ivan Osišek navedel, da ni znal ne brati ne pisati in da je govoril samo hrvaško (Kovačič, *Trg Središče*, str. 426–427). Po besedah pisarja Janeza Kazimirja Lassacherja Weyersberga pa je okoli leta 1785 prvi trški svétnik Matija Golob govoril samo hrvaško in enako tudi drugi tržani (prav tam, 448). O izvoru obeh trških pisarjev gl. prav tam, str. 435–436.

19 Rigler, Jezikovnokulturna orientacija, str. 667–668, 670.

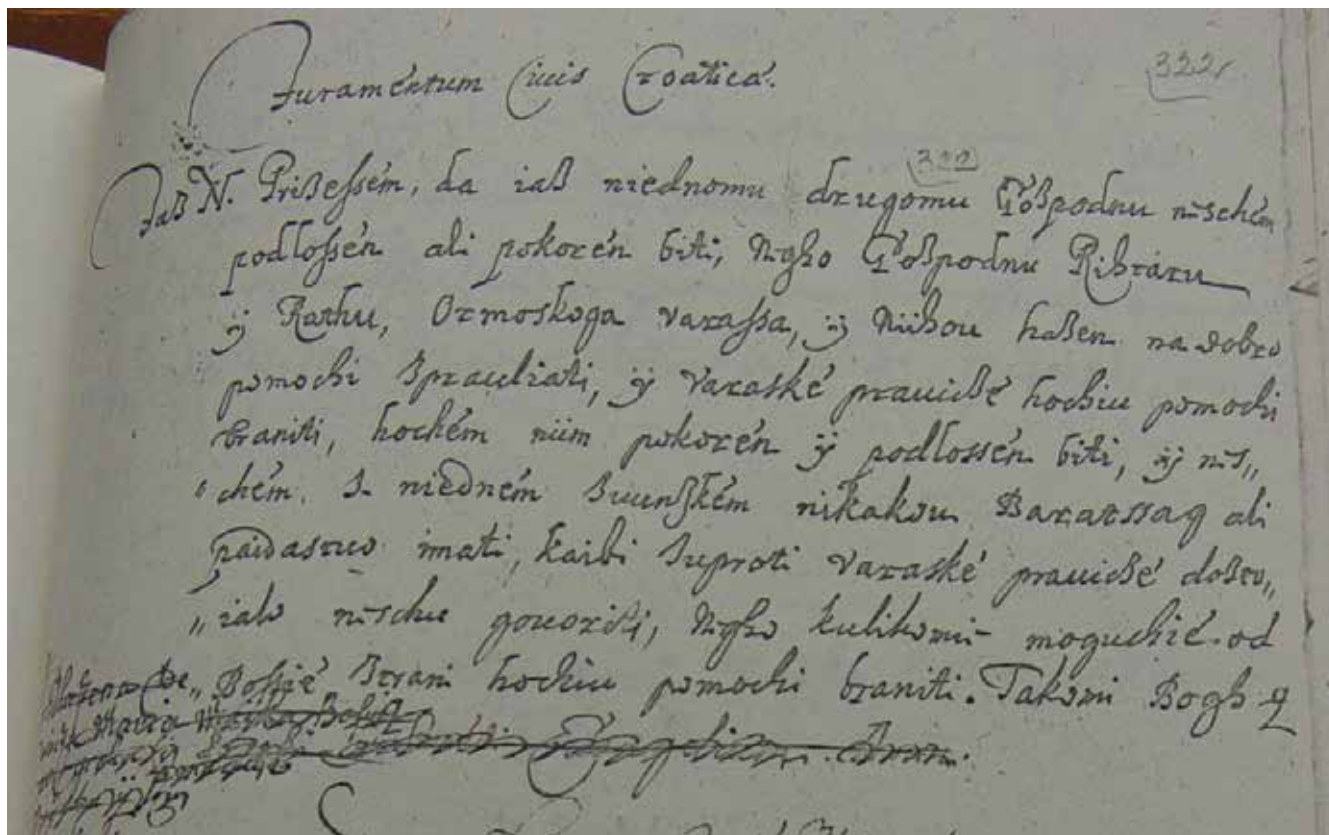
20 Golec, Neznana starejša, str. 313–315; isti, *Mestna prisežna besedila*, Ormož (ORM-1–3).

21 Golec, Neznana starejša, str. 313–315. – Vsebina prisege je bila prvič objavljena leta 1973, faksimile pa 1983. Tudi zaradi pozne objave besedilo dolgo ni pritegnilo pozornosti strok, ki se ukvarjajo s starejšimi vzhodnoštajerskimi literarnimi in drugimi dokumenti (prav tam, str. 313). – Golec, *Mestna prisežna besedila*, Ormož (ORM-1–3).

22 Golec, Neznana starejša, str. 318.

23 Golec, Regionalne razlike, str. 29–31.

24 Golec, *Ormož*, str. 78–79.

Ormoška meščanska prisega, naslovljena kot hrvaška – *Juramentum Cuius Croatiae* (ZAP, ZAP 168, Arhiv mesta Ormož, šk. 9, zapisnik sej mestnega sveta 1650–1725, pag. 322 (foto: Marko Zaplatil).

pismenstva – za neposredni odraz procesa imenske kroatizacije kajkavščine: ta se proti koncu 17. in v začetku 18. stoletja ne le v knjižni, temveč tudi v uradovalni sferi in v vsakdanji rabi čedalje pogosteje imenuje hrvaški jezik namesto dotedanje oznake slovenski. V zahodnih delih nekdanje srednjeveške Slavonije se je v tem času vzporedno z imenom jezika spremenilo tudi ime ljudstva, čeprav je jezik v bistvu ostal isti, kajkavski.²⁵ Nazorne dokaze o prodiranju hrvaškega imena ponujajo v neposredni kajkavski soseščini Prlekije zapisniki mesta Varaždin, objavljeni za čas do leta 1703 oziroma 1714.²⁶ Lokalni idiom je v njih večinoma (20-krat) označen kot rodni ali domači jezik (*idioma nativum, lingua nativa,*

lingua vernacula)²⁷ in redkeje (12-krat) z etničnim predznakom: sedemkrat kot slovenski (*idioma S(c)lavonicum*) ter petkrat kot hrvaški jezik (*idioma Croaticum*). Kljub majhnemu številu pojavitev oznak slovenski in hrvaški je pomenljivo dejstvo, da je prvotno, slovensko ime jezika prvič izpričano že konec 16. stoletja (1592), hrvaško pa šele stoletje pozneje, leta 1689. V devetdesetih letih 17. stoletja se oznaki pojavljata izmenično, slovenski jezik zadnjič leta 1695, nakar od leta 1697 srečujemo samo še poimenovanje hrvaški jezik.²⁸

V 18. stoletju, ko je bilo v kajkavskem prostoru na zmagovitem pohodu novo, hrvaško ime, so njegovi valovi pljusknili tudi čez mejo Svetega rimskega

25 Budak, *Hrvatska i Slavonija*, str. 215; prim. isti, *Der Einfluss*, str. 10 sl.; prim. Rotar, *Viri Trubarjevega*, str. 337 sl.

26 Omembe lokalnega idioma: Barbarić (ur.), *Zapisnici poglavarstva II*, str. 85; *IV*, str. 110; *IX*, str. 251, 292, 305, 337, 365, 367; *X*, str. 43, 97, 109, 121, 122, 123, 168, 203, 205, 206, 211, 235, 236, 239, 285, 293; *XI*, str. 49, 114, 174, 200, 208, 209.

27 Kot *idioma nativum* je jezik označen 16-krat, po 2-krat pa kot *lingua nativa* in *lingua vernacula*.

28 Slovenski jezik (*idioma S(c)lavonicum*) se pojavlja v letih: 1592, 1608, 1689, 1694 (dvakrat), 1695 (dvakrat), hrvaški jezik (*idioma Croaticum, lingua Croatica*) pa v letih: 1689, 1697 (2-krat), 1699 in 1706. Pričakujemo lahko, da v mlajših sejnih zapisnikih poimenovanja slovenski sploh ni več. V statutu mesta Varaždin iz leta 1750 je jezik kajkavskih prisežnih obrazcev označen le še kot *Croaticum* (Kolanović - Križman, *Statut grada*, str. 201, 205, 207, 211, 235, 237, 245).

cesarstva. V delu Prlekije je poimenovanje hrvaški očitno prav tako začelo izpodrivati dotedanje slovensko ime kot oznako za lokalne prleške govore. Prvovrstni vir, ki priča o razširjenosti privzetega lingvonima, je vizitacijski zapisnik salzburškega arhidiakonata med Dravo in Muro iz let 1760–1764. Med tremi vsebinsko sorodnimi viri – iz predjožefinske dobe imamo še zapisnika arhidiakonatske sinode leta 1739 ter vizitacije v letih 1773–1774 – ta edini omenja hrvaščino, kar pa ne preseneča, saj se od vseh treh največ in najbolj natančno ukvarja z vprašanji, ki tako ali drugače zadevajo jezik: jezikovno znanje duhovščine, jezik pridig, kateheze idr. Daleč največkrat je seveda navedena slovenščina (*lingua Sclavonica, Vindica*), za njo pa nemščina (*lingua Germanica*), zlasti v župnijah z etnično mešanim prebivalstvom. V zapisniku se hrvaščina sicer pojavi vsega osemkrat, a je pri tem zelo pomenljivo, v katerih situacijah in kje jo najdemo. Kot pastoralni jezik oziroma jezik prebivalstva jo zasledimo na geografsko sklenjenem ozemlju vzhodne Prlekije, natančneje v naslednjih petih župnijah: Središče ob Dravi, Sv. Miklavž pri Ormožu, Velika Nedelja, Ljutomer in Križevci.

Oglejmo si pobliže, v katerem kontekstu se hrvaščina pojavlja v vizitaciji 1760–1764 ter kakšen sklep je mogoče potegniti iz sicer maloštevilnih omemb. Za naš problem je najmanj povedna omemba hrvaškega jezika v župniji Gornja Radgona, ki meji na skrajni severni del Prlekije. Tu je namreč izrecno v rabi slovenščina,²⁹ le kaplan, po rodu iz sosednje Radgone, obvlada med štirimi jeziki tudi hrvaščino.³⁰ Medtem ko gre v tem primeru zgolj za posameznikovo znanje jezika (poleg madžarskega, češkega in slovenskega jezika), srečamo drugačno sliko jugovzhodno od tod, v prleški župniji Križevci. Tamkajšnji drugi kaplan,

doma iz Središča, ne govori nemško, temveč čisto hrvaško (*pure Croaticum*). Še več, tudi prvi kaplan, Belokranjec iz Metlike, dobro obvlada hrvaščino, prav ta pa je tukaj (!) v rabi (*cum Croaticam linguam bene caeat, illaque ibidem in usu est*).³¹ Opraviti imamo torej z neposrednim pričevanjem, da je jezik prebivalcev križevske župnije hrvaščina. Podobno sliko srečamo v sosednji župniji Ljutomer na tromeji med Štajersko, Medžimurjem in Prekmurjem. Za župnika, četudi domačina, sicer ni navedeno, da bi bil poleg nemščine, slovenščine (*Vindicae*) in italijanščine vešč hrvaščine,³² zato pa je hrvaščina v domeni kaplanov, ki sta oba iz Prlekije. Prvi, doma iz Sv. Jurija ob Ščavnici, obvlada nemščino in še boljše hrvaščino (*calet linguam Germanicam et Croaticam, quae ultima praeponderat*), drugi, Ljutomerski domačin, zna sploh samo hrvaško (*solum idioma Croaticum calet*).³³ Da je s hrvaščino res mišljen skupni jezik kajkavcev in Prlekov in ne morda kaj drugega, denimo lokalni idiom, potrjuje navedba za sosednjo župnijo Sv. Miklavž pri Ormožu: tamkajšnji prvi kaplan je Kranjec, Gorenjec iz okolice Ljubljane, a se je dobro privadil hrvaškemu jeziku (*magisque se se linguae Croaticae accomodat*); nekoč je namreč študiral v Varaždinu (*utpote quondam Varastini in studio existens*).³⁴ Zelo podobno stanje zasledimo pri Veliki Nedelji, ki od župnij z izpričano hrvaščino leži najbolj jugozahodno. Tudi tu je prvi kaplan Kranjec z Gorenjske, ki pa se je že privadil hrvaškemu »naglasu« (*se se jam accentui Croatico accomodasse*).³⁵ Vizitacija žal ne omenja nobenega jezika v Ormožu, kjer je, kot rečeno, hrvaščina izpričana kot oznaka za lokalni idiom že v začetku 18. stoletja, kot jezik kateheze pa jo bomo skupaj s slovenščino srečali še v osemdesetih letih. Ostane nam še skrajna jugovzhodna župnija Središče s pričakovanim jezikovnim stanjem:

31 Prav tam, str. 234.

32 Prav tam, str. 239.

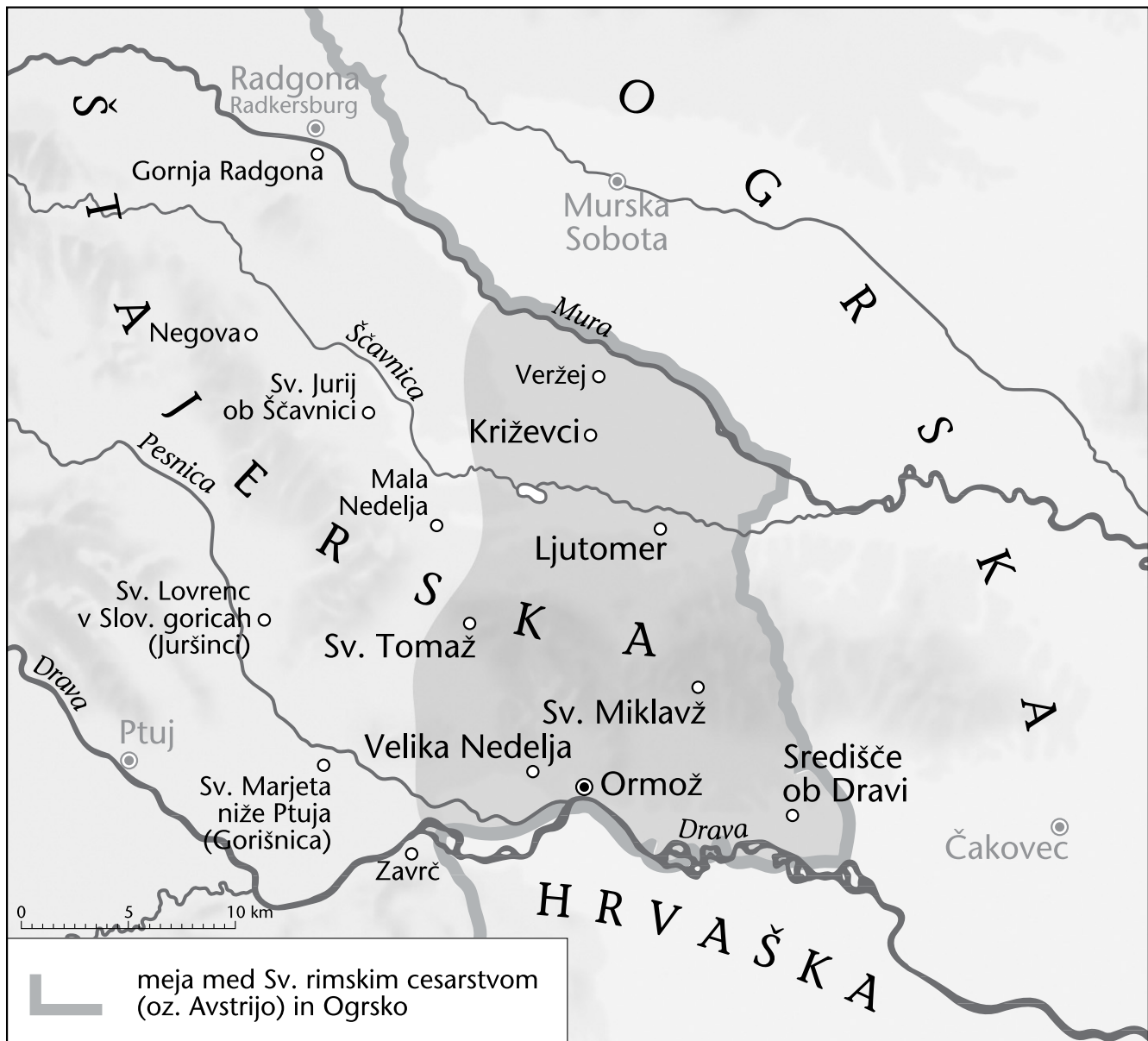
33 Prav tam, str. 240.

34 Prav tam, str. 222.

35 Prav tam, str. 204.

29 Izrecno se omenja pridiganje v slovenskem jeziku: *in lingua tantum Sclavonica ad populum sermo* (Mlinarič, *Župnije na slovenskem Štajerskem*, str. 249).

30 Prav tam, str. 226.

Okvirni obseg »hrvaške Prlekije« v šestdesetih letih 18. stoletja (kartografija: Mateja Rihtaršič).

v Središču kajpak govorijo hrvaško; župnik in kaplan sta oba iz slovenskega dela Koroške, a kaplan po župnikovih besedah kljub temu zelo dobro obvlada hrvaški jezik (*qui tametsi Carinthus sit, tamen optime Croaticam linguam callit*).³⁶ Morda bi lahko v območje »hrvaške Prlekije« pogojno vključili tudi severno župnijo Sv. Jurij ob Ščavnici ali vsaj njene dele. Tu je jezik pridig sicer slovenski (*lingua tantum Sclavonica*),³⁷ toda od tod izvira prej omenjeni ljutomerski kaplan, ki zna hrvaško.³⁸

Jezikovna oznaka hrvaški je v štajerskem prostoru južno od Drave, kjer prav tako govorijo kajkavščini sorodni slovenski panonski narečji (na Ptujsem polju še prleško, v Halozah haloško),³⁹ potrjena z enim samim primerom, približno desetletje mlajšim od salzburške vizitacije. V obmejni župniji Zavrč v Halozah, neposredni sosedi Prlekije, goriški nadškof Karel Mihael Attems med vizitacijo leta 1773 ni spovedoval, »ker je dvomil, da bo razumel jezik, ki je tu hrvaški« (*dubitavit enim se posse capere idioma, quod hic est Croaticum*).⁴⁰ Skromna

36 Prav tam, str. 211.

37 Prav tam, str. 249.

38 Prav tam, str. 240.

39 Logar - Rigler, *Karta slovenskih narečij*.

40 Ožinger, *Vizitacije*, str. 831. – Glavni referenčni vir za prostor južno od Drave predstavljajo obsežni zapisniki petih vizitacij savinjskega arhidiakona goriške nadškofije v letih 1751–1773 (Ožinger, *Vizitacije*),

omemba ni zanesljiv dokaz, da so župljani Zavrča svoj govor res istovetili s hrvaščino, a je to glede na lego župnije med »hrvaško« Prlekijo in Hrvaško vsekakor zelo verjetno.

Območje, na katerem so vizitatorji v prvi polovici šestdesetih let ugotovili prisotnost hrvaščine, je torej mogoče dokaj jasno razmejiti. Na vzhodu, proti Medžimurju in Prekmurju, ga zamejuje meja z Ogrsko, na jugu v glavnem meja med Štajersko in Hrvaško na Dravi, na zahodu sega to območje do vključno župnije Velika Nedelja, na severu pa zajema še župnijo Križevci. V štajerskih župnijah, ki mejijo na tako zarisano območje, je v tej ali oni vlogi izpričana samo slovenščina (*Vindicum, Sclavonicum*) in ponekod ob njej še nemščina.⁴¹ Oba jezika se sicer pojavljata tudi ponekod v prleških »hrvaških« župnijah, vendar v specifični vlogi: kot eden od jezikov, ki jih obvlada duhovščina, oziroma kot jezik, ki ga je več in v katerem poučuje učitelj.⁴² Zamenjevanje oziroma enačenje imen slovenski in hrvaški je že zaradi hkratnega pojavljanja izključeno.⁴³

Ob tem se zastavlja vprašanje, ali bi bila oznaka hrvaški jezik lahko plod subjektivnosti vizitatorjev,

toda drugače kot v sočasnih vizitacijah salzburškega arhidiakonata med Dravo in Muro (Mlinarič, *Župnije na slovenskem Štajerskem*) je jezik tu omenjen neprimerno manjkrat.

41 To so župnije: Gornja Radgona (Mlinarič, *Župnije na slovenskem Štajerskem*, str. 226, 227, 228, 229), Mala Nedelja (str. 246), Negova (str. 267), Sv. Marjeta niže Ptuja (str. 366) in Sv. Jurij ob Ščavnici (str. 249, 251, 252). Jezik ni omenjen le pri župniji Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah (str. 172–182).

42 Župnik v Križevcih, po rodu iz Ljutomera, obvlada »oba jezika«: *in utraque lingua versatur* (prav tam, str. 232), s čimer je mišljena nemščina, kot drugi jezik pa bodisi slovenščina bodisi hrvaščina, glede na jezikovne razmere v ljutomerski in križevski župniji prejcone hrvaščina. Cerkovnik v Veržeju, ki spada v križevsko župnijo, poučuje otroke slovensko in nemško: *tamen in Vindico quam in Germanico* (str. 236), učitelj pri Sv. Miklavžu, doma iz nemškega dela Štajerske, govori slovensko: *calet Sclavonicam linguam* (str. 223), v Ljutomeru pa je učni jezik, nasprotno, (samo) nemščina: *in lingua Germanica* (str. 241).

43 V tem pogledu je zgovorna navedba, da gornjeradgonski kaplan govori poleg madžarščine in češčine tako *linguam Croaticam* kakor *Sclavonicam* (prav tam, str. 226).

o katerih žal ne vemo nič določnega.⁴⁴ Bi jo torej mogli zapisati samovoljno, po lastni presoji, ko se jim je lokalni ali duhovnikov govor zdel kajkavski ali zelo blizu temu? Glede na to, da se večkrat sklicujejo na izjave vprašanih oseb oziroma na splošno mnenje, takšne možnosti ni. Vprašanje je sicer tem bolj umestno ob dejstvu, da hrvaščine nikjer ne omenjata niti zapisnik sinode iz leta 1739 niti zapisnik poznejše vizitacije v letih 1773–1774.⁴⁵ Toda poudariti je treba da sta omenjena vira glede jezikov precej bolj skopa in da za župnije, kjer je v letih 1760–1764 izpričana hrvaščina, ne omenjata sploh nobenega jezika.

Petim prleškimi župnijam, ki jih bomo glede na povedano pogojno imenovali »hrvaške«, moramo prišteti še mestno župnijo Ormož, locirano med Dravo, mejno reko proti Hrvaški, in prleškimi »hrvaškimi« župnijami. Navzočnost hrvaščine v Ormožu v vizitaciji resdani navedena, a jo razkrivata dva druga vira. Prvi je že znani naslov prisežnega obrazca za novosprejete meščane (*Juramentum Civis Croaticae*) iz prve četrtine stoletja, nastal najverjetneje še pred letom 1710.⁴⁶ Drugi pa je navedba mestnega predstojništva iz poznega leta 1782, da bi bil za otroke večinoma nemških staršev potreben nemški katehet, kajti ormoški župnik in kaplan, ki nista dobro večča nemščine, poučujeta verouk samo v hrvaškem ali slovenskem jeziku (*nur in der croatisch= oder windischen Sprache*).⁴⁷ Nenavadno oznako »hrvaški ali slovenski jezik« lahko bolje razumemo ob vedenju, da sta bila oba ormoška duhovnika po rodu Hrvata.⁴⁸ Podatek

44 Kdo so bili vizitatorji, ni znano ravno za vizitacijo v letih 1760–1764 (Mlinarič, *Župnije na slovenskem Štajerskem*, str. 18–19).

45 Prav tam, str. 278–440.

46 Gl. op. 20.

47 ZAP, ZAP 198, Arhiv mesta Ormož, šk. 33 (Sch. 27, Heft 60), Cerkev in šola, dopis mestnega predstojništva okrožnemu uradu v Mariboru 27. 5. 1782. – N. Jurkovič je formulacijo *in der croatisch= oder windischen Sprache* zavajajoče interpretirala kot »hrvaški in [!] slovenski jezik« (Jurkovič, Šolstvo, str. 166).

48 O duhovnikih leta 1782: NŠAM, Matične knjige, Ormož, R 1734–1782, P 1782–1786. – Župnik Anton Paukovič se je rodil v Karlovcu, a je prišel takoj po

o jeziku kateheze s tem sicer izgubi na teži kot dokaz o označevanju ormoščine kot hrvaščine, a sta pomembni že dejstva, da sta v Ormožu hkrati delovala kar dva hrvaška duhovnika in da mestni očetje jezika kateheze niso označili (samo) kot slovenskega. Verouk se je bržčas odvijal v jezikovni mešanici in, sodeč po navedbi hrvaščine na prvem mestu, s hrvaškim predznakom.

Pogled na zemljevid »hrvaške Prlekije« razkriva, da gre za sklenjeno območje, ki se od štajersko-hrvaške meje na Dravi razteza skoraj pravokotno proti severu, in da predstavlja nekakšen naravni podaljšek Medžimurja ter južnega dela Prekmurja. Glede geografske razsežnosti prleškega prostora, kjer je v 18. stoletju izpričano hrvaško ime, gre poudariti, da se ne veže na nobeno politično-upravno, cerkvenoupravno ali zgodovinsko podlago. V zgodnjem novem veku je ta prostor trdno vključen v štajerski deželni okvir in salzburški arhidiakonot med Dravo in Muro, pa tudi stara meja Štajerske z Ogrsko, ki se je okoli leta 1200 pomaknila na vzhod do Mure, je potekala precej bolj zahodno, po črti vzhodno od Ptujja do malo pred Radgono.⁴⁹ Poleg tega se »hrvaška« Prlekija ne prilega niti narečni podlagi, saj se ne pokriva z enim samim prleškim govorom (poddialektom), ampak zajema celotno območje vzhodnoprleškega govora (vzhodno od Ormoža in Ljutomera) ter dobršen del srednjepreškega, tako da ozemlje slednjega deli na dvoje.⁵⁰ Verjetnejša je zato podmena, da hrvaško ime proti notranjosti Prlekije ni pešalo v odvisnosti od narečne osnove, ampak

mašniškem posvečenju v Prlekijo, kjer je služboval do konca, od 1751 kot kaplan v Središču, od 1764 kot administrator in nato vikar pri Sv. Tomažu in od 1764 do smrti 1783 kot župnik v Ormožu (PAM, PAM/1537, Slekovec Matej, šk. 16, Duhovniki XVIII. vek, št. 2117–2118). Medtem ko je Pauković deloval do leta 1782 v obmejnih prleških župnijah že dobra tri desetletja, je bil njegov mladi kaplan Pavel Zapan, doma iz Tounja, v Ormožu šele krajši čas in samo prehodno, saj je še isto leto odšel za kaplana k Sv. Miklavžu (prav tam, šk. 15, Duhovniki XVIII. vek, št. 3641).

49 Kos, K postanku, str. 144 sl.

50 O narečni podobi Prlekije gl. zlasti Zorko, Panonska narečja, str. 232–233; prim. Kolarič, Prleško narečje, str. 630 sl.; Zorko, Spodnjepreško narečje, str. 139 sl.

z geografsko oddaljenostjo od hrvaške in ogrske (medžimurske) meje. Ne nazadnje ni izključeno, da je ime hrvaščina zajelo lokalne govore prleškega prostora dlje na zahod in sever, kot nam sporočajo skopi viri.

Jezikovna specifičnost vzhodne Prlekije in njena kulturno-jezikovna povezanost s kajkavskim prostorom se tako kot pri Prekmurju kažeta še v eni posebnosti: v geografskem izvoru tukajšnjih duhovnikov. V šestih prleških »hrvaških« župnijah, všteti ormoško, je v času sinode 1739 ter vizitacij 1760–1764 in 1773–1774 izpričanih 39 duhovnikov, od tega tretjina (13) z območja teh župnij ter trije iz ostale Prlekije. Ostali si sledijo takole: štirje iz drugih delov Štajerske, trije s Hrvaškega in dva iz Medžimurja, pet je Belokranjcev, šest od drugod s Kranjskega in trije s Koroške. Skoraj tri petine vseh (23) jih je tako izviral iz »hrvaškega« prostora v širšem smislu, vključno s prleškim in belokranjskim.⁵¹ Dobršen del klerikov je prihajal prav iz domačih krajev ali iz neposredne prleške soseščine. Poleg tega so v teh župnijah nastavljali Belokranjce, ki so govorili Prlekom razumljiva narečja,⁵² in ravno v tem delu arhidiakonata je delovala tudi velika večina vseh duhovnikov s Hrvaške in iz Medžimurja, ki so službovali v arhidiakonatu med Dravo in Muro.⁵³

51 Mlinarič, *Župnije na slovenskem Štajerskem*, str. 207–225, 230–244, 299–320, 368–369, 372–373, 376–382.

52 Belokranjci iz Metlike in Vinice so bili: leta 1739 (sodeč po priimku Stariha in kranjski deželni pripadnosti) župnik pri Sv. Miklavžu (prav tam, str. 378), leta 1760 drugi kaplan pri Sv. Miklavžu (str. 222), leta 1764 prvi kaplan v Križevcih (str. 233) ter leta 1773 župnik križnik in drugi kaplan pri Veliki Nedelji (str. 317). Drugi razlog za službovanje Belokranjcev v prleških župnijah je pripadnost štirih tamkajšnjih župnij križniškemu redu (Velika Nedelja, Ormož, Središče in Sv. Miklavž).

53 Medžimurca (*Insulanus*) iz zagrebške škofije sta bila leta 1773 prvi kaplan pri Veliki Nedelji (prav tam, str. 317) in drugi kaplan pri Sv. Miklavžu (str. 306), iz Tounja in Karlovca v senjski škofiji sta prihajala Hrvata (*Croata*), eden kaplan v Središču in drugi župnik v Ormožu (str. 311, 314), leta 1760 pa je kot ekspozit pri Sv. Tomažu v župniji Velika Nedelja izpričan Hrvat iz Karlovca (str. 205). V zahodnem delu Prlekije, zunaj območja »hrvaških« župnij, srečamo dva Rečana (*Liburnus Fluminensis*) iz puljske škofije: leta 1760 kaplana pri Sv. Lovrencu (str. 175) in 1773 beneficiata na Ptujju (str. 323).

Tako kot je navzočnost hrvaščine na severovzhodnem Štajerskem geografsko omejena na razmeroma majhen prostor, je kratek tudi časovni okvir njenega pojavljanja. Če povzamemo navedke iz virov, je oznaka hrvaški za prleške govore izpričana manj kot eno stoletje: od prve omembe v Ormožu v začetku 18. stoletja prek vrhunca v vizitacijskem zapisniku 1760–1764 do zadnjih pojavov v osemdesetih letih v Središču (ok. 1785–1788). Odtlej hrvaščina ni več izpričana niti na jugovzhodnem obrobju Prlekije, ampak srečujemo za tamkajšnji jezik le še oznako slovenski (*windisch*). V Središču domačini leta 1798 o svojem jeziku že govorijo kot o slovenskem,⁵⁴ za Ormož, kjer se je verouk leta 1782 odvijal samo »v hrvaškem ali slovenskem jeziku«, pa dekanijaska vizitacija iz leta 1805 pravi, da kaplan, sicer rojen Središčanec, na škodo nemščine pridiga slovensko.⁵⁵ Tudi razne vizitacije in drugi viri cerkvene provenience, v katerih lahko spremljamo jezikovno znanje prleške duhovščine in jezik pastorage v prvih desetletjih 19. stoletja, ne puščajo nobenega dvoma, da je oznaka hrvaški za jezik prebivalstva ugasnila.⁵⁶ Obvladovanje hrvaščine med duhovniki je bilo v dvajsetih in tridesetih letih 19. stoletja že redko ali pa ga niso več poudarjali. Ob vizitaciji dekanije Velika Nedelja v letih 1826–1829 je znal hrvaško – poleg nemščine, latinščine in slovenščine – samo starejši duhovnik, župnik v Ormožu, doma iz Sv. Lenarta

v Slovenskih goricah.⁵⁷ Zanimivo je, da najstarejši duhovnik v dekaniji, rojen 1753 v ormoški župniji, zdaj v pokoju pri Sv. Lenartu, ni navedel znanja hrvaščine, čeprav je študiral v Varaždinu pri frančiškanih in bil posvečen v Zagrebu.⁵⁸

Predstavljena dejstva **narekujejo vrsto vprašanj**, med katerimi gre kot prednostna poudariti naslednja: 1) kako in zakaj se hrvaško ime v Prlekiji sploh začne uveljavljati in zakaj izgine, pri čemer se oboje zgodi hitro, 2) kakšna je njegova vsebina in 3) ali je oznaka za jezik povezana tudi z identiteto in samopoimenovanjem (samoidentifikacijo) Hrvati?

Zelo pomembni razširjevalci oznake hrvaški jezik so bili vsekakor duhovniki, za njeno uveljavitev pa je imela odločilno vlogo ustrezna podlaga, tj. pripravljenost prebivalstva na sprejem novega lingvonima. Predvidevati je, da je hrvaško ime prevzel za svoj jezik tisti del Prlekov, ki se je jezikovno, kulturno in geografsko čutil močnejše povezanega s kajkavskim prostorom oziroma s politično Hrvaško. Kar pa zadeva migracije kot možni dejavnik neposrednega širjenja imena, je Rigler za Središče preveč poudaril pomen bližnjih hrvaških priseljencev iz časa po hudi kugi pred koncem 17. stoletja.⁵⁹ Pozneje niso nikjer v Prlekiji izpričane številčnejše naselitve ne z južne ne z vzhodne smeri.⁶⁰

54 V prošnji za potrditev domačina za trškega pisarja tržani poudarjajo, da »je dovolj več slovenskega jezika, ki je pri tej službi neobhodno potreben« (Kovačič, *Trg Središče*, str. 437). Za njegovega predhodnika – ta ni bil domačin – navaja neka listina iz leta 1786 med petimi jeziki, ki jih je govoril, hrvaščino in slovenščino (prav tam, str. 435–436).

55 NŠAM, Dekanije, D 24, Velika Nedelja, fasc. 1, snopič Vizitacija 1805, 13. 11. 1805; prim. Golec, *Ormož*, str. 124. – Kaplan, na katerega so leteli očitki nemških meščanov Ormoža, je bil narečni pesnik Štefan Modrinjak (1774–1827). Šolal se je na kolegiju v Gradcu, zato je laže razumljivo, da med jeziki, ki jih je obvladal, leta 1826 ni bilo hrvaščine, ampak le slovenščina, nemščina in latinščina (NŠAM, Škofijska pisarna, Vizitacije, F 61, fasc. 7, 12/1826, 12. 6. 1826).

56 NŠAM, F 61, Škofijska pisarna, Vizitacije, fasc. 7 in 8; Dekanije, D 24, Velika Nedelja, fasc. 1.

57 Prav tam, fasc. 7, 12/1826, 18. 6. 1826.

58 Prav tam, 31. 6. 1829.

59 Rigler, *Jezikovnokulturna orientacija*, str. 668, prim. tudi str. 661. – Raba hrvaškega imena za središčanski govor, dokumentirana v osemdesetih letih 18. stoletja, naj bi bila po Riglerju predvsem posledica teh migracij. Svojo trditev je oprl zgolj na Kovačičevo kratko in vsebinsko ohlapno poročilo o kugi v Središču leta 1682: »Večina hiš je ostala prazna, izumrle so takrat mnoge stare središke rodovine [...]. Priselile so se potem v Središče nove rodovine največ iz Medjimurja in Hrvaškega pa iz Murskega polja.« (Kovačič, *Trg Središče*, str. 194)

60 Glede na to, kako neznaten je bil v 18. stoletju dotok hrvaškega prebivalstva v mesto Ormož (Golec, *Ormož*, str. 78–79), lahko sklepamo o zelo podobnem stanju pri migracijah ruralnega prebivalstva, katerega selitve je za povrh ovirala še osebna nesvoboda. V luči priimkovnih primerjav za župnijo Križevci se je potencialne kolonizacije iz hrvaškega prostora dotaknil J. Makovec, ne da bi ugotavljal čas priselitve (Makovec, *Korenine*, str. 38 sl.).

Pojav lingvonima hrvaški v Prlekiji sta tudi tu, tako kot v Beli krajini, Kostelu in Prekmurju, pogojevala dva med seboj tesno povezana dejavnika: naravni – tj. jezikovni (narečna sorodnost s kajkavščino) in kulturno-jezikovni, katerega najpomembnejši odraz je bil v Prlekiji kajkavski knjižni jezik. Ob njuni soodvisnosti se poraja vprašanje, kolikšno težo gre pripisati prvemu in drugemu. Ali pomeni uveljavljanje hrvaškega imena za jezik avtomatično nadaljevanje »naravnega stanja«, kar bi pomenilo: potem ali hkrati s tem, ko se ime uveljavi v kajkavskem prostoru, ga sprejmejo tisti Prleki, ki so se že dotlej čutili bolj ali manj eno s sosednjimi kajkavci? Ali pa je prevladoval drugi dejavnik: okrepitev kajkavske kulturno-jezikovne dominantnosti, ki jo slovenski jezikoslovci postavljajo v 18. stoletje? Kot ugotavljajo, je bila kajkavska knjižnojezikovna usmeritev najprej vezana na tekste, nastale v Središču – a tudi tu je kajkavski vpliv izpričano zelo močan šele od 18. stoletja dalje (Rigler) –, po letu 1700 pa se je razširila proti severu in bila nato kot oblika knjižnega jezika skupaj s kajkavskim črkopisom vsiljevana tudi od graške cerkvene oblasti (neuspeli »hrvatizirajoči« Parhamerjev katekizem 1758).⁶¹ Že naslednje izdaje istega katekizma od 1764 dalje kažejo nagel in odločen odmik od kajkavščine, s katero dokončno prekinejo leta 1783. V ozadju procesa so bila namreč razsvetljenska prizadevanja, da bi ustvarili čisto vzhodnještajersko različico slovenskega knjižnega jezika.⁶²

Nastanek pokrajinskega knjižnega jezika, ločenega tako od kajkavskega kakor od osrednjeslovenskega, je slednjič odločilno zavrl kroatizacijo vzhodne Prlekije, ki se ni razvila do enake stopnje kakor v sosednjem kajkavskem prostoru. Vzporedno s tem so se s terezijansko-jožefinsko centralizacijo šolstva zrahljali tudi šolskocerkveni stiki s kajkavskim

prostorom.⁶³ Tako je hrvaško jezikovno ime v Prlekiji razmeroma hitro izgubilo oporo, na kateri se je uveljavljalo. Bržčas je najdlje vztrajalo tam, kjer je dokumentirano nazadnje in kjer se je tudi najprej pojavilo: v Središču in Ormožu, na najbolj izpostavljenem območju tik ob novooblikovani jezikovno-narodni meji.

Drugo vprašanje se nanaša na vsebino hrvaškega imena in njegovo morebitno razširitev z jezikovne oznake na samopoimenovanje (samoidentifikacijo) dela Prlekov kot Hrvatov. Za zdaj je gotovo, da ni o etnonimu Hrvat nikakršnih poročil in da se pojavlja le kot priimek (Horvat, Hrovat ipd.).⁶⁴ Pri študentih iz Prlekije ne poznamo niti enega primera opredelitve kot *Croata*, ampak so vsi dosledno označeni kot Štajerci (*Styrus*),⁶⁵ pa tudi sicer ni potrjeno, da bi se kdaj kak Prlek opredelil kot Hrvat. Prlekija se torej v tem pogledu razlikuje od drugih treh obravnavanih območij, kjer je bilo hrvaško ime odraz kolektivne identitete, razširjeno ne le za jezik, ampak tudi za skupnost in njene pripadnike.

Vse torej kaže, da je hrvaško ime zajelo prebivalstvo vzhodne Prlekije samo kot jezikovna oznaka, ne pa tudi kot apelativ, najsi bo v ožjem (lokalnem) ali širšem (etničnem) smislu. Hrvati so bili za Prleke slej ko prej samo prebivalci Hrvaške, nekdanjega »Slovenskega orsaga« na drugi strani deželne in državne meje, ki so jih na tem koncu Štajerske še v začetku 19. stoletja imenovali (tudi) Bezjaki,⁶⁶ medtem ko so Prleki

61 Rajh, *Od narečja*, str. 50; Rigler, *Jezikovnokulturna orientacija*, str. 661, 670–672.

62 Rigler, *Jezikovnokulturna orientacija*, str. 670–680; Jesenšek, *Vzhodnoštajersko in kajkavsko*, str. 768–775.

63 O razlogih za tako hitro razločitev dveh sorodnih panonskih jezikov v drugi polovici 18. stoletja gl. zlasti Jesenšek, *Vzhodnoštajersko in kajkavsko*, str. 775.

64 Za Mursko polje prim. Makovec, *Priimki*, str. 38 sl., 49, 64 sl.

65 Gl. Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 3–4. – V krajevnem kazalu (Bd. 4, str. 645) je pod Središčem pomotoma naveden *Croata*, študent iz Murskega Središča (M 1758/36), kar poleg priimka *Kokir* dokazuje zlasti oznaka *Srediscensis*, saj se štajersko Središče v matrikah dosledno imenuje z nemškim imenom *Polstrau (Polstraviensis)*.

66 Rojeni Središčanec Štefan Modrinjak govori o Bezjakih leta 1811 v pesnitvi *Molitva na božico Slovenko* in ne pušča dvoma, na kateri prostor se ime nanaša: »plemenitaši (gulijo) Bezjake«, medtem ko na drugi

v očeh prebivalcev Hrvaške ostajali predvsem Štajerci.⁶⁷ Kolikor je obstajala zavest povezanosti oziroma skupnosti, je bila ta jezikovna, izvirajoča iz močne jezikovne sorodnosti in navezanosti Prlekov na kajkavščino ter podkrepljena z novim skupnim imenom jezika: hrvaški. Razširjenost tega kot jezikovne samoidentifikacije se ni omejevala samo na inteligenco (duhovnike) in urbano prebivalstvo, ampak je segla precej globlje, med ruralno prebivalstvo. Sklepati je sicer, da »hrvaška« jezikovna zavest ni v enaki meri zajela vsega prebivalstva in da je bila njena intenzivnost različna tudi znotraj geografskega okvira prleških »hrvaških« župnij.

Na koncu se dotaknimo še vprašanja, kakšno mesto je v procesu »kroatizacije« Prlekije zavzemal **Varaždin**. Njegovo vlogo pri širitvi hrvaškega imena na Štajersko bo sicer treba še natančneje preučiti. Slovenski jezikoslovci poudarjajo dvojni pomen Varaždina za vzhodnoštajerski prostor: kot njegovega kulturnega in izobraževalnega središča. Po Riglerju je bil Varaždin za Prlekijo oziroma vzhodni del Slovenskih goric kulturno središče vsaj od ustanovitve varaždinske gimnazije (1636).⁶⁸ Pretežno nemška Ptuj in Maribor takšne naloge nista zmogla;⁶⁹ ne nazadnje je Maribor s

svojo pozno ustanovljeno gimnazijo (1758) začel izžarevati tudi za Slovence pomembno duhovno moč šele z 19. stoletjem. Tako so se zlasti južni deli Slovenskih goric iz povsem praktičnih razlogov neovirano usmerjali v kajkavska duhovna središča v neposredni sosesčini.⁷⁰ Duhovniki, posredniki kajkavske tiskane in govorne besede v vzhodnoštajerski prostor, ter tamkajšnji pisci, še sredi 18. stoletja tesno navezani na kajkavščino, naj bi se praviloma šolali na Hrvaškem, v Varaždinu in Zagrebu.⁷¹

V kolikšni meri zadnja, sicer več kot verjetna trditev resnično velja za varaždinsko gimnazijo, bi pokazala šele posebna raziskava.⁷² Treba bi bilo predvsem primerjalno preučiti navzočnost Prlekov in vzhodnih Štajercev nasploh na vseh bližnjih gimnazijah ter še posebej, koliko se je zaradi nastanka gimnazije v Mariboru zmanjšal dotok vzhodnoštajerskih študentov na varaždinsko.⁷³ Ni mogoče pritrditi M. Jesenšku, da so se »štajerski šolskocerkveni stiki s kajkavskohrvaškimi razšli najkasneje do leta 1774, ko je Marija Terezija s posebnim zakonom uredila šolstvo v avstrijskih deželah, leta 1777 pa še na Ogrskem in v Hrvaški.«⁷⁴ Vzhodni Štajerci so namreč v velikem številu obiskovali varaždinsko gimnazijo

strani meje »dere en nemški sultan Slovence« (Gspan, *Cvetnik*, str. 239). Na drugem mestu Modrinjak poziva Slované: »Horvat, Slovenec no Morlak, Slavonci no Bezjaki, Čeh, Kopaničar, Mazurak, Vlahi no Rusnijaki ...«. – O imenu Bezjak in njegovi vsebini gl. Rotar, *Viri Trubarjevega*, str. 323 sl.

67 O takšnem imenu – »Štojerici«, ne Slovenci – še pred 1. svetovno vojno splošno razširjenem med ruralnim prebivalstvom neposredno onstran štajersko-hrvaške meje pri Ormožu, prim. Jurčec, *Skozi luči in sence*, str. 46.

68 Rigler, *Jezikovnokulturna orientacija*, str. 661.

69 O poudarjeno nemški komponenti Maribora in Ptuja gl. Golec, *Regionalne razlike*, str. 29–32.

70 Rajh, *Prispevki k zgodovini*, str. 345.

71 Jesenšek, *Vzhodnoštajersko in kajkavsko*, str. 774–775.

72 Na vprašanje sem skušal odgovoriti s pomočjo relevantnih virov v Sloveniji, a domala brez uspeha. Za duhovnike, ki jih srečamo v vizitacijah, sem podatke o šolanju iskal v Slekovčevi kartoteki duhovnikov, vendar je ta zajela le latinsko šolo v Rušah, za katero je ohranjena kronika s seznamom učencev od 1645 dalje (PAM, PAM/1537, Slekovec Matej, šk. 15, Duhovniki XVIII. vek). Podatkov o šolanju in kraju posvečenja duhovnikov nima niti zbirka V. Kragla za umrle duhovnike lavantinske in sekovske župnije v času 1789–1928 (NŠAL, NŠAL 580, Zapuščina Viktor Kragl, šk. 407, Umrli duhovniki).

73 Veliki varaždinski požar leta 1776 predstavlja tudi občutno zarezo v dokumentiranosti obiska gimnazije. Vprašanje pa je, ali je statistika dijakov za obdobje 1637–1771, sestavljena po starejšem rokopisnem katalogu (do 1714) in mlajših tiskanih katalogih (od 1715), vse, kar navedeni viri ponujajo, ali pa ti vendarle vsebujejo tudi kakšne osebne podatke študentov (Vanino, *Prinosi povijesti*, str. 155, 162–163). O požaru in sočasnih šolskih reformah gl. S. Horvat, *Povijest varaždinske gimnazije*, str. 20–22.

74 Jesenšek, *Vzhodnoštajersko in kajkavsko*, str. 775.

še globoko v 19. stoletje,⁷⁵ čeprav je s šolskimi reformami terezijansko-jožefinske dobe in velikim varaždinskim požarom (1776) sovpadal začasen upad števila gimnazijcev, vsekakor tudi s Štajerskega.⁷⁶

V 18. stoletju, ko je izpričan hrvaški lingvonim za jezik prebivalstva vzhodne Prlekije, je imela varaždinska gimnazija nesporno pomembno vlogo pri jezikovnem in duhovnem oblikovanju vzhodnoštajerskih duhovnikov, prek njih pa posredno pri širitvi kajkavščine kot cerkvenega in nadomestnega knjižnega jezika. Že omenjeni primer kaplana pri Sv. Miklavžu v vizitaciji leta 1760 je lahko v tem pogledu eksemplaričen, čeprav je edini dokumentirani primer aplikacije v Varaždinu naučene hrvaščine v pastoralo obmejne prleške župnije: kaplan, ki prihaja iz okolice Ljubljane, torej iz občutno drugačnega jezikovnega okolja, se med šolanjem v Varaždinu priuči hrvaškega jezika, ta pa mu pozneje pride prav med službovanjem v vzhodni Prlekiji.⁷⁷

Poleg izobraževalne in splošno kulturne vloge Varaždina kot ene pomembnih podlag za širitev hrvaškega imena na jezik vzhodne Prlekije kaže spomniti še na njegov položaj druge prestolnice Hrvaško-slavonskega kraljestva (poleg Zagreba) v 17. in 18. stoletju ter na kratkotrajno vlogo Varaždina kot nesporne politične prestolnice (1767–1776).⁷⁸ Učinek te komponente na »hrvaško identiteto« Prlekije je težko zaznaven, saj je šlo v znatni meri za psihološke razsežnosti: bližina hrvaške »gospodarske prestolnice« in

politične (so)prestolnice je pri izobražencih in prebivalstvu Prlekije lahko samo še utrjevala občutek povezanosti s kajkavskim – hrvaškim prostorom, njegovim jezikom, kulturo in končno s hrvaškim lingvonimom in etnonimom. Ne gre prezreti, da je prav v tem za Varaždin cvetočem obdobju kajkavščina kot knjižni jezik dosegla pri vzhodnih Štajercih svoj največji domet, tako kot najbrž ni naključje, da je oznaka hrvaščina za govore vzhodne Prlekije ravno tedaj dokumentirana najboljše in na največjem ozemlju. Močno nazadovanje Varaždina po požaru leta 1776 – od glavnega in po obljudenosti največjega mesta Hrvaške in Slavonije na raven provincialnega središča⁷⁹ – časovno sovпада s pospešenim odmikom ter dokončno osamosvojitvijo knjižnega jezika vzhodne Štajerske od knjižne kajkavščine. Te in druge prej omenjene spremembe so vzhodno Prlekijo slednjič izločile iz kajkavskega kulturnega kroga, s tem pa je izginilo tudi še neutrjeno hrvaško poimenovanje za jezik prleškega prebivalstva.

75 Prim. Vrbnjak, Štajerci na varaždinski gimnaziji.

76 Prim. S. Horvat, *Povijest varaždinske gimnazije*, str. 20–23.

77 Mlinarič, *Župnije na slovenskem Štajerskem*, str. 222.

78 V 17. stoletju se je od 217 zasedanj hrvaško-slavonskega sabora odvijala v Varaždinu slaba četrtina – 71 ali 23 % (Buturac et al., *Zaključci hrvatskog sabora*), v 18. stoletju pa po še neobjavljenih ugotovitvah Hrvoja Petrića kar okoli tri četrtine. Od leta 1767 do katastrofalnega požara leta 1776 so imeli v Varaždinu sedež vsi najpomembnejši politični organi: ban, sodišče (Banski stol) in Hrvaški kraljevski svet (Petrić, *O požarima*, str. 187).

79 Prim. R. Horvat, *Povijest grada Varaždina*, str. 269–270.

Ključne besede

Kroatizacija, Prlekija, hrvaški lingvonim, cerkvene vizitacije

Arhivski viri

NŠAL = Nadškofijski arhiv Ljubljana:

– NŠAL 580, Zapuščina Viktor Kragl: šk. 407.

NŠAM = Nadškofijski arhiv Maribor:

– D 24, Dekanije, Velika Nedelja: fasc. 1.

– F 61, Škofijska pisarna, Vizitacije: fasc. 7, 8.

– Matične knjige: Ormož, R 1734–1782, P 1782–1786.

PAM = Pokrajinski arhiv Maribor:

– PAM/1537, Slekovec Matej: šk. 15, 16.

ZAP = Zgodovinski arhiv:

– ZAP 198, Arhiv mesta Ormož (= AMO): šk. 9, 33.

Objavljeni viri

- Johann Andritsch: *Die Matrikeln der Universität Graz. Band 1. 1586–1630.* Graz : Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Universitätsbuchdruckerei und Universitätsverlag, 1977; *Band 2. 1630–1662.* 1980; *Band 3. 1663–1710.* 1987; *Band 4. 1711–1765.* 2002.
- Barbarić, Josip (ur.): *Zapisnici poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina. Svezak I–XI.* Varaždin : Historijski/Povijesni/Državni arhiv, 1990–2006. Kolanović, Josip - Križman, Mate: *Statut grada Varaždina.* Varaždin : Državni arhiv, 2001.
- Jože Mlinarič: *Župnije na slovenskem Štajerskem v vizitacijskih zapisnikih arhidiakonata med Dravo in Muro 1656–1774.* (Acta ecclesiastica Sloveniae 9). Ljubljana : Teološka fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkev, 1987.
- Ožinger, Anton: *Vizitacijski zapisniki savinjskega arhidiakonata goriške nadškofije 1751–* . Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1991.

Literatura

- Janez Bogataj: Prlekija. *Enciklopedija Slovenije*. 9. zvezek. Plo–Ps. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1995, str. 363–364.
- Neven Budak: Der Einfluss der Migrationen auf die Veränderung der ethnischen Selbstdentifikation im Raum des Mittelalterlichen Slawoniens. *Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1997 (Trakošćan, 1.–4. Juli 1997). Verfestigungen und Änderungen der ethnischen Strukturen im panonischen Raum von 1526–1790*. Zagreb : Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, 2000, str. 5–21.
- Neven Budak: *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*. (Hrvatska povijest u ranome novom vijeku. 1. svezak). Zagreb: Barbat, Leykam international, 2007.
- Boris Golec: *Mestna prisežna besedila v slovenskem jeziku do začetka 19. stoletja*. Ljubljana : Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2009 (<http://nl.ijs.si/e-zrc/prisege/>).
- Boris Golec: *Nedokončana kroatizacija delov vzhodne Slovenije med 16. in 19. stoletjem. Po sledih hrvaškega lingvonima in etnonima v Beli krajini, Kostelu, Prekmurju in Prlekiji*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012.
- Boris Golec: Neznana starejša uradovalna slovenica s Štajerskega (1677–1803). *Arhivi* 27, 2004, str. 307–321.
- Boris Golec: *Ormož v stoletjih mestne avtonomije. Posestna, demografska, gospodarska, socialna, etnična in jezikovna podoba mesta ob Dravi 1331–1849*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- Boris Golec: Regionalne razlike v jezikovni podobi prebivalstva slovenskih celinskih mest med 16. in 18. stoletjem. *Zgodovinski časopis* 57, 2003, str. 23–38.
- Boris Golec: So bili štajerski Prleki v 18. stoletju Hrvatje in kakšno vlogo je imel pri tem Varaždin? V: Šicel, Miroslav (ur.) - Kaštela, Slobodan (ur.): *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.–2009. : zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu*. (Posebna izdanja, knj. 20). Varaždin : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Grad Varaždin, Varaždinska županija, 2009, str. 583–594.
- Bogo Grafenauer: Samova »država« in država karantanskih Slovencev. V: *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1979, str. 111–122.
- Bogo Grafenauer: *Zgodovina slovenskega naroda. I. zvezek. Od naselitve do uveljavljanja frankovskega reda (z uvodnim pregledom zgodovine slovenskega ozemlja do naselitve alpskih Slovanov)*. Tretja izdaja. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1978.
- Alfonz Gspan,: *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja*. Ljubljana : Slovenska matica, 1979.
- Rudolf Horvat: *Povijest grada Varaždina*. Varaždin : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad – Varaždin, Grad Varaždin, 1993.
- Siniša Horvat: Povijest varaždinske gimnazije od utemeljenja do obilježavanja 350. obljetnice njezina djelovanja (1636.–1986.). *Gimnazija u Varaždinu 1636. – 2006*. Varaždin : TIVA Tiskara Varaždin, 2006, str. 11–55.
- Marko Jesenšek: Zgodovinska dinamika prekmurskega jezika. V: Vugrinec, Jože (ur.): *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost. Zbornik mednarodnega*

- znanstvenega srečanja. Murska Sobota, 14. in 15. julij 2003.* Murska Sobota: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija Petanjci, 2005, str. 69–80.
- Rudolf Kolarič: Prleško narečje. V: Vrbnjak, Viktor (ur.): *Svet med Muro in Dravo. Ob 100-letnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru.* Maribor : Obzorja, 1968, str. 630–650.
 - Milko Kos: K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 28, 1933, str. 144–153.
 - Franc Kovačič: *Trg Središče. Krajepis in zgodovina z zemljevidom središke občine, z desetimi slikami v tekstu in 24 tablicami.* Maribor : Zgodovinsko društvo za Sl. Št., 1910.
 - Jakob Rigler, Tine Logar: *Karta slovenskih narečij.* Ljubljana : Univerzum, 1983.
 - Gorazd Makarovič: *Ko še nismo bili Slovenci in Slovenke. Novoveške etnične identitete pred slovensko narodno zavestjo.* (Razprave in eseji 60). Ljubljana : Slovenska matica, 2008.
 - Juš Makovec: *Korenine. Priimki na Murskem polju (1669–1900).* Murska Sobota : Pomurska založba, 1987.
 - Hrvoje Petrić: O Kranjcima i »Slovencima« ili Slavoncima (Slovincima) u Križevačkoj županiji te Varaždinskom generalatu između kraja 16. do početka 18. stoljeća. *Cris* XI, 2009, str. 30–47.
 - Bernard Rajh: *Od narečja do vzhodnoštajerskega knjižnega jezika.* (Zora 19). Maribor, Slavistično društvo, 2002.
 - Jakob Rigler: Jezikovnokulturna orientacija Štajercev v starejših obdobjih. V: Vrbnjak, Viktor (ur.): *Svet med Muro in Dravo. Ob 100-letnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru.* Maribor : Obzorja, 1968, str. 661–681.
 - Janez Rotar: Viri Trubarjevega poimenovanja dežel in ljudstev in njegova dediščina. *Zgodovinski časopis* 42, 1988, str. 315–361.
 - Johann Weichard Valvasor: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain. I–XV.* Laybach, 1689.
 - Miroslav Vanino: Prinosi povijesti varaždinske gimnazije XVII. i XVIII. vijeka. *Vrela i prinosi* 2, 1933, str. 122–163.
 - Viktor Vrbnjak, Metka Vrbnjak: Štajerci na varaždinski gimnaziji. *Zgodovinski zapisi* III, 2006, Ormož, str. 31–38.
 - Zinka Zorko: Panonska narečja. *Enciklopedija Slovenije. 8. zvezek. Nos–Pli.* Ljubljana, Mladinska knjiga, 1994, str. 232–233.
 - Zinka Zorko: Spodnjeprleško narečje. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 79, NV 44, 2008, str. 139–145.

Povzetek

V vseh nacionalnih zgodovinoisjijih obstajajo prezrte teme, ki ostajajo neobdelane bodisi spričo skope dokumentiranosti bodisi zaradi »politične korektnosti«. Neredko se med nezadostno obravnavanimi vprašanji znajdejo poimenovanja za jezik, ozemlje ali skupine ljudi, če motijo uveljavljeni koncepti etnogeneze in oblikovanja določenega modernega naroda. Za nacionalno zgodovino je še posebej »nehvaležno« obravnavati tiste pojave na lastnem ozemlju in v delu narodovega telesa, ki so se v preteklosti imenovali enako kakor prostor, jezik in ime katerega drugega modernega naroda, zlasti sosednjega in po jeziku sorodnega, pa najsi gre za še tako časovno oddaljen ali minoren pojav. Slovenci in Hrvati v tem pogledu nismo izjema. V hrvaški historiografiji ostajata potisnjena na rob samopoimenovanje Slovinci za prebivalce zgodovinske Slavonije s središčem v Zagrebu in ime njihovega jezika, ki se je še globoko v novi vek imenoval slovenski. V slovenskem zgodovinoisjiju smo leta 2012 končno dobili delo, ki obravnava pojav in izginotje hrvaškega etnonima in lingvonima v obrobni pokrajini današnje vzhodne Slovenije. Razširitev hrvaškega imena na štiri obrobne slovenske pokrajine v zgodnjem novem veku je bila sestavni del širšega in dolgotrajnega procesa imenske kroatizacije srednjeveške Slavonije (s središčem v Zagrebu) in njenega prebivalstva, to pa so sprožile tektonske geopolitične spremembe kot posledica osmanskih ozemeljskih osvojitvev na Balkanu in v Panonski nižini v 15. in 16. stoletju.

Med štirimi obrobni slovenskimi pokrajinami, ki jih je zajela »kroatizacija«, je tudi Prlekija, kjer sicer ni izpričan etnonim Hrvati, ampak le lingvonim hrvaški, poleg tega pa je pojav tu dokumentiran najpozneje. Dolgo je bilo znano le, da sta dva trška pisarja v Središču ob Dravi v osemdesetih letih 18. stoletja tamkajšnji govor označila kot

hrvaški. Danes vemo, da je hrvaški lingvonim zajel znatno širše območje vzhodne Prlekije in da je dokumentiran bistveno daljši čas, od okoli leta 1710 do druge polovice 80. let 18. stoletja. Obseg območja, na katerem so na podlagi izjav duhovnikov in lokalnega prebivalstva ugotovili prisotnost hrvaškega lingvonima salzburški vizitatorji v letih 1760–1764, je mogoče proti severu in zahodu dokaj jasno razmejiti z župnijskimi mejami. Območje je kompaktno in se ne veže na nobeno upravno-politično, cerkvenoupravno, zgodovinsko ali narečno podlago, zato vse kaže, da je hrvaško ime v Prlekiji pešalo preprosto z geografsko oddaljenostjo od hrvaške in ogrske meje. Poleg naravnega, jezikovnega dejavnika so njegov pojav pogojevali podobni razlogi kot pri sosednjem Prekmurju: delovanje hrvaških in na Hrvaškem šolanih duhovnikov, kajkavščina kot knjižni jezik ter vsekakor tudi vpliv bližnjega Varaždina – gimnazijskega središča in alternativne prestolnice Hrvaško-Slavonskega kraljestva. Odločilno obdobje za odmik Prlekije od kajkavskega kulturno-jezikovnega prostora je bila zadnja četrtina 18. stoletja. Vzporedno s cerkveno-šolskimi reformami so sadove rodila prizadevanja, da bi ustvarili posebno vzhodnoštajersko različico slovenskega knjižnega jezika. Ta in druge spremembe so Prlekijo slednjič izločile iz hrvaškokajkavskega kulturnega kroga, s tem pa je izginilo tudi še neutrjeno hrvaško poimenovanje za jezik prleškega prebivalstva.

HUM V CERKVENI KRONIKI

Nekaj podatkov iz Dajnkovega zapisa v ormoški župnijski kroniki o nastanku samostojne kuracije oz. izgradnji cerkve Janeza Krstnika na Humu je pritegnilo že kogovskega učitelja Frana Rakušo. Del podatkov je uporabil za pisanje drobne knjižice Domoznanstvo ormoškega okraja, leta 1886. Toda za popoln pregled nastanka humske cerkve in župnije je bil pomemben pregled ormoške župnijske kronike, ki datira v leto 1840.

Uvod

Hum je osamelec na koncu Slovenskih goric, ko se vinorodno gričevje že spušča v Panonsko ravnino. Na jugu se dviga nad Dravo, na vzhodu nad obreškimi in šalovskimi gozdovi (šumami), na severni in severozahodni strani pa mu rodovitno polje preprečuje, da bi se združil s strnjjenimi vinorodnimi griči Brebrovnika, Pavlovskega Vrha, Vinskega Vrha in Kržajnsčaka. Prisojne lege so posejane z vinsko trto, severni del pobočja je bolj kamnit, zato je tukaj še ostanek nekdanjega kamnoloma, ki je bil v uporabi vse do konca druge svetovne vojne. Toda za potrebe gradnje je tukajšnjo in okoliško prebivalstvo ta kamnolom izkoriščalo še kar nekaj let, saj so bili Hum in okoliške bližnje in daljne vasi ob koncu vojne skoraj do tal porušeni. Litavski apnenec, iz katerega je zgrajen Hum, je odličen gradbeni material, ki je bil znan že v rimskih časih. Ob južnem vznožju Huma in neposredni bližini rimske ceste² so stale mogočne apnenice, ki so revnemu prebivalstvu prinašale dodaten zaslužek. Nekoč humsko vino ni bilo znano. Poznavalci so v njem ugotavljali neko posebnost, ki so jo opazili samo v humskem vinu. Litavski apnenec je

bil glavni krivec, da je bil humčan robot, z neko posebno cvetico, in to vino bi bolj spadalo med vina sosednje Vinice, kjer kopljejo znani viniški peščenjak. Ali je tako tudi še danes, bi morali vprašati za strokovno mnenje naše odlične enologe. Nekaj pa je gotovo: Hum je najlepši (seveda poleg litmerškega Kogla) razgledni grič v našem delu Prlekije! S svojim 301 metrom višine dominira nad Panonsko ravnico vse tja do Blatnega jezera na Madžarskem. Z njega se ponuja čudovit razgled. Posebej po kakšni nevihti, ko dež umije ozračje, sega pogled s Huma vse do graškega Schlossberga, Karavank, Visokih Tur; Pohorje je kot na dlani, prav tako hrvaško Zagorje z Ivanjščico in Varaždinom, Kalniško pogorje, Boč in z vulkanskim videzom odeti Rogač.

Podružnična cerkev Sv. Janeza Krstnika, pokopališče in šola

Kroniko te poznogotske cerkvice je začel leta 1840 pisati velikonedeljski dekan in jezikoslovec Peter Dajnko na podlagi župnijskega arhiva, dekanijskega arhiva pri Veliki Nedelji, šolskega distriktivnega nadzorništva pri Veliki Nedelji, odvetniškega gospostva komende Velika Nedelja, kronike okrožnega dekanata s Ptuja, iz dopisov sekovske škofije ter iz ljudskega izročila. V veliko pomoč mu je bil humski učitelj Anton Robič, doma iz Rač.

Hum se dviga vzhodno od Ormoža, od koder je oddaljen le slabe pol ure hoda. Že od daleč so na vrhu griča vidni cerkev, več hiš, vinogradi ter sadovnjaki. Pod temi so gabrovi in bukovi gozdovi, senožeti in njive.

1 **Franc Krnjak**, domoznanstvenik, Ivanjkovci 49, 2259 Ivanjkovci.

2 Po Humom teče stara rimska cesta. Je zelo razpoznavna in teče od Ormoža po poljih mimo Huma, skozi gozdove, čez Muro v Zalski komitat. Leta 1820 so ob tej cesti našli na dva rimska kamna, vendar se njihov napisov ni dalo razbrati. Vir: Dajnko, Kulmburg, 1840.

Ime kraja naj bi izviralo iz grške besede *Humlje* ter iz slovanske skovanke *holem*; ki naj bi bila izpeljanka besede *Humila-Gumila*, latinsko tudi *Culmen*. Hum se prvič omenja leta 1320 kot *Chulm* in leta 1429 kot *Chulben*.

Ko so bili Slovani še pogani, so na tem območju slavili sonce, ki je 21. junija najvišje na nebu, ta dan pa najdaljši dan v letu; na ta dan naj bi prirejali slavja in po gričih kurili daritvene ognje. Ko pa so tukajšnji prebivalci sprejemali krščanstvo, naj bi na Humu že imeli podobo Sv. Janeza Krstnika in jo častili. Mnogo pozneje, v 13. in 14. Stoletju, se omenjajo župniki Ulrich, Konrad, Wal in Kristijan iz Velike Nedelje, ki so ljudi pozivali, naj častijo podobo Sv. Janeza Krstnika. Ob tem so se izobraževali in molili k priprošnjikom. Takrat so postavili več križev ter nasploh častili praznik Svete nedelje. Ker naj bi se Sv. Janez Krstnik v puščavi prehranjeval z medom, so imeli na Humu običaj, da so po vsaki sveti maši pili med (meth) pomešan z mlekom.

Po poročilih iz kronike Okrožnega dekanata s Ptujja je dal humsko cerkev pozidati leta 1611 ormoški graščak Ladislav Pethe de Hetes. Ta je bil tudi lastnik posestva Zadvor. Slavnostni blagoslov cerkve je opravil madžarski škof Nikolaj Micati iz Varaždina, 29. avgusta istega leta.

V cerkvi je bila nekoč pritrjena votivna tabla³ s posvetilom ustanovitelja cerkve iz leta 1622. Grajena je bila v romanskem slogu. Prva temeljita prenova cerkve se je dogajala po skoraj dvesto letih (1860), na malo mašo istega leta je bila cerkev svečano blagoslovljena.

V času Dajnkovega dušnopastirstva je bil glavni oltar humske cerkve v zelo slabem stanju, že skoraj razpadel; v njem sta bili slika sv. Janeza Krstnika in podoba Matere božje. Prav tako so bili v slabem

stanju stranska oltarja, posvečena sv. Vidu in sv. Martinu, ter stare orgle, krstni kamen pa je bil pozneje prinešen iz porušene frančiškanske cerkve v Ormožu. Kronograma sta dva, z isto letnico 1815. Prvi je nad prezbiterijem, drugi pa nad glavnim vhodom cerkve. Zapis pravi, da ni podatkov, ali je zvonik prvotne oblike ali pa je bil morda dograjen po kakšnem udaru strele.

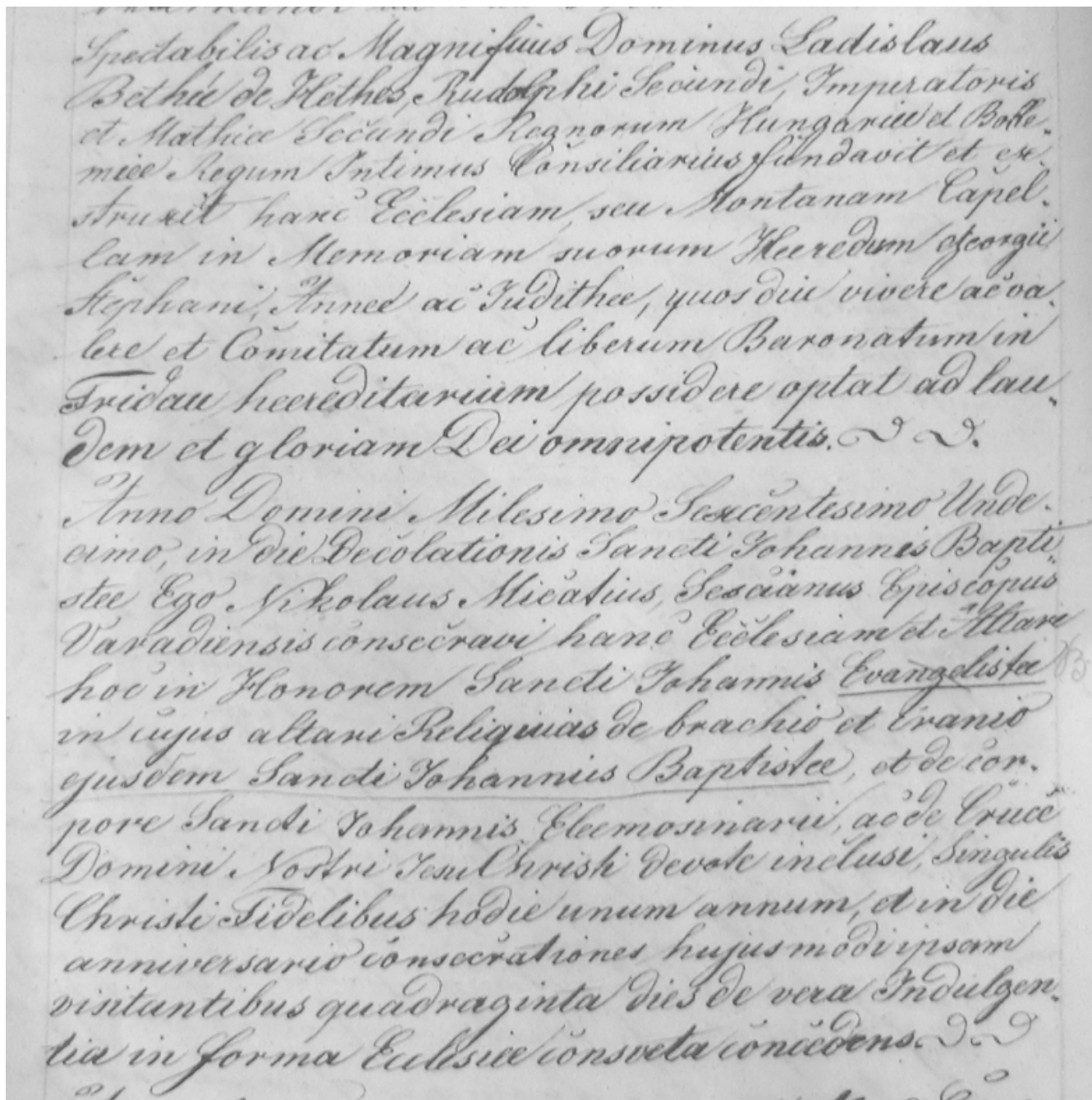
V zvoniku so bili trije zvonovi:

- veliki, praznični zvon, ki ga je ulil v Gradcu mojster Martin Pelte leta 1770, ima ulite podobe Križanega, Sv. Jurija in Sv. Ožbolta.
- Srednji, zvon Ave Marija, je ulil Florentin Stracksfuss iz Gradca leta 1710. Na njem so podobe Sv. Trojice, Sv. Martina, Sv. Lovrenca in Sv. Jurija.
- Mali zvon, "Versehglocke," je bil ulit leta 1596, na njem ni podob.⁴

Cerkvena oprema je zelo skromna. Enostaven kelih in nekaj ordinarij, cerkvenih oblačil pa ni. V tabernaklju sta enostaven ciborij in prav tako skromna monštranca, ki jo je menda semkaj prinesel neki Vrbnjak iz dve uri oddaljene podružnične cerkve, ki je vir ne navaja.

3 Tabla zaobljub ali zaobljubna tabla. Ljudje so se v življenjskih stiskah ali tudi sicer zaobljubili v kakšni cerkvi določenemu svetniku ali godovnemu zavetniku.

4 Rakuša piše, da so vsi trije zvonovi glasovno lepo ubrani in so, po ljudskem izročilu, posebej blagoslovljeni proti toči. Ob bližajoči hudi uri so se močno oglašali in tako obvarovali vinograde in polja. Menda se še ni zgodilo, če so začeli pravočasno zvoniti, da bi toča uničila pridelke.

Detajl – faksimile prepisa s pergamenta o posvetitvi cerkve

Po izgradnji cerkve leta 1611 so okrog nje zgradili še kamniti zid in znotraj njega uredili pokopališče, kamor so pokopavali umrle iz bližnje okolice. Z dekretom cesarja Jožefa II., leta 1782, so morali pokopališče zaradi sanitarnih razlogov umakniti in ga preseliti južneje, pod Hum, v bližino rimske ceste, kjer je še danes. Na novem pokopališču je bila zgrajena leta 1840 mrtvašnica.

Iz velikonedeljskega dekanijskega arhiva razberemo, da je postala humska cerkev samostojna kuracija 18. julija 1785. leta, njen upravitelj pa je postal

p. Jakob Puklavec, frančiškan iz ukinjenega ormoškega samostana. Že čez osem let, leta 1793, pa je bil p. Puklavec premeščen v župnijo sv. Lenarta v Podgorcih, Hum pa je bil zaradi premajhnega števila vernikov združen z Župnijo Ormož. K humski lokaliji so spadale vasi: Hum, Loperšice, Frankovci, Krčvine⁵ in Šalovci⁶ z 200 hišami in s 1000 verniki.

5 Pravilno Krčevina.

6 Pa le Gornji Šalovci.

Humska cerkev je imela v lasti tudi posestvo. Njeno je bilo zemljišče, na katerem je bila pozidana cerkev s starim pokopališčem, ter zemljišče, kamor je bilo preseljeno novo pokopališče; vinograd na Humu v velikosti 1,5 orala⁷ je bil podložen gosposčini Kalsdorf pri Gradcu. Vinograd je mejil vzhodno in južno na vinograd učitelja Janeza Arbeiterja, sedaj last Matije Škorjanca, na zahodu na vinograd Ignaca von Kunsta, na severu pa na cesto. K vinogradu spada še preša (stiskalnica za grozdje), ki je v dobrem stanju, k šoli pa še (vinska)⁸ klet.

Šola na Humu je nastala leta 1814. Največ zaslug zanjo ima takratni ormoški katehet in župnik Peter Polič. Svečano odprtje šole je bilo na tretjo adventno nedeljo, 11. decembra 1814. leta. Slavnostni govornik je bil ormoški mestni župnik in ustanovitelj šole Peter Polič, ki je imel ganljiv govor.

V arhivu so zapisani dekreti sekovske škofije, v katerih se omenja višina plače učitelju Janezu Arbeiterju, v znesku 250 florintov. Dekret o višini plače učitelju Arbeiterju sta potrdila oz. podpisala generalni vikar Simon de Pretis in tajnik Franc Hindl. Od začetka šole do leta 1821 je imela šolski nadzor ormoška župnija, po letu 1821 pa je imel Hum lasten nadzor.

Ker je bila prvotna šolska stavba premajhna, v njej pa je stanoval še lokalni kurat, sta leta 1824 gradbeni urad iz Maribora in Okrajno glavarstvo Ormož izdala dovoljenje za gradnjo, ki se je začela 1825. leta. Stavba je bila lesena in kvalitetno izdelana, saj je bila tudi leta 1840 v solidnem stanju.

Čez dve leti, desetega februarja 1842, so se sestali predstavniki Huma, Frankovcev, Loperšic in trije ormoški župniki. Razpravljali so o ureditvi dveletne šole na Humu. Iz zapisnika ni razvidno, kakšne sklepe so sprejeli, gotovo pa je bil sestanek po-

memben že zaradi tega, ker so na njem sodelovali ormoški duhovniki Jurij Wagner, Matija Ferenc in Jurij Vouk. Frankovce so zastopali Anton Kolarič, Vid Plohl, Janez Vajda in Matija Šulek. S Huma so bili prisotni Mihael Žnidarič, Martin Jeremic, Martin Pavlinič, Jožef Ivanuša in Andrej Domajnko, iz Loperšic pa Matej Plavec, Martin Tratnik, Anton Seyer⁹, Jožef Puklavec in Jožef Lihtenwalner.

Prisoten je bil tudi cerkveni ključar Matija Zajnkovič. Zapisnik je podpisal v imenu »plebejcev« neki Jožef Maučič, ker si bili vsi, razen Zajnkoviča, nepismeni.

14. marca 1783 je potekal v Ormožu komisijski nadzor o humski cerkvi. Prisostvovali so okrajni komisar, baron Krištof von Schwitzen, nadžupnik iz Velike nedelje, Janez Nepomuk Reitz, ormoški župnik Jurij Hobley, župnik iz Središča, Lovrenc Krivec in oskrbnik gospodstva Ormož, Anton Rauter. Komisija je ugotovila, da župnija na Humu nujno potrebuje novega župnika. Zaradi večkratnih poplav, visokega snega in mrzle zime, imajo nekateri verniki do ormoške cerkve več kot uro hoda. Upoštevali so navedbe župljanov; cerkev na Humu s pripadajočim pokopališčem pa že imajo.

K župniji so spadale hišne številke:

Hum, h. š. 1–81, to je 82 hiš s 372 prebivalci,

Loperšice, h. š. 1–30, 30 hiš s 170 prebivalci in

Frankovci, h. š. 1–28, 28 hiš s 183 prebivalci.

Iz središke župnije je spadalo sem še 31 hiš ali 190 prebivalcev Šalovcev in iz župnije sv. Miklavža – Krčevine 4 hiše in 20 prebivalcev. Tako je v humsko župnijo leta 1783 spadalo 175 hiš z 935 prebivalci.

7 Oral tudi plug, ki je meri 56 arov, torej 1 hektar vinograda.

8 V oklepajih je opomba avtorja prispevka.

9 Verjetno Sever.

Okrajni komisar je zapisal opombo, da spada k mestni župniji Ormož le 290 duš, ki imajo dovolj prostora v župni cerkvi, frančiškanska cerkev¹⁰ pa je popolnoma brez funkcije. Posamezni frančiškani lahko torej prevzamejo duhovniško službo po manjših župnijah in podružnicah. Ta zapis (oz. ugotovitev) komisarja je popolnoma napačen, saj ni prišel k mestni župniji okoliških vasi, kot so Dobrava, Hardek, Pušenci, Lešnica, Pavlovci, Litmerk in Libanja, kjer živi še 745 vernikov. Skupaj torej 1035 faranov in ne 290.

Toda kar pet let je trajalo, da je 17. junija 1788. leta oskrbnik braneškega gospodstva Andrej Lube potrdil namestitev kaplana na Humu.¹¹

Po odhodu frančiškana p. Jakoba Puklavca s Huma zaradi ukinitve humske župnije leta 1793 je ta sestavil primopredajni zapisnik oziroma zapisnik o inventarju premičnega in nepremičnega premoženja:

- *trije srebrni kelih z medeninastim in bakrenim podnožjem,*
- *pozlačen ciborij,*
- *pozlačena monštranca,*
- *srebrni pribori ter posodice za kadilo in krstno olje,*
- *srebrna svetilka in križ.*

Zraven je bilo več rekvizitov iz medenine, bakra in cinka.

Nadalje je bilo:

- *7 mašnih oblačil različnih barv z vsemi dodatki,*
- *4 mašne obleke – škofijskega depositarija z vsemi dodatki,*
- *zelen in bel plašč,*
- *dve obleki za ministrante, oltarni prti in krila za župnika.*

V cerkvi so bili glavni oltar in dva stranska oltarja, spovednica, prižnica, osem cerkvenih stolov, krstni kamen,¹² procesijski križ,¹³ dve zastavi, luči, procesijske svetilke, miza itn.

To leto je bil tudi hišni popis prebivalcev Huma.

V poznejših časih je bila humska cerkev deležna nekaterih prenovitev. Največjo tragedijo pa je doživela zadnji mesec druge svetovne vojne. Usodo humske cerkve je delila prav tako cerkev sv. Bolfenka na Kogu. Ob močnem topovskem ognju je bila humska cerkev kar nekajkrat zadeta. Uničena sta bila ostrešje in zvonik, poškodovana je bila tudi notranjost cerkve, tako da se ni bilo varno niti približati. Ob tem je bila poškodovano tudi šolsko poslopje; požganih hiš, gospodarskih poslopij in človeških žrtev tukaj ne bomo omenjali.

10 Takrat je bil ormoški frančiškanski samostan že ukinjen. (Glej, F. Krnjak, Zgodovinski zapisi, 2010.)

11 To je bil najverjetneje ormoški frančiškan p. Jakob Puklavc, ki je vodil župnijo le kratek čas, do njene ukinitve leta 1793.

12 Krstni kamen je bil prinešen iz porušene frančiškanske cerkve v Ormožu. Do tedaj pa je bil po vsej verjetnosti krstni kamen iz humskega kamna.

13 Iz tega je razvidno, da so na Humu procesije v čast Janezu Krstniku že od vsega začetka nastanka cerkve.

Humski Janez Krstnik, pogled z vzhoda.

Ključne besede

Cerkev Janeza Krstnika, Hum, Peter Dajnko, ormoška župnijska kronika.

Viri

- Domoznanstvo ormoškega okraja, Fran Rakuša, 1886.
- ZAP, rokopisna zbirka kronike mesta Ormož.
- Župnijska kronika sv. Jakoba Ormož.

Povzetek

Humsko cerkev je dal leta 1611 zgraditi ormoški graščak Ladislav Pethe de Hetes. Njen zavetnik je sv. Janez Krstnik. Cerkev naj bi stala na mestu, kjer so nekoč prebivalci, takrat še pogani, slavili sonce, ki je bilo 21. junija najvišje na nebu, in ta dan je bil najdaljši dan v letu.¹⁴ Cerkev je slovesno blagoslovil varaždinski škof Nikolaj Micati. V župnijski stavbi blizu cerkve so uredili tudi šolski pouk, pozneje pa so v bližini zgradili novo šolo. Nekaj časa je bila na Humu tudi župnija, ki pa je bila leta 1793 ukinjena; v župnijo so spadale vasi Hum, Frankovci, Loperšice, del Krčevin in del Šalovcev.

Ob koncu druge svetovne vojne je Hum doživel hude stvari; humska cerkev je bila zaradi skoraj enomesečnega obstreljevanja nemških vojakov močno poškodovana. Danes je cerkev podružnica ormoške župnije sv. Jakoba.

14 Zato se je še do danes obdržalo na Humu žegnanje oziroma proščenje ob godu farnega zavetnika Janeza Krstnika.

IVANJKOVCI V DRUGI SVETOVNI VOJNI

Na OŠ Ivanjkovci smo s pomočjo mentorja g. Boštjana Rajha poskušali proučiti medvojne dogodke in vsakdanje življenje ljudi v Ivanjkovcih od začetka okupacije, aprila 1941, do osvoboditve maja 1945. Zanimalo nas je, kako so ljudje občutili nemško okupacijo, zakaj in kako je potekalo izseljevanje ljudi ter mobilizacija v nemško vojsko. Opisani so tudi dogodki v zvezi s pomniki NOB na našem območju. Na našem območju je bila namreč večja bitka med Nemci in partizani v Veličanah, v Ivanjkovcih pa so tudi ustrelili 9 talcev zaradi uboja Avstrijca pri Svetinjah. Zadnje dni okupacije so se razmere še bolj zaostrile, Nemci so se namreč umikali pred Rusi in Bolgari, med obstreljevanjem s topovskimi granatami je umrlo 13 domačinov. Vsakdanje življenje med vojno smo nekoliko spoznali tudi na osnovi intervjujev s starejšimi krajani in s pomočjo šolske in župnijske kronike.

Druga svetovna vojna na območju Prlekije

Druga svetovna vojna se je začela 1. septembra 1939 z nemškim napadom na Poljsko. Spomladi 1940 je sledila bliskovita vojna, Nemci so napadli in zasedli Dansko, Norveško, Nizozemsko, Belgijo, Luksemburg in Francijo. Kraljevina Jugoslavija se je vpletenosti v vojno izmikala leto in pol. 25. marca 1941 pa je bila prisiljena podpisati trojni pakt. Po večjih jugoslovanskih mestih so na demonstracijah temu nasprotovali. Prišlo je do vojaškega udara, ki je odstranil kraljevo namestništvo pod vodstvom Pavla Karađorđevića. Ti dogodki v Jugoslaviji so bili povod za napad na Jugoslavijo, ki se je zgodil 6. aprila 1941. Napadle so vse sosednje države, razen Grčije. Jugoslovanska vojska, šibka zaradi

nacionalnih nasprotij, je razpadla v desetih dneh. Slovenijo so trije okupatorji v celoti zasedli že do 11. aprila 1941. Nemci so dobili slovensko Štajersko, Gorenjsko, severni del Dolenjske in Mežiško dolino, Italijani večji del Notranjske, Dolenjske in Ljubljano, Madžari pa Prekmurje.² Ob pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu so bile 27. 3.1941 tudi v večjih krajih Slovenskih goric demonstracije. Ob meji je bilo vedno bolj napeto. Jugoslavija je pri Gornji Radgoni okrepila vojaštvo. Večina Nemcev se je v teh usodnih dneh na poziv nemške vlade iz Slovenskih goric umaknila v Nemčijo, ostali pa so se potuhnili doma in čakali na nemški napad, da bi sodelovali pri zasedbi.³

Nemški 51. korpus je 6.4.1941 vdrl čez most na Muri pri Gornji Radgoni. Jugoslovanska vojska se ni preveč upirala. V boju za mejo pri Gornji Radgoni je padlo devet jugoslovanskih in šest nemških vojakov. Jugoslovanska vojska se je nato umaknila proti Ptuju, kjer so Nemci pričakovali močnejšo obrambo. Ob umiku je razušila mostove na Muri v Petanjcih, Veržeju in Murskem Središču. Kmalu po prihodu čez most pri Gornji Radgoni so Nemci pokazali svojo pravo barvo. V Gornji Radgoni so 6.4.1941 zjutraj aretirali 11 zavednih Slovencev in jim grozili z ustrelitvijo. V tistih dneh so zajeli okrog 800 jugoslovanskih vojakov, jih privedli v Ormož in jih nato odpeljali v nemško ujetništvo. Nemške čete so vdrle tudi v Prekmurje, vendar so ga 16.4.1941 izročile Madžarom. Med Nemčijo in Madžarsko se je tako izoblikovala meja, ki je potekala od tromeje pri Trdkovi po stari jugoslovansko-avstrijski državni meji do Gornje

1 Teja Kosi, Eva Ivanuša, Tilen Rajh, dijaki OŠ Ivanjkovci, Ivanjkovci 71a, 2259 Ivanjkovci.

2 Ilustrirana zgodovina Slovencev, Ljubljana 1999, str. 344–345.

3 D. Novak, I. Orešnik, H. Štiel, Pomniki NOB v Slovenskih goricah in Prekmurju, Murska Sobota 1985, str. 27 (dalje Pomniki NOB).

Radgone, nato po Muri do bližine Razkrižja in dalje ob zahodnem robu Medžimurja do Središča ob Dravi.⁴

Okupator je na zasedenem ozemlju vzpostavil oblast ter začel raznarodovanje. Hotel je odstraniti vse, kar bi spominjalo, da tukaj živi slovenski narod. Nemci so sežigali slovenske knjige in rušili kulturne spomenike. Na območje Slovenskih goric je prišlo precej nemških učiteljev. Organizirali so številne tečaje nemškega jezika in druge oblike izobraževanja z namenom, da čim prej ponemčijo slovensko prebivalstvo. Prebivalce so silili, naj se vključijo v Štajersko domovinsko zvezo, mladino pa v Hitlerjugend, in grozili, da bodo izgnali vse, ki se ne bodo vpisali.⁵

Ponemčevanje so izvajali s pomočjo krajevnih odborov nacionalsocialistične nemške delavske stranke (NSDAP). V svojo vohunsko službo so pritegnili vse avstrijske orožnike, bivše učence nemških šol in vse, ki so bili na nemški strani. Ljudi so kategorizirali in jim razdelili osebne izkaznice različnih barv:

- rdeče so dobivali člani prejšnjega kulturbunda in tisti, ki so jih imeli Nemci za svoje;
- zelene tisti, ki so jih sicer imeli za nemške državljane, osebno izkaznico pa so jim smeli odvzeti brez obrazložitve;
- bele so dobili varovanci nemške države, ki jih Nemci niso imeli za svoje, bili naj bi nezanesljivi, a so bili arijske rase;
- v četrti skupini so bili ljudje brez državljanstva, tujci in drugi, večinoma delavci.

Slovenski prebivalci iz Ormoža in okolice so večinoma imeli zelene in bele izkaznice, nekateri tudi rdeče. Imetniki rdečih in zelenih izkaznic so se morali udeleževati nemških političnih sestankov.⁶

Ljudje iz Prlekije so ob prvih okupatorjevih ukrepih spoznali, da je Hitlerjev režim nasilen. Vest o ustanovitvi OF se je razširila tudi na območje Prlekije, kjer so bili nosilci upora komunisti Jože Kerenčič, Josip Hedžet, Polde in Milena Berce, Vinko Megla, člani Društva kmečkih fantov in deklet, napredni člani Sokola in drugi narodno zavedni Slovenci. Priprave na vstajo niso nič zaostajale za pripravami v drugih slovenskih pokrajinah, čeprav so potekale v težkih razmerah. Pokrajina brez večjih gozdov, pretežno nižinski svet, gosto cestno omrežje, številne orožniške postaje in precejšnje število članov kulturbunda so bili bolj v prid okupatorju. Že maja 1941 so se zvrstile po Slovenskih goricah prve sabotažne akcije (rezanje telefonskih žic, rušenje krajevnih tabel in telefonskih drogov), kar so bila prva opozorila okupatorju. Vstaja proti okupatorju je zajela kraje okoli Lenarta v Slovenskih goricah, se širila proti Gornji Radgoni, Ljutomeru, Sv. Tomažu, Kogu, Ormožu, Središču ob Dravi. Štefan Kovač in Vinko Megla sta pisala besedila za letake, v katerih so pozivali ljudstvo, naj ne zaupa okupatorju in naj sabotira njegove ukaze.⁷

Zaradi številnih, čeprav majhnih sabotažnih akcij, je okupator postal v Slovenskih goricah silno pozoren. Nemci so 7.8.1941 v Mariboru zajeli Bogdana Špindlerja, nato pa še njegovega brata Dušana. Komaj nekaj dni zatem, 26.8.1941, so nacisti zajeli študenta Alojza Zormana in ga kot prvega talca iz Slovenskih goric 10.10.1941 ustrelili v Šoštanju. Le nekoliko kasneje so Nemci izvedli večje aretacije tudi na ljutomerskem območju. 15.10.1941 so aretirali sekretarja mestnega odbora OF za Ljutomer Jakoba Babiča, ki so ga naslednji

4 Pomniki NOB, str. 27–29.

5 Pomniki NOB, str. 29.

6 Ormož skozi stoletja III, str. 268.

7 Pomniki NOB, str. 32–35.

dan po strašnem mučenju ubili. Babič je bil prva žrtev v Pomurju. Sledile so aretacije na radgonskem in ormoškem območju.⁸

Z namenom, da bi poživili delo, ki je bilo z aretacijami prizadeto, so aktivisti OF 1.11.1941 sklicali pokrajinsko konferenco OF za Štajersko na domu Jožeta Kerenčiča v Jastrebcih pri Kogu. Na območju Slovenskih goric so se jeseni 1941 zelo razredčile vrste aktivistov zaradi izdaje kurirk. Po izdaji so Nemci v Mariboru zajeli Štefana Kuharja-Bojana in na Pesnici profesorja Jožeta Kerenčiča. Nadaljevali so s streljanjem talcev v Mariboru. 27.12.1941 so ustrelili kar pet talcev z območja Koga, med njimi tudi enega od nosilcev upora v Slovenskih goricah prof. Jožeta Kerenčiča. Nemci so izvedli aretacijo tudi na tromeji v Središču ob Dravi. 15.12.1941 so aretirali Poldeta Berceta in njegovo ženo Mileno, ki so ju nato začasno izpustili, a kasneje ponovno aretirali. Oba so leta 1942 ustrelili. Ob koncu leta 1941 je tako okupatorju uspelo zaradi številnih izdaj zajeti skoraj vse nosilce upora.⁹

Že ob koncu aprila 1941 so Nemci tudi na območju Slovenskih goric začeli izvajati obsežen načrt izseljevanja. Na domove so prihajali tudi sredi noči. Mnogo ljudi so izgnali v Srbijo. Na zaplenjena posestva so naseljevali svoje ljudi. Temeljne smernice za izselitev Slovencev je Himmler v Mariboru sporočil že 18.4.1941. Tako so sklenili izseliti vso slovensko inteligenco, vse prebivalce, ki naj bi kazali znake tuje krvi, prebivalce t.i. Savskega pasu in pasu ob Sotli. Drugo prebivalstvo naj bi ostalo. V znak pripadnosti Nemčiji naj bi pristopili k Štajerski domovinski zvezi. V začetku leta 1942 pa so začeli izseljevati tudi pripadnike družin, katerih družinski člani so bili partizani. Nacisti so njihovo premoženje zaplenili.¹⁰

Nemci so leta 1942 nasilje še stopnjevali. Zaradi hudega nasilja okupatorja je bilo ljudi težko pridobiti za sodelovanje. Zaporji v Ljutomeru, Radgoni in na Ptujju ter drugod po severovzhodni Sloveniji so bili polni aktivistov OF. Okupator je poleti 1942 na ormoškem območju zajel več kot 60 domačinov in jih odvedel v zapore. Hud udarec je doživelo Središče ob Dravi, saj je okupator 11.4.1942 v Mariboru ustrelil štiri domačine, mnogi pa so bili v izgnanstvu in zaporih. Nemci so tudi začeli klicati vojaške obveznike v svojo vojsko in na obvezno delo, a so se domačini vedno redkeje odzivali na te vpoklice.¹¹

Na območju Slovenskih goric so spomladi 1942 ustanovili slovenjegoriško četico. Bila je zelo dragocena, saj so preko nje začeli mobilizirati novince. Ta četa je po Slovenskih goricah opravila več sabotažnih akcij, 14.7.1942 pa so napadli orožniško patroljo v Stanjevcih in ubili dva orožnika. Delovanje čete pa je bilo kratkotrajno, saj so jo po izdaji Nemci odkrili in 8.8.1942 razbili.¹²

Ponoven udarec pa je upor v SV Sloveniji doživel, ko je 8.1.1943 padel Pohorski bataljon. Med ljudstvom je boj tega bataljona močno odmeval in ugled partizanov je zrasel. Poleti 1943 je NOG dobilo nov vzpon, saj se je OF organizacijsko utrdila. Borcem je moralo dvignila kapitulacija Italije, 8.9.1943, saj je pretrgala fašistično zvezo Rim–Berlin–Tokio. Po tem dogodku pa se je vedno več nemških dezertarjev hotelo priključiti partizanom, a to žal vedno ni bilo mogoče. Eden osnovnih problemov je bilo pošiljanje novincev v partizanske enote, saj kurirji niso redno prihajali po njih.¹³

8 Pomniki NOB, str. 36.

9 Pomniki NOB, str. 37–38.

10 Ormož skozi stoletja III, str. 267.

11 Pomniki NOB, str. 38–39.

12 Pomniki NOB, str. 39.

13 Pomniki NOB, str. 41–42.

Oktober leta 1943 je okupatorju ponovno uspelo vdreti med organizatorje OF, a kljub aretacijam je narodnoosvobodilno gibanje doseglo takšen obseg, da je prišlo do prvega oboroženega spopada med Nemci in partizani 31.12.1943 na domačiji Staneta Červiča v Radomerju pri Ljutomeru. Nemci so obkolili domačijo. V spopadu sta bila ranjena en nemški orožnik in Stane Červič – Bojan.¹⁴

Januarja 1944 so ustanovili Lackovo četo, ki se je aprila preoblikovala v bataljon. Bataljon je imel veliko prednost za novince, saj so z njim začasno rešili problem odpošiljanja novincev. Spomladi leta 1944 je bil nov val aretacij, saj so Nemci uporabili zvižajočo in se preoblačili v partizane. 6.4.1944 je pri mlinu Ivana Ribiča v Cezanjevcih prišlo do enega največjih spopadov med partizani in Nemci. Danijel Hojs – Ljubo in Franc Belšak – Maks sta bojevala boj z več kot 40 oboroženimi Nemci. V boju je Belšak padel, Nemci pa so izgubili 4 ugledne naciste, več je bilo ranjenih. Ribičev mlin je postal simbol junaštva prleških partizanov, kjer so pokazali, da so kos dosti močnejšemu nasprotniku. Nemci pa so se zaradi izgub kruto maščevali, saj so ob mlinu, kjer je potekala bitka, 19 dni kasneje ustrelili 25 talcev. To je bilo prvo streljanje talcev v Slovenskih goricah. Poleti 1944 so začele delovati tudi kurirske TV postaje, a je bilo kurirsko delo zelo težavno zaradi okupatorjevih številnih zased.¹⁵

Ker se je fronta vedno bolj približevala, so Nemci začeli graditi obrambne linije ob Muri in v notranjosti Slovenskih goric, kar je položaj partizanov še poslabšalo. Nemci pa so okrepili tudi orožniške postaje, ki so jih partizani napadali. Vse te akcije so okupatorja zelo vznemirile. Nov udarec pa je bil 12.11.1944, ko so v Jelenčah padli 4 borci Lackovega odreda. Jeseni 1944 so se na tem območju zvrstili številni manjši spopadi z okupatorjem, kar je vodilo do tega, da so v Zgornji Voličini zgradili partizanski bunker in ga spremenili

v bolnišnico z imenom Cafa, ki je zdržala vse do osvoboditve. Dajala je prostor 15 partizanom.¹⁶

Spomladi 1945 so Nemci začeli zadnjo ofenzivo v Slovenskih goricah. Ustrelili so veliko talcev, kar je močno odmevalo med prebivalci. Partizani so spomladi likvidirali več nacistov in pregnali več nemških učiteljev. Prav v teh zadnjih dneh jih je veliko padlo. Velike izgube pa je imel tudi sovražnik. Februarja 1945 so se prek Slovenskih goric začeli pomikati oddelki nemške armade, kar je zelo otežilo delo partizanov. Gibali so se lahko le ponoči. Mnogo beguncev je bilo tudi civilistov, ki so hiteli z nagrabljenim premoženjem v Avstrijo. Marca in aprila 1945 je okupator še povečal svoje nasilje. V rudniškem rovu v Ilovcih pri Ljutomeru je 17.4.1945 pobil skupino 19 ljudi, matere, otroke ter starčke, ki so se tja zatekli pred vojno.¹⁷

4.4.1945 je bilo Prekmurje že osvobojeno. Na desni strani Mure je bila nekaj časa pozicijska fronta. Nemci so se umaknili na črto Loperšice–Šalovci–Kog. Tam so zdržali vse do prvih dni maja, ko so bolgarske enote skupaj s partizanskimi odredi začele boj za osvoboditev Slovenskih goric. Nemci so ob umiku pustošili in zrušili več mostov. Pustošili pa so tudi Bolgari. Ob tem je zelo trpelo civilno prebivalstvo. V teh dneh so aktivisti OF pripravili vse potrebno za prevzem oblasti. 8.5.1945 so ustanovili Prleško četo, ki je štela 45 mož.¹⁸

Ormož je nemška vojska zapustila 8. maja 1945. Dan kasneje sta bila osvobojena Gornja Radgona in Lenart. Ljudstvo je z nepopisnim veseljem dočakalo osvoboditev po dolgih štirih letih. Na osvobojenem ozemlju so takoj začeli delovati organi ljudske oblasti.¹⁹

16 Pomniki NOB, str. 49–51.

17 Pomniki NOB, str. 52–53.

18 Ormož skozi stoletje III., str. 270, Pomniki NOB, str. 54–55.

19 Pomniki NOB, str. 58.

14 Pomniki NOB, str. 42.

15 Pomniki NOB, str. 43–44.

Začetek vojne v Ivanjkovcih, okupacija

Nemci so že dva dni po okupaciji, 8. aprila 1941, s svojo vojsko zasedli nam najbližji mesti Ljutomer in Ormož ter okoliške kraje. Takoj so ukinili vse slovenske ustanove in uvedli nemško upravo. V nekaj dneh so odstranili slovenske napise in namestili nemške. Prav tako so slovenska osebna imena in priimke spremenili v nemška.²⁰

V zasebni vojaški zbirki Dragana Kokota pri Svetinjah še hranijo dve krajevni tabli in tri hišne številke iz obdobja 2. svetovne vojne. Vse table in hišne številke so bile zelene barve. Ivanjkovce so Nemci poimenovali Iwankowzen, Svetinje Allerheiligen, Lahonce Lahonetz, Pavlovski Vrh Paulsberg in Brebrovnik Wrebrofnik.

Nemška krajevna tabla Pavlovskega Vrha z navedbo kraja, občine Svetinje in okrožja Ptuj.

Že nekaj dni po okupaciji, 18. aprila 1941 je bil svetinjski župnik Franc Bratušek odveden v pregnanstvo na Hrvaško. Z istim tovornjakom so odpeljali tudi družino Lovra Petovarja iz Ivanjkovcev. Kmalu so izselili tudi nadučitelja svetinjske osnovne šole Petra Kocipra z družino, učiteljico Mimiko Zajc ter orožnika Vosila z družino. Tukajšnji ljudje so tako že ob začetku nemške okupacije ostali brez vplivnih in izobraženih ljudi ter zavednih Slovencev. Bili so zelo žalostni in so živeli v neprestanem velikem strahu, kaj bo sledilo. Ko so se začele prve ilegalne akcije proti okupatorju je le-ta začel izvajati hud teror, zasliševati in ponovno izseljevati.²¹

20 Ormož skozi stoletja III., str. 267.

21 Kronika župnije Svetinje, II. knjiga 1940–1965, str. 5–14.

Nemška uniforma.

Večina področja Ivanjkovcev je v času nemške okupacije spadala pod občino Svetinje, ta pa v ptujsko okrožje. Župan je postal Fritz Fischerauer, avstrijski veleposestnik, ki je že pred vojno živel v naših krajih in tu imel v lasti veliko vinogradov. Bil je miren in obziren človek ter dostopen do ljudi. Imel je celo zveze s partizani ter jim dajal municijo in orožje. Nemška občina je eno leto

imela prostore v Ivanjkovcih, v Petovarjevi hiši, nato se je preselila v župnišče k Svetinjam. Tja se je preselil tudi nemški matični urad. Občina je delovala v prezidanih in preurejenih spodnjih prostorih župnišča. Uslužbencev na občini je bilo v letih od 1943 do 1945 med pet in sedem. Bili so Avstrijci in Slovenci. Tako so tam delovali tajništvo, matični urad, oddelki za prehrano, preskrbo, kmetijstvo, gospodarstvo, vojaške zadeve ter občinska blagajna.

Zgornje nadstropje župnišča so zasedli orožniki, ki so bili večinoma Avstrijci, nekaj pa tudi domačini. Orožniki so se hitro menjavali in so bili navdušeni nad Hitlerjem, do naših ljudi pa so imeli vzvišen in podcenjujoč odnos. Nekaj časa je bila v kleti organistovega stanovanja tudi občinska ječa, kjer so orožniki med zasliševanjem zmerjali ljudi in jih večkrat tudi pretepali. Poslopje župnišča so Nemci zabarikadirali in obdali z bodečo žico. Tudi okrog Svetinj so Nemci napeli bodečo žico. Domačine so neprestano nadzirali.²²

Takoj po nemški okupaciji, 16. aprila 1941, je bila predaja gasilske čete v Ivanjkovcih. Lovro Petovar, dotedanji predsednik čete, je Francu Vebru predal blagajniško knjigo, poštno hranilno knjigo, vso gotovino, inventarno knjigo z vsem v njej navedenim inventarjem, tri nerabljene kartice za bencin, spise in zapisnike.²³

Društvo so prevzeli domači aktivni člani, predvsem Franc Veber, Rudolf Rajh, Josip Janžek, Stanko Rizman in Ivan Petovar. Iz društva so bili izločeni vsi aktivni člani, ki so morali v vojsko, kar je društvo zelo prizadelo. Aktivnih je ostalo le 17 članov, ki pa niso mogli opravljati vseh nalog.²⁴

Izgon Slovencev, upor

Tudi na področju Ivanjkovcev so Nemci takoj po okupaciji začeli izseljevati zavedne Slovence.

Nemci so predvidevali, da bodo izselili okrog 250.000 Slovencev, torej tretjino vseh ljudi, živečih takrat na nemškem zasedbenem področju. Pri določanju ljudi za izgon so uporabljali narodnostna, rasna in politična merila ter se opirali na podatke, ki so jih že pred vojno zbrale nacistične ustanove v Gradcu, in s pomočjo Nemcev na Slovenskem. Dejansko so iz slovenske Štajerske in Gorenjske izselili 10 odstotkov Slovencev, to je nekaj več kot 80.000 oseb. Nacisti so bili prepričani, da sta množično izganjanje Slovencev in sistematična nemška kolonizacija osnova za ponemčenje slovenskega prebivalstva. V zasedenih slovenskih pokrajinah naj bi ostali le tisti ljudje, ki bi jih bilo mogoče v zelo kratkem času ponemčiti.²⁵

Že 18. aprila 1941 so na Hrvaško, v Glino, odpeljali svetinjskega župnika in velikonedeljskega dekana Franca Bratuška. Tam je bil nekaj časa pri nekem slovenskem duhovniku in doživel tudi ustaško nasilje nad tamkajšnjim srbskim pravoslavnim prebivalstvom. Ker tega ni mogel dolgo prenašati, si je izprosil dovoljenje za Madžarsko. Za nekaj časa je odšel k nečakinji v Prekmurje, potem pa je šel za hišnega kaplana k nekemu grofu v notranjost Madžarske. Od tam se je vrnil na Svetinje junija 1945.²⁶

18. aprila 1941 so izselili tudi družino Petovar iz Ivanjkovcev. O tem nam je pripovedovala gospa Katja Petovar Grabovac iz Ivanjkovcev. Družina Petovar je bila v prvi polovici 20. stoletja lastnica največ posesti v Ivanjkovcih, v centru Ivanjkovcev so imeli pošto ter trgovino z mešanim blagom. Bili so tudi lastniki kulturne dvorane. Zelo so si prizadevali za napredek kraja in bili zato cenjeni med ljudmi. Lovro Petovar je bil leta 1909

22 Prav tam.

23 Zapisnik o predaji gasilske čete Ivanjkovci, 16.4.1941 (Priloga Kronike Prostovoljne požarne brambe Ivanjkovci).

24 Govor predsednika ob 45. obletnici PGD Ivanjkovci, 1954. (Priloga Kronike Prostovoljne požarne brambe Ivanjkovci).

25 L. Šuligoj (ur.): *Skozi viharje v lepšo prihodnost*, Ptuj 1981, str. 137–138.

26 Kronika župnije Svetinje, II. knjiga 1940–1965, str. 15.

Trgovina Lovra Petovarja v Ivanjkovcih. V zgradbi je delovala tudi pošta.

pobudnik ustanovitve Prostovoljne požarne brambe v Ivanjkovcih, v dvajsetih letih je bil poslanec v skupščini Kraljevine SHS v Beogradu in dosegel, da je železniška proga od Ormoža proti Ljutomeru tekla prav skozi Ivanjkovce in ne kje drugje.²⁷

Večina družine Petovar je bila izseljena v Srbijo, od koder so se po vojni vrnili. Mama gospe Katje Petovar Grabovac se je čez nekaj tednov preselila k sorodnikom v Zagreb, kjer se je gospa Katja novembra 1941 tudi rodila. Oče Ciril Petovar je bil v času Kraljevine Jugoslavije oficir. Ni hotel sodelovati z Nemci. Nekaj časa je bil zaprt na gradu Borl. Nemci so ga vseeno izpustili. Ob koncu vojne se je pridružil partizanom. Svojo hčerko Katjo je prvič videl šele po vojni, ko je bila stara tri leta in pol.²⁸

Nemško nasilje do družine Petovar je vzpodbudilo hčer Lovra Petovarja Mileno Petovar - Berce, da se je že spomladi 1941 pridružila odporu proti okupatorju. Bila je učiteljica in z možem Poldetom Bercetom sta živela v Središču ob Dravi. Oba sta kmalu po okupaciji postala aktivista OF. Na

ormoškem področju sta hotela organizirati odpor proti okupatorju. Decembra 1941 so Nemci oba zaprli. Ločili so ju. Milena Petovar Berce je bila v zaporih na Ptuju, na gradu Borl in v Mariboru. Veliko so jo zasliševali in pri tem tudi mučili. Moža Poldeta Berceta pa so ustrelili aprila 1942 v Mariboru. Takrat je bila v mariborskem zaporu tudi Milena Petovar Berce in izvedela, da so moža ubili. Avgusta 1942, ko je bila zaprta na gradu Borl, je pripravljala upor jetnikov. Dogovorjeno je bilo, da bodo partizani Slovenskogoriške čete pod vodstvom Jožeta Lacka napadli grad od zunaj, jetniki pa se bodo uprli, in tako bi bilo osvobojenih več sto ljudi. Toda prišlo je do izdaje, Mileno Petovar Berce so vrgli v bunker, jo strahotno mučili in po šestih tednih obsodili na smrt.²⁹ Svojim najbližjim je napisala spodnje poslovilno pismo.³⁰

Dragi atek in vsi ostali!

Mislim, da se ne bomo več videli, ker bom šla

27 Intervju s Katjo Grabovac, Ivanjkovci.

28 Intervju s Katjo Grabovac, Ivanjkovci.

29 Skozi viharje v lepšo prihodnost, str. 154–158.

30 Poslovilno pismo Milene Petovar Berce, v: Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih, str. 450.

najbrž skoraj k svojemu Poldetu in mamiki. Ohranite me v lepem spominu, če sem Vas kaj razžalila mi odpustite, moje srečno življenje je bilo končano 30. marca. Zato sedaj ne bom težko umrla saj sem ostala čist sama. Vi vsi pa živite srečno in zadovoljno in doživite zdravi in čvrsti mir. Atek radi mene ne bodi žalosten. Ciril in Vlasta bodita srečna. Vašim malim želim najlepšo bodočnost. Včasih se me spomnite. Ateka, brate in sestre, svakinje in svaka in male srčke iskreno pozdravlja in poljublja

Vaša Milena

Ustreljena je bila 2.10.1942 v Mariboru. V smrtni obsodbi je v utemeljitvi zapisano: »Ugotovljeno je, da je nepopravljiva komunistka, ki ni prenehala delovati v komunističnem gibanju tudi v času, ko je bila v zaporu. Zaradi njene izredne inteligence in domiselnosti je še posebej nevarna.«³¹

Pionirski odred Podružnične OŠ Ivanjковci je več let nosil ime po Mileni Petovar Berce.

Milena Petovar Berce in Polde Berce.

Po družini Petovar in svetinjskem župniku Francu Bratušku so Nemci izselili še nadučitelja Petra Kocipra z družino, učiteljico Mimiko Zajc in druge štiri učitelje, orožnika Vosila z družino ter še družini Muršič in Zelenko.³²

Nemci so z izseljevanji na našem področju nadaljevali leta 1943, ko je oživel narodno-osvobodilno gibanje. Maščevali so se nad sorodniki partizanov. O izselitvi družine Simonič s Svetinj nam je pripovedovala gospa Helena Kokot. Njen stric Stanko Simonič je bil v partizanih in imel stike z OF. To je izvedel tudi sosed, Avstrijec Hans Halla, ki je na našem področju ovajal ljudi, ki so sodelovali s partizani ali se kakor koli drugače upirali Nemcem. Na njegovo pobudo so septembra 1943 aretirali vse člane družine, razen strica Stanka. Njihovo hišo so zabarikadirali.

31 Odločba o smrtni kazni Milene Petovar Berce 2.10.1942, v: Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih, str. 452–453.

32 Kronika župnije Svetinje, II. knjiga 1940–1965, str. 14.

Oče Franc Lesjak je takrat delal pri nemški žandarmeriji v Mali Nedelji. Kljub temu je imel stike s partizani. Najprej so ga odpeljali na Ptuj, kjer so ga zasliševali, nato pa v taborišče Dachau. Od tam je večkrat pisal pisma svoji ženi Katici. Usmrtili so ga 15.4.1945, le nekaj dni pred osvoboditvijo taborišča.

Mamo Katico Lesjak so najprej dali v zapor v Gradcu, kjer se je rodila Helena Kokot. Kasneje je bila premeščena v zapor v Salzburgu, kjer je bila do konca vojne, in se nato vrnila domov. Babico Katarino Simonič so najprej zaprli v mariborskih zaporih, nato pa so jo odpeljali v taborišče Auschwitz, kjer je umrla leta 1944.³³

Mobilizacija v nemško vojsko

Nemška okupacijska oblast na slovenskem Štajerskem je že nekaj mesecev po okupaciji začela priprave za mobilizacijo Slovencev v nemško vojsko. Predvidevali so, da bo vpoklic slovenskih fantov in mož v nemško vojsko močnejše povezal slovensko prebivalstvo z usodo Nemčije v vojni. Menili so, da bodo vpoklici v nemško vojsko pospešili ponemčevalni proces. Pri tem so pričakovali tudi ponemčenje Slovencev v vojski in v državni delovni službi.³⁴

Spomladi 1942 so bili popisi mladeničev, starih od 17 do 24 let, julija 1942 so nekateri že bili vpoklicani. Nekaj jih je najprej šlo v državno delovno službo, večina pa kar takoj v vojsko. Prvi dve leti (1942 in 1943) Nemci niso imeli veliko težav z mobilizacijo Slovencev. Odnos ljudi do okupatorjeve mobilizacije pa se je spremenil šele z močnim razmahom NOB v večjem delu slovenske Štajerske.³⁵

Omobilizaciji v nemško vojsko nam je pripovedoval gospod Ivan Škrinjar iz Mihalovcev, star 94 let. Gospod Škrinjar je še vedno dobrega zdravja in se natančno spominja vojnih dogodkov. V letu 1940 in začetku leta 1941 je bil večkrat vpoklican na vojaške vaje v jugoslovanski vojski. Ko je bil 6. aprila 1941 izveden napad na Kraljevino Jugoslavijo, je bil v kasarni v Mariboru. Jugoslovanska vojska se je pred Nemci umikala proti jugu – skozi Starše, Hajdino, Majšperk, Rogatec do Hrvaške. Tam so jih razorožili Hrvati. Gospod Ivan se je preko Haloz vrnil domov v Mihalovce. Spominja se, da se je 23.6. 1943 moral odzvati nemški mobilizaciji starejših letnikov. Šel je v Maribor, od koder so jih odpeljali v München. Tam se je usposobil za voznika vojaškega tovornjaka. Večkrat ga je tam obiskala žena Anika in s seboj kaj prinesla, da mu je šlo bolje. Vedno je prinesla tudi kaj za njegove nadrejene, da so z njim bolje ravnali. Po neuspelem atentatu na Hitlerja 20.7. 1944 je moral v Landshut, kjer je dobil vojaško opremo. Nato so jih poslali v južno Francijo, blizu Sredozemlja. Tam je s tovornjakom vozil municijo. Jeseni 1944 so Američani zelo napredovali. Gospoda Ivana in ostale nemške vojake so napadli ameriški padalci. Razbežali so se, se skrili, nekaj jih je padlo. Gospod Ivan se je s kolesi in peš v nekaj tednih vrnil v Nemčijo. V nemški vojski je bil do 7.5. 1945, ko je bil odpuščen, in se je čez Beljak, Celovec, Kozjak in Lenart srečno vrnil domov. Pravi, da je imel med vojno veliko sreče tako na bojišču v Franciji, pri vračanju v Nemčijo in po vojni, ko se je vračal domov. Najsrečnejši je bil, ko je po skoraj treh letih ponovno videl svojo družino.³⁶

33 Intervju s Heleno Kokot.

34 M. Žnidarič, J. Dežman, L. Puklavec, Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni, Celje 2001, str. 29.

35 Prav tam, str. 29 in 39.

36 Intervju z gospodom Ivanom Škrinjarjem.

Vsakdanje življenje med vojno

Na področju Ivanjkovcev je bilo pred drugo svetovno vojno največ ljudi viničarjev pri slovenskih, avstrijskih ali cerkvenih lastnikih vinogradov. Veliko je bilo tudi kmetov, vendar le nekaj med njimi večjih. Bila je velika revščina.

O tem času so nam pripovedovali Ivan Škrinjar, Jakob Školiber, Justina Lukovnjak in Katica Cupar. Z okupacijo se za večino ljudi življenje ni bistveno spremenilo. Izjema so bili tisti, ki so jih izselili. Ljudje so še naprej delali v vinogradih ali na kmetiji. Na občini pri Svetinjah so glede na število članov družine dobili živilske karte, s katerimi so si lahko kupili olje, sladkor in drugo. Delo viničarjev v vinogradih je bilo fizično zelo zahtevno. Tudi ženske so opravljale težja dela. Gospodarji so dela v vinogradih nadzirali. Bili so strogi. Delo je moralo biti opravljeno pravočasno in tako, kot so jim naročili. Viničarji so jim bili podrejeni, bili so jim le delovna sila, ki so jo hoteli čim bolj izkoristiti. Viničarji, ki so delali v vinogradih pri avstrijskih lastnikih, so dobili več živilskih kart kot ostali. S tem so jih hoteli navdušiti za nemško državo in jih motivirati za učinkovito delo pri svojih gospodarjih.

V času nemške okupacije so tudi pri nas uporabljali nemške marke (Reichsmark – RM). Revščina se v prvi polovici vojne ni povečala, v drugem delu pa se je pomanjkanje veliko bolj čutilo.

Pripovedovali so nam, da so ljudje na našem območju morali sprejeti nemško oblast. Če se niso upirali, so jih Nemci pustili pri miru. V drugem delu vojnega obdobja so ljudje na našem območju večinoma simpatizirali s partizani, nekateri pa tudi z Nemci. Ponoči so bile pogoste hišne preiskave Nemcev, v katerih so iskali partizane ali aktiviste OF. Večinoma so bili pri teh preiskavah neuspešni, saj so se partizani pravočasno skrili v kleteh, skednjih, hlevih, na podstrešjih ali kje drugje.

Jakob Školiber iz Stanovna nam je pripovedoval, da so med vojno na njihovi kmetiji nemoteno delali dalje. Sami niso čutili pomanjkanja, ker so doma imeli dovolj mesa, mleka, jajc, kruha in drugega. Primanjkovalo jim je le petroleja, zato so svetili s karbidovkami, kar pa je zelo smrdelo. Spominja pa se, da so k njim pogosto prišli ljudje iz Ormoža in jim ponujali oblačila, posodo in drugo, da bi jih zamenjali za živila, ki jih je v mestu primanjkovalo. Nemcem so kmetje morali oddajati določeno količino mesa in živine. Vse kolone naj bi prijavili, vendar jih niso. Tako so jih imeli na skrivaj. Meso so potem tudi skrili v »tünkah« na skrivnih mestih, da ga Nemci ob kontroli ne bi odkrili. Proti koncu vojne so večkrat imeli hišne preiskave, pri katerih so Nemci iskali partizane. Nekoč jim niso takoj odprli, zato so razbili vrata in preiskali vso hišo. Sicer so imeli z Nemci dobre odnose. Otrokom so večkrat dajali čokolade ali bonbone, Školibrovi pa njim živila.

Gospa Justina Lukovnjak iz Veličan je bila ob izbruhu vojne stara 16 let. Spominja se, da jo je nemški Arbeitsamt (urad za delo) poklical v Ormož, kjer je morala delati kot služkinja pri nemški gospe Dirmajer. Varovala je njene otroke in opravljala gospodinjska dela. Gospa jo je pogosto zmerjala, zato je pobegnila. Gospa Dirmajer jo je prijavila na policiji in ta jo je prijela. Pretepli so jo, eno noč je preživela v zaporu v Ormožu, nakar je morala nazaj h gospe. Čez nekaj časa je šla služiti k družini Katzner v Ormožu; imeli so pekarno. Tam ji je bilo bolje kot prej.

Nemška delovna knjižica.

Šola Svetinje v času okupacije

Ker smo učenci, nas je zelo zanimalo, kako so se v tistem času otroci šolali. O šolstvu v času nemške okupacije smo največ izvedeli iz dveh prilog Šolske kronike Osnovne šole Svetinje,³⁷ ki ju je po vojni napisal šolski upravitelj Peter Kociper. V prvi je opisano dogajanje v šoli in kraju v času nemške okupacije. Druga priloga šolske kronike je tudi anketa o stanju šolstva, ki jo je januarja 1946 šolski upravitelj poslal Okrajnemu ljudskemu odboru v Ljutomeru.³⁸

V šolskem letu 1940/41 je bilo pri Svetinjah v šolo vpisanih 350 otrok, ki jih je poučevalo 6 učiteljev, šolski upravitelj je bil Peter Kociper. Okupator je vseh šest učiteljev preselil ali izselil.

Okupacijska vojska je takoj po zasedbi šole sežgala več kot 1000 slovenskih knjig, pri tem pa so morali sodelovati tudi učenci. Po izgonu slovenskih učiteljev so prišli nemški učitelji in učiteljice, ki so se pogosto menjavali, vsega skupaj jih je na šoli učilo osem. Večina učiteljev ni imela ustrezne pedagoške izobrazbe, njihov glavni namen je bil čim prej ponemčiti slovenske otroke. Ves pouk je potekal v nemškem jeziku, ki pa ga otroci večinoma niso razumeli. Med seboj se otroci niso smeli pogovarjati slovensko, ker so jih potem zmerjali ali pretepali. Na pamet so se morali učiti razne nacistične propagandne stavke, veliko pozornost so namenjali tudi petju nacističnih pesmi. Pri pouku so v propagandne namene uporabljali tudi kinoaparat. Učence so tudi navduševali, da bi se priključili organizaciji Hitlerjugend. Članom te organizacije so nudili razne ugodnosti, npr. zastonj oblačila, vožnje z vlakom, izlete, taborjenja, a zaradi nasprotovanja staršev niso imeli veliko uspeha. Otroke so nemški učitelji pogosto uporabljali tudi za razna dela. Med poukom so zanje nabirali murvine liste, jagode, gobe, borovnice ipd.³⁹

37 Leta 1954 se je Osnovna šola Svetinje preimenovala v Osnovno šolo Ivanjkovci.

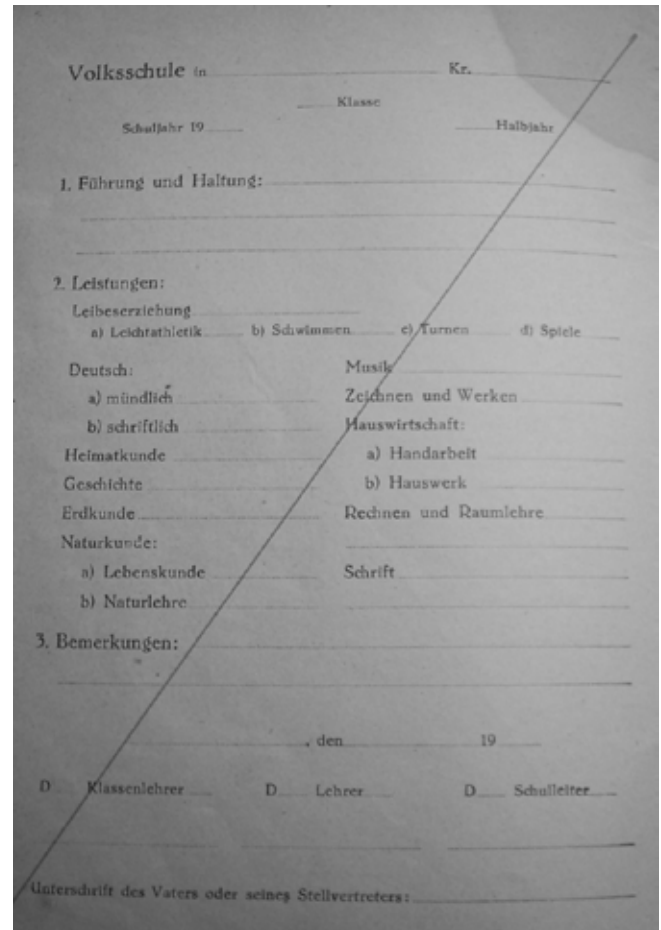
38 Šolska kronika državne osnovne šole Svetinje pri Ljutomeru od l. 1941 do konca šol. leta 1945/46 in Anketa o stanju našega šolstva, ki jo je šolski upravitelj Peter Kociper 18.1. 1946 poslal Okrajnemu ljudskemu odboru v Ljutomeru.

39 Prav tam.

Iz izkaza⁴⁰ iz časa nemške okupacije, ki smo ga pregledali v zasebni vojaški zbirki Dragana Kokota, je razvidno, katere predmete so takrat ocenjevali:

- vedenje
- telesna vzgoja (ocene so bile posebej za atletiko, plavanje, telovadbo in igre)
- nemščina (ločeni oceni za pisni in ustni del)
- domovinska vzgoja
- zgodovina
- zemljepis
- naravoslovje
- glasba
- risanje in tehnika
- gospodinjstvo (tu so ocenjevali ročna dela in gospodinjstva opravila)
- računstvo in veda o prostoru
- lepopis

Ocene za vedenje so bile: zelo dobro, dobro, zadovoljivo. Če vedenje ni bilo zadovoljivo, so opisali, kaj je bilo moteče. Pri telesni vzgoji so posamezna področja ocenjevali od 1 (najslabša ocena) do 9 (najboljša ocena). Pri ostalih predmetih so bile naslednje ocene: zelo dobro, dobro, zadovoljivo, zadostno, pomanjkljivo in nezadostno.

Stran z učnimi predmeti v nemškem izkazu.

Nemški učitelji so imeli do otrok zelo poniževalen odnos. Pogosto so jih zmerjali z grdimi psovskami: »Windischer Hund«, »Windischer Trotk«, »Bolševik-Bande« in podobno. Zaradi takšnega odnosa učenci učiteljev niso spoštovali in so v šolo hodili z odporom. Šolski obisk je bil slab. Če otrok ni prišel v šolo, je bil tepen ali pa je na dom prišla žandarmerija in so morali starši plačati visoko denarno kazen. Če so se plačilu izmikali, so jim celo grozili z izgonom ali prisilnim delom.

Sredi aprila 1945 je bila nemška šola pri Svetinjah ukinjena, nemški učitelji so odšli. V šolsko stavbo so namestili begunce in prisilne mobilizirance. Spali so v učilnicah, v kletih pa so imeli spravljeno živino. Naše kraje so zapustili 9. maja 1945.

Kmalu po osvoboditvi so se začeli vračati izseljenci in begunci. Vsi predvojni učitelji so bili med vojno zavedni Slovenci in so podpirali delovanje OF.

40 Zeugnisse der Deutschen Volksschule (izkaz Nemške ljudske šole).

Po vojni so se na šolo vrnili trije, med njimi tudi šolski upravitelj Peter Kociper. Pouk se je začel 18. junija 1945 in končal 31. julija 1945. Učenci ob osvoboditvi niso imeli osnovnega znanja. Niti otroci višjih razredov niso znali poštevanke, niso poznali osnovnih zemljepisnih ali naravoslovnih pojmov, seveda pa so najmanj znali brati in pisati v slovenščini. Učitelji in učenci so se takoj po osvoboditvi morali zelo potruditi, da so vsaj delno nadoknadili vrzeli v znanju.⁴¹

Župnija Svetinje med okupacijo

Da bi izvedeli kaj več o delovanju župnije Svetinje med drugo svetovno vojno, smo pregledali tudi drugo knjigo župnijske kronike,⁴² ki nam jo je dal svetinjski župnik in velikonedeljski dekan Janez Görgner. V tej kroniki so opisani tudi nekateri drugi dogodki med vojno.

Že 18. aprila 1941 je bil svetinjski župnik Franc Bratušek odveden v izgnanstvo na Hrvaško. Cerkevne matične knjige so morali septembra 1941 predati občini Svetinje.

Nemški duhovniki so začeli delovati v začetku avgusta 1941 in so ostali do aprila 1945. To so bili Franz Laundl, Franz Lechner in Anton Fuchs. Maše in vsi drugi cerkveni obredi so bili v nemščini. Iz oznanila v nedeljo, 8.10.1944, je razvidno, da je nemški duhovnik ob nedeljah maševal ob pol osmih zjutraj, ob pol enajstih je maševal pri Miklavžu, ob 16. uri je imel v cerkvi krščanski nauk za otroke in ob 17. uri zopet mašo pri Svetinjah. Pogosto se je zgodilo, da več nedelj ni bilo maše. Duhovnik je zato pozival ljudi, naj kljub temu pridejo v cerkev in molijo. 21.1.1945 se je duhovnik opravičil, da zaradi veliko snega ni mogel priti na Svetinje. Nemška oznanila so se končala z oznanili za belo nedeljo, 8.3.1945. Zadnji zapisan stavek v nemščini je bil voščilo za velikonočne praznike.

V zgradbi župnišča je bila med vojno v prvem nadstropju občinska uprava Svetinje, v drugem nadstropju pa so bili orožniki. Orožniki so uničili večji del cerkvenega inventarja v župnišču in cerkvi. Tako so uničili nekaj slik, posod za obrede in duhovnikova oblačila. Nemci pa so v začetku okupacije obnovili zunanost cerkve, uredili park pri cerkvi, zgradili kamnito ograjo ter cisterno za vodo.

Mežnarske posle je med vojno opravljala Nežika Novak iz Trstenika. Ta je kljub nemškemu pritisku in grožnjam tudi dnevno zvonila vsa štiri leta okupacije. Cerkevno perilo je skrila v orgle. Nemška oblast je cerkvi odvzela tri manjše zvonove. Največji, imenovan »Franc«, je ostal na svojem mestu. Ljudje so govorili, da zato, ker ga je kupil Nmec Franz Sartory, zanj pa naj bi se zavzel tudi Hans Halla s Svetinj.

Predvojni svetinjski župnik Franc Bratušek se je vrnil v začetku junija 1945. Prvo mašo po osvoboditvi je imel 7. junija 1945.⁴³

Bitka med partizani in Nemci v Veličanah

Na območju KS Ivanjkovci je bila med drugo svetovno vojno tudi ena večja bitka med partizani in Nemci v Veličanah, 13. aprila 1944. Po spopadu med partizani in Nemci pri Ribičevem mlinu, 6.4.1944 v Cezanjevcih, so Nemci izvedli večjo hajko za partizani po Slovenskih goricah, ki pa ni uspela.

Za odhod na Kozjak se je pripravljala tudi skupina šestih partizanov, in sicer: Franc Babič – Iztok s Cvena, brata Ignac in Avgust Zmazek, Anton Petrena, vsi iz Žerovincev, Anton Sunčič iz Borecev in Marija Filipič iz Vogričevcev. Ta skupina se je po bitki pri Ribičevem mlinu v Cezanjevcih za nekaj dni umaknila v Medžimurje, da bi se izognila Nemcem. 12.4. 1944 so se vrnili. Skupino je vodil Slavko Ivanjšič, takratni sekretar OF za ljutomersko okrožje. Pri Železnih Dverih

41 Glej opombo 39.

42 Kronika župnije Svetinje, II. knjiga 1940 – 1965, str. 5–15.

43 Prav tam.

Zmazkova viničarija, kjer je bila 13.4.1944 bitka med partizani in Nemci.

so se ločili. Slavko Ivanjšič je ostal tam, drugi pa so se odločili, da gredo v Zmazkovo viničarijo v Veličanah. Dogovorili so se, da se naslednjega dne sestanejo v Radomerščaku in nato nadaljujejo pot v partizane.

Odločitev, da ostanejo v Zmazkovi viničariji, je bila za partizane usodna. Na viničariji je živel viničar Mord, ki ga je Ignac Zmazek poslal na svoj dom v Žerovince. Naročil mu je, naj očetu pove, da so partizani v viničariji in naj jim pripravi hrano. Ko se je vrnil, je partizanom povedal, da bo oče sam prinesel hrano. 13.4.1944 okrog 13. ure pa jih je viničar naenkrat opozoril, da viničarijo obkoljujejo nemški vojaki. Partizani so takoj ugotovili, da so jih izdali. Sklenili so, da se bodo borili do zadnjega naboja. Tri ure so vztrajali proti 30 nemškimi vojakom, ki so dobili še okrepitve. Začelo jim je primanjkovati streliva, zato so se odločili za preboj. Prvi se je skozi zadnja vrata prebil Ignac Zmazek, sledil mu je Franc Babič. Skupaj sta skušala ščititi tudi ostale, vendar je bila premoč sovražnika prevelika. Avgust Zmazek, Marija Filipič, Anton Petrena in Anton Sunčič, ki

so se prebijali skozi glavna vrata, so padli. Nemci so imeli tri ranjene. Ignac Zmazek in Franc Babič sta uspela pobegniti. Oba sta padla v partizanih v poznejših bojih. Spopad v Veličanah je močno odmeval. Že naslednje dni so Nemci aretirali več ljudi in jih odpeljali v zapore.⁴⁴

Bitke se spominja tudi gospa Justina Lukovnjak, stara 85 let. Od leta 1950 živi v hiši, ki stoji na mestu, kjer je prej stala Zmazkova viničarija. Povedala nam je, da je bila v času bitke v Ormožu kot služkinja. Po pripovedovanju ljudi v Veličanah, Cerovcu in Žerovincih se spominja, da so tam domačini v času 2. svetovne vojne večinoma podpirali partizane, manjšina pa Nemce. Iz te manjšine je bil tudi izdajalec partizanov. V steno svoje nove hiše so Lukovnjakovi vzdali prvotno spominsko ploščo.⁴⁵

V spomin na ta dogodek je KS Ivanjkovci v času bivše Jugoslavije praznovala svoj krajevni praznik. KO ZZB NOV Ivanjkovci pa je dal padlim partizanom v Veličanah postaviti nagrobnik na pokopališču v Svetinjah, kjer so pokopani.

44 Pomniki NOB, str. 257–258.

45 Intervju z Justino Lukovnjak.

Svetinjska klet danes, nekoč dom Hansa Halle.

Uboj Hansa Halle in streljanje talcev

Pri Svetinjah, v zgradbi nekdanjega Sigmundovega gospostva in današnje prenovljene Svetinjske kleti, je pred in med 2. svetovno vojno živel Avstrijec Hans Halla s svojo družino. V naših krajih je imel v lasti veliko vinogradov, v katerih so delali viničarji. Hans Halla je bil zelo navdušen nad Hitlerjevo Nemčijo. Oblačil se je čisto po avstrijsko, frizuro je imel podobno Hitlerju. Gospa Katica Cupar, ki je bila med 2. svetovno vojno viničarka na njegovih posestvih, se spominja, da jim med vojno ni šlo slabo in da so imeli vsega dovolj.

Med vojno je bil Hans Halla tisti, ki je ovajal ljudi na našem področju. Tiste, ki so mu nasprotovali, in tiste, ki so bili povezani s partizani. Helena Kokot s Svetinj nam je pripovedovala, da je bil v partizanih tudi njen stric Stanko Simonič, sosed Hansa Halle. Septembra 1943 je Halla ovadil Simoničeve, ki so jih odpeljali v zapore ali taborišča. Njihovo hišo pa so zabarikadirali. Njen oče Franc Lesjak je bil ubit

v Dachau leta 1945, njena babica Katarina Simonič pa je leta 1944 umrla v Auschwitzu.

Za vse hudo, kar je bilo povzročeno Simoničevim, se je Halli maščeval Stanko Simonič. Pripravil je uspešen atentat nanj. 31.12.1944 zvečer je 13 partizanov na skrivaj obkolilo Hallovo hišo. Ker je bilo veliko snega so si oblekli bela oblačila, da bi bili manj opazni. Stanko Simonič se je pred vhomom v hišo ulegel v sneg. Neki viničar je pri Hansu Halli pozvonil in ga priklical k vratom, kjer ga je Stanko Simonič večkrat ustrelil. To so slišali tudi nemški orožniki v bližnjem župnišču, vendar si niso upali ven, ker so videli, da so partizani premočni. Partizani so nato hitro odšli proti Brebrovniku in Šalovcem, ker so se bali, da bodo Nemci poklicali okrepitev. Čez eno uro so res slišali nemško streljanje na Svetinjah, naslednji dan so iskali partizane, ujeli pa niso nikogar.⁴⁶

46 Intervju s Heleno Kokot.

Nemci so se maščevali tako, da so 26.1.1945 v ptujskih zaporih izbrali 10 talcev in jih odpeljali proti Svetinjam. Nameravali so jih ustreliti pred Hallovo hišo na Svetinjah, vendar zaradi poledice in veliko snega niso mogli peljati na hrib. Med vožnjo je en talec, čigar imena še danes ne poznamo, skočil iz avtomobila in pobegnil. Ostale so Nemci pripeljali v Ivanjkovce pred takratni gasilski dom, od koder so jih odgnali do bližnjega gozda. Tam so si sami morali skopati grobove, nato so jih ustrelili. Noben talec ni bil iz naše bližnje okolice, vendar so jim domačini postavili nagrobnik na pokopališču pri Svetinjah.⁴⁷

Na mestu streljanja talcev so leta 1946 postavili spomenik. Vsako leto je ob dnevu spomina na mrtve tam komemoracija, ki se je vedno udeležimo tudi učenci naše šole. Pripravimo pa tudi krajši kulturni program.

Spomenik talcem v Ivanjkovcih.

Zadnji tedni vojne, osvoboditev

Zadnje dni marca 1945 so se Rusi vse bolj približevali Štajerski. Prodirali so med Muro in Dravo v Medjimurju. Nemci so bili med Ormožem in Razkrižjem v težkih obrambnih bojih. Ljudje so se že pred boji umaknili iz ogroženih krajev v hribe. S seboj so vzeli vse, kar se je dalo, tudi živino. Mnogi so se zatekli v gozdove, a so bili izdani, in Nemci so jim pobrali veliko živine. Zadnje dni aprila 1945 so začeli pritiskati še Bolgari z močno artilerijo in 2. maja so Nemce pri Loperšicah potisnili proti Ormožu. Začeli so se umikati proti Mariboru. S seboj so vodili govejo živino, odvzeto kmetom. Za seboj so rušili mostove, med drugim tudi most v Brebrovniku in dva mostova v Pavlovcih. V noči iz 7. na 8. maj 1945 so iz Ormoža odšli zadnji Nemci. Zjutraj so naše področje zasedli Bolgari, ki so jih ljudje ohranili v slabem spominu, kajti kradli so in nadlegovali ljudi. 9. maja 1945 so v Ormožu in okoliških podeželskih krajih oblast prevzeli odbori OF in Bolgarom preprečili njihova početja. V odborih OF so bili večinoma še neizkušeni ljudje, vendar jih je ljudstvo z veseljem podpiralo.⁴⁸

Župnijska kronika Svetinje navaja, da je na našem področju največ ljudi med vojno umrlo prav zadnje tri tedne vojne, ko so se Nemci branili, s topovi pa so jih obstreljevali Rusi in Bolgari. Od 10.4.1945 do 9.5.1945 je bilo na območju svetinjske župnije kar 13 žrtev med domačini, največ zaradi granat ali min. Najhuje je bilo 15.4.1945, ko so v Malem Brebrovniku granate zadele štiri ljudi, med njimi tudi enomesečnega otroka.⁴⁹

Dogodkov ob koncu 2. svetovne vojne se zelo dobro spominja Jakob Školiber iz Stanovna. Povedal nam je, da so vse do zadnjega dne vojne v vasi Stanovno bili Nemci. Na velikonočni ponedeljek aprila 1945 so vaščani Stanovna in Mihalovcev izvedeli, da nameravajo Nemci odpeljati govejo živino in konje, ker jih potrebujejo. Med seboj so se hitro obvestili

⁴⁸ Ormož skozi stoletja III., str. 269–270.

⁴⁹ Kronika župnije Svetinje, II. knjiga 1940–1965, str. 7–8.

Slovesnost ob odkritju spomenika v Hočju, junija 1945.

o tem. Na pobudo Ivana Kocipra so svoje konje skrili Martin Rajh, Franc Novak, Jože Prijol, Jože Školiber in Franc Rajh. Skrili so jih v Kociprov gozd, v Hočje, kjer v bližini ni bilo nobene ceste ali poti. Imeli so tudi straže. Nekateri čuvaji so se tudi za silo oborožili. Tri tedne so živeli s konji in jih varovali. Skupno je bilo okrog 15 konj. Nek žrebec je vznemirjal čuvaje in njegovo hrzanje bi jih lahko izdalo. Drugi vaščani so moškimi v skrivališču v Hočju nosili hrano, za konje pa so priskrbeli seno. Pri tem so morali biti zelo pozorni, da jih okupatorji ne bi odkrili. Nemci so njihovo skrivališče začeli iskati. Mogoče so celo vedeli, kje se skrivajo, vendar se niso odločili za napad. Gospod Franc Rajh se še zelo živo spominja dogodka, ko sta v Hočje prišla dva nemška vojaka. Najprej so mislili, da so jih Nemci odkrili, vendar sta bila oba vojaka prestrašena, hotela sta se le preobleči in čim prej pobegniti proti Avstriji. Konec vojne je bil 9. maja 1945. Ni se jim bilo več treba skrivati. Vsi so se s konji zadovoljni vrnili domov.

Kmalu po koncu vojne so vaščani na tem mestu postavili spomenik, ki je spominjal na vojne dogodke. Na spomeniku je bil kipec konja, ki s kopitom brca kljukasti križ, na sredini spomenika pa je bil kip Svetega Antona. Ker je bil spomenik že v slabem stanju, so se vaščani Stanovna leta 2006 odločili, da ga obnovijo. Želeli so, da ti dogodki ne bi šli v pozabo.⁵⁰

Dogodek v Hočju je lep dokaz, da so si vaščani v težkih trenutkih med seboj znali pomagati in tako tudi uspeli rešiti konje in sebe.

Dogodkov ob koncu 2. svetovne vojne se še vedno dobro spominja gospa Frančiška Veber iz Ivanjkovcev. Leta 1945 so ob odhodu okupatorji starejšo brizgalno uničili. Novejšo motorno brizgalno, ki so jo dobili v času okupacije, pa so domačini Franc Veber, Ivan Veber in Ivan Balažič uspeli iz gasilskega doma ukrasti in jo pred okupatorji skriti v bližnjem gozdu, ker bi verjetno tudi to uničili.

50 Intervju z Jakobom Školibrom.

Spomenik padlim borcem in talcem pri Svetinjah.

Vsi starejši krajani, s katerimi smo imeli intervju, so bili zelo veseli osvoboditve. Vračati so se začeli ljudje, ki so bili v partizanih, begunci, izseljenci, mobiliziranci v nemško vojsko in drugi. Mnogi se s svojimi družinami niso videli več mesecev ali celo let. Najbolj veseli so bili, če so se njihovi bližnji srečno vrnili. Nadaljevali so z običajnim vaškim življenjem in delom. Veseli so bili, da so lahko v javnosti ponovno govorili slovensko, da niso živeli v strahu, kaj bo prinesla prihodnost.

Veliko naših vaščanov pa žal ni imelo razloga za veselje, saj so v vojni padli njihovi bližnji. V spomin padlim borcem in talcem z našega območja so postavili spomenik pri Svetinjah v obliki Triglava in veliko rdečo peterokrako zvezdo na vrhu.

Sklepne misli

Ves čas druge svetovne vojne je področje današnje krajevne skupnosti Ivanjkovci spadalo pod nemško okupacijsko področje. Pri nas so bila dogajanja med vojno podobna kot drugod na slovenskem Štajerskem.

Nemci so naše kraje okupirali že 8.4.1941. Takoj so vzpostavili svojo oblast. Že čez 10 dni so izgnali svetinjskega župnika, vse učitelje in družino Petovar iz Ivanjkovcev. Tako so že v prvih dneh ostali brez krajevne inteligence. V javnosti so prepovedali slovenščino. Namestili so nemške napise, slovenska osebna imena in priimke so spremenili v nemška.

Ljudje so okupacijo tiho sprejeli, saj so vedeli, da bi ob nasprotovanju sledilo nemško maščevanje. Ilegalno je na ormoškem območju delovala učiteljica Milena Petovar Berce s svojim možem Poldetom Bercetom. Njuno delovanje so Nemci odkrili. Oba so zaprli v zapore in ju leta 1942 ustrelili.

Leta 1942 so Nemci začeli prisilno mobilizacijo Slovencev v nemško vojsko. Leta 1943 je v nemško vojsko moral tudi naš krajan Ivan Škrinjar, ki je bil voznik vojaškega tovornjaka na zahodni fronti v Franciji in se po vojni srečno vrnil domov.

Starejši krajan, ki smo jih obiskali, so nam pripovedovali, da se je vsakdanje življenje med vojno nekako nadaljevalo. Viničarji so delali v vinogradih svojih gospodarjev. Najbolje je šlo viničarjem avstrijskih lastnikov, saj so na občini dobili več živilskih kart kot drugi. Kmetje so tudi nadaljevali svoje delo. Morali so obvezno oddajati določene pridelke. Koline so večkrat imeli na skrivaj, da bi jim ostalo več mesa. Lakote na našem področju niso čutili, saj so skoraj vse pridelali doma.

V šolo Svetinje so kmalu po okupaciji prišli nemški učitelji. Pouk vseh predmetov je potekal v nemščini, učenci so se veliko učili na pamet. Učitelji so učence navduševali za nemško državo, vendar niso imeli veliko uspeha. Do učencev so imeli ponižujoč odnos, večkrat so jih zmerjali in preteпали. Tudi v župnijo Svetinje so prišli nemški duhovniki. Maše in drugi cerkveni obredi so potekali v nemščini.

Leta 1943 je bilo vedno več ilegalnih akcij aktivistov OF in partizanov. V partizanih je bil tudi Stanko Simonič s Svetinj. To je izvedel tudi sosed Hans Halla, Avstrijec, ki je ovadil njegovo družino s Svetinj. Simoničevi so morali v zapore in koncentracijska taborišča. Stanko Simonič se je Hansu Halli maščeval in ga 31.12.1944 ustrelil.

Nemci so iz maščevanja zato v Ivanjkovce iz ptujskih zaporov pripeljali 9 talcev in jih ustrelili.

Največji spopad med partizani in Nemci pri nas je bil 13.4.1944 na Zmazkovi viničariji v Veličanah. Šest partizanov, domačinov, je bilo izdanih. Bili so neenakovreden boj z več kot 30 nemškimi vojaki. Štirje so padli, dva sta se uspela rešiti.

Spomladi leta 1945 se je našim krajem bližala fronta. Z vzhoda je prodirala Rdeča armada skupaj z Bolgari, Nemci so se branili in počasi umikali. Ob topovskem obstreljevanju je bilo v naših krajih ubitih 13 domačinov. Domačini iz Stanovna so aprila 1945 izvedeli, da Nemci potrebujejo konje. Hitro so se organizirali in konje do konca vojne skrili v bližnjem gozdu. Zadnje dni vojne so je skozi naše kraje pomikalo veliko nemških vojakov. Ljudje pa se še spominjajo grozot, ki so jih ob osvoboditvi počeli bolgarski vojaki.

Osvoboditev je bila 8.5.1945, oblast so prevzeli krajevni odbori OF. Ljudje so bili veseli, da je po štirih letih prišla svoboda. Začeli so se vračati begunci, partizani in možje, ki so bili v nemški vojski.

Pri raziskovanju obdobja druge svetovne vojne v naših krajih smo spoznali veliko novega in zanimivega. Zavedeli smo se dejstva, da kdor ne pozna svoje preteklosti, tudi ne razume sedanosti. Marsikaj smo se naučili, kar lahko uporabljamo tudi v današnjih časih, pa tudi v prihodnosti.

Ob razmišljanju o vojnem času se nam je porajalo tudi nekaj misli oz. želja. Naj omenimo le nekatere. Ne želimo, da bi se vojne grozote ponovile, da bi jih tudi sami morali doživljati. Danes živimo v miru svobodno življenje, zato imejmo radi svojo domovino, ki nam to zagotavlja. Hodimo lahko v slovenske šole, učimo se v svojem maternem jeziku.

Naša želja je, da bi si ljudje tudi v današnjem času med seboj pomagali, kot so si med vojno. Danes je pomembno, da smo si prijatelji. Pisateljica Erna Meško, ki je iz naših krajev, je večkrat lepo rekla: »Če ne moreš drugemu pomagati, mu vsaj ne škodi.«.

INTERVJUJI S KRAJANI

INTERVJU Z IVANOM ŠKRINJARJEM

1. Koliko ste bili stari, ko se je začela 2. svetovna vojna?

Star sem bil 24 let.

2. Kje ste bili na začetku vojne?

Že pred vojno so me večkrat vpoklicali na orožne vaje. 6. aprila 1941 pa sem bil v kasarni v Mariboru. Že isti dan smo se začeli umikati skozi Starše, Hajdino, Majšperk in Rogatec do Hrvaške. Tam so nas razorožili Hrvati. Preko Haloz pa sem se uspel vrniti nazaj domov v Mihalovce.

3. Opišite nam vsakdanje življenje v času nemške okupacije!

V naših krajih je bila že pred vojno velika revščina, ki pa se v prvih dveh letih, ko sem še bil doma, ni povečala. Glede na število družinskih članov smo na občini dobili živilske karte, s katerimi smo si lahko kupili olje, sladkor in drugo. Leta 1943 sem bil mobiliziran v nemško vojsko.

4. Opišite nam svojo mobilizacijo v nemško vojsko in vrnitev.

23.6.1943 sem se moral odzvati nemški mobilizaciji starejših letnikov. Šel sem v Maribor, od koder so nas odpeljali v München. Tam sem se usposobil za voznika vojaškega tovornjaka. Večkrat me je tam obiskala žena Anika in s seboj kaj prinesla, da mi je šlo bolje. Vedno je prinesla tudi kaj za moje nadrejene, da so z menoj bolje ravnali. Po neuspelem atentatu na Hitlerja, 20.7. 1944, sem moral v Landshut, kjer sem

dobil vojaško opremo. Nato so nas poslali v južno Francijo, blizu Sredozemlja. Tam sem s tovornjakom vozil municijo. Jeseni 1944 so Američani zelo napredovali. Napadli so nas ameriški padalci. Razbežali smo se, se skrili, nekaj nemških vojakov je padlo. S kolesi in peš sem se v nekaj tednih vrnil v Nemčijo. V nemški vojski sem bil do 7.5.1945, ko sem bil odpuščen, in se čez Beljak, Celovec, Kozjak in Lenart srečno vrnil domov. Med vojno sem imel veliko sreče, tako na bojišču v Franciji, pri vračanju v Nemčijo in po vojni, ko sem se vračal domov. Najsrečnejši sem bil, ko sem po skoraj dveh letih ponovno videl svojo družino.

INTERVJU S KATJO PETOVAR GRABOVAC

1. Kdaj ste bili rojeni?

Rojena sem bila novembra 1941 v izgnanstvu v Zagrebu.

2. Kdo Vam je največ pripovedoval o vaši družini med 2. svetovno vojno?

Največ sta mi pripovedovala oče Ciril in mama Vlasta.

3. Kam je bila izseljena Vaša družina?

Že aprila 1941 so bili vsi izseljeni v Srbijo. Tam so jih sprejeli sorodniki. Moja mama, ki je bila noseča z menoj, je poleti 1941 odšla k sorodnikom v Zagreb, kjer sem bila tudi rojena.

4. Zakaj je okupator izselil vašo družino?

Menim, da zato, ker je bila naša družina vplivna in dejavna v politiki. Moj dedek Lovro Petovar je bil leta 1909 pobudnik ustanovitve Prostovoljne požarne brambe v Ivanjkovcih, v dvajsetih letih je bil poslanec v Skupščini Kraljevine SHS v Beogradu. Dosegel je tudi, da so železnico od Ormoža proti Ljutomeru zgradili skozi Ivanjkovce in ne kje drugje. V tem obdobju je bila naša

družina lastnik velikih posesti v Ivanjkovcih in okolici. V Ivanjkovcih so imeli v lasti trgovino, pošto in dvorano. Oče Ciril je bil pred vojno oficir v jugoslovanski vojski, med vojno pa je bil v partizanih.

5. *Kdaj ste se vrnili iz pregnanstva?*

Po vojni, poleti 1945, smo se vrnili v Ivanjkovce. Oče Ciril me je prvič videl šele takrat.

6. *Kdo je bila Milena Petovar Berce?*

Bila je moja teta. Ob izbruhu vojne je z možem Poldetom Bercetom živela v Središču ob Dravi. Že na začetku vojne se je aktivno vključila v odpor proti okupatorju.

INTERVJU S HELENO KOKOT

1. *Kdaj ste bili rojeni?*

Rojena sem bila leta 1943 v zaporu v Gradcu.

2. *Kdo Vam je največ pripovedoval o Vaši družini med 2. svetovno vojno?*

Največ sta mi pripovedovala mama Katica in stric Stanko.

3. *Zakaj so Nemci izselili člane vaše družine?*

Moj stric Stanko Simonič je bil v partizanih in imel stike z OF. To je izvedel tudi sosed, Avstrijec Hans Halla, ki je na našem področju ovajal ljudi, ki so sodelovali s partizani ali se upirali Nemcem. Na pobudo Hansa Halle so aretirali vse člane naše družine, razen strica Stanka. Našo hišo so zabarikadirali.

4. *Kam so jih odpeljali?*

Mamo Katico Lesjak so odpeljali v zapor v Gradec, kjer sem bila rojena. Od tam je bila premeščena v Salzburg in se po vojni vrnila domov. Oče Franc Lesjak je takrat delal pri nemški žandarmeriji v Mali Nedelji. Kljub temu je imel stike s partizani. Najprej so ga odpeljali na Ptuj, kjer so ga zasliševali, nato pa v taborišče Dachau. Od tam je večkrat pisal

pisma svoji ženi. Usmrtili so ga 15.4. 1945, le nekaj dni pred osvoboditvijo taborišča. Babico Katarino Simonič so najprej zaprli v mariborskih zaporih, nato pa so jo odpeljali v taborišče Auschwitz, kjer je umrla leta 1944.

5. *Opišite atentat Vašega strica Stanka Simoniča na Hansa Hallo.*

Za vse hudo, kar je bilo povzročeno naši družini, se je Halli maščeval moj stric Stanko Simonič. Pripravil je uspešen atentat nanj. 31.12.1944 zvečer je 13 partizanov na skrivaj obkolilo Hallovo hišo. Ker je bilo veliko snega, so si oblekli bela oblačila, da bi bili manj opazni. Stanko Simonič se je pred vhodom v hišo ulegel v sneg. Neki viničar je pri Hansu Halli pozvonil in ga priklical k vratom, kjer ga je stric Stanko večkrat ustrelil. To so slišali tudi nemški orožniki v bližnjem župnišču, vendar si niso upali ven, ker so videli, da so partizani močni. Partizani so nato hitro odšli proti Brebrovniku in Šalovcem, ker so se bali, da bodo Nemci poklicali okrepiteve. Čez eno uro so res slišali nemško streljanje na Svetinjah, naslednji dan so iskali partizane, ujeli pa niso nikogar.

INTERVJU Z JUSTINO LUKOVNJAK

1. *Kdaj ste bili rojeni?*

Rojena sem bila leta 1925, na začetku vojne sem bila stara 16 let.

2. *Česa se spominjate o bitki med partizani in Nemci, ki je bila na Zmazkovi viničariji, prav na mestu, kjer je danes Vaša hiša?*

Bitka je bila 13. aprila 1944 popoldne. Partizani so bili izdani. Takrat je v naših krajih večina ljudi podpirala partizane, nekaj pa tudi Nemce. Nemci so imeli v bitki veliko več vojakov. Štirje partizani so padli. Njihova imena so tudi na plošči, ki je vzidana na našo novo hišo.

3. *Kje ste bili Vi med to bitko?*

Bila sem služkinja v Ormožu in tam slišala za bitko v Veličanah. Več o bitki sem izvedela po vojni od krajanov iz Veličan, Cerovca in Žerovincev.

4. *Kako se spominjate 2. svetovne vojne?*

Bilo nam je težko. Arbeitsamt (urad za delo) me je poklical v Ormož, kjer sem morala delati kot služkinja pri nemški gospe Dirmajer. Varovala sem njene otroke in opravljala gospodinjstva dela. Gospa me je pogosto zmerjala. Zato sem ji pobegnila. Gospa Dirmajer me je prijavila na policiji, ki me je ujela. Pretepli so me, eno noč sem preživela v zaporu v Ormožu, nakar sem morala nazaj h gospe Dirmajer. Čez nekaj časa sem šla služiti k družini Katzner v Ormožu, ki je imela pekarno. Tam mi je bilo bolje kot prej.

INTERVJU Z JAKOBOM ŠKOLIBROM

1. *Kdaj ste bili rojeni?*

Rojen sem bila leta 1931.

2. *Opišite nam vsakdanje življenje med vojno na Vaši kmetiji.*

Med vojno sem bil še otrok. Na naši kmetiji smo nemoteno delali dalje. Sami nismo čutili pomanjkanja, ker smo doma imeli dovolj mesa, mleka, jajc, kruha in drugega. Primanjkovalo nam je le petroleja, zato smo si svetili s karbidovkami, kar pa je zelo smrdelo. Spominjam pa se, da so k nam pogosto prišli ljudje iz Ormoža in nam ponujali oblačila, posodo in drugo, da bi jih zamenjali za živila, ki jih je v mestu primanjkovalo. Nemcem so kmetje morali oddajati določeno količino mesa in živine. Vse koline naj bi prijavili, vendar jih nismo. Tako smo jih imeli na skrivaj. Meso smo potem tudi skrili v »tünkah« na skrivnih mestih, da ga Nemci

ob kontroli ne bi odkrili. Proti koncu vojne so večkrat imeli hišne preiskave, pri katerih so Nemci iskali partizane. Nekoč jim nismo takoj odprli, zato so nam razbili vrata in preiskali vso hišo. Sicer smo z Nemci imeli dobre odnose. Otrokom so večkrat dajali čokolade ali bonbone, mi pa njim živila.

3. *Česa se še spominjate iz časa 2. svetovne vojne?*

Najbolj se spomnim skrivanja konj v Hočju. Na velikonočni ponedeljek, aprila 1945, smo vaščani Stanovna in Mihalovcev izvedeli, da Nemci nameravajo odpeljati govejo živino in konje, ker jih potrebujejo. Med seboj smo se hitro obvestili o tem. Na pobudo Ivana Kocipra so svoje konje skrili Martin Rajh, Franc Novak, Jože Prijol, Jože Školiber in Franc Rajh. Skrili so jih v Kociprov gozd, v Hočje, kjer v bližini ni bilo nobene ceste ali poti. Imeli so tudi straže. Nekateri čuvaji so se tudi za silo oborožili. Tri tedne so živeli s konji in jih varovali. Skupno je bilo okrog 15 konj. Nek žrebec je vznemirjal čuvaje in njegovo hrzanje bi jih lahko izdalo. Drugi vaščani so moškimi v skrivališču v Hočju nosili hrano, za konje pa so priskrbeli seno. Pri tem so morali biti zelo pozorni, da jih okupatorji ne bi odkrili. Nemci so njihovo skrivališče začeli iskati. Mogoče so celo vedeli, kje se skrivajo, vendar se niso odločili za napad. Nekoč sta v Hočje prišla dva nemška vojaka. Najprej so mislili, da so jih Nemci odkrili, vendar sta bila oba vojaka prestrašena, hotela sta se le preobleči in čim prej pobegniti proti Avstriji. Konec vojne je bil 9. maja 1945. Ni se jim bilo več treba skrivati. Vsi so se s konji zadovoljni vrnili domov.

Kmalu po koncu vojne leta 1945 smo vaščani na mestu skrivanja postavili spomenik, ki je spominjal na vojne dogodke. Na spomeniku

je bil kipec konja, ki s kopitom brca kljukasti križ, na sredini spomenika pa je bil kip svetega Antona. Ker je bil spomenik že v slabem stanju, smo se vaščani Stanovna leta 2006 odločili, da ga obnovimo, kajti želeli smo, da ti dogodki ne bi šli v pozabo.

Ključne besede

Zgodovina, druga svetovna vojna, Ivanjковci, Svetinje.

Pisni viri

- Župnijska kronika župnije Svetinje, 2. Knjiga, 1940–1965.
- Kronika trirazredne ljudske šole na Svetinjah pri Ormožu, 1913–1977.
- Zeugnisse der Deutschen Volksschule (Izkaz nemške ljudske šole iz časa okupacije).

Ustni viri

- Intervju s Katjo Petovar Grabovac, Ivanjковci
- Intervju z Justino Lukovnjak, Veličane
- Intervju z Ivanom Škrinjarjem, Mihalovci
- Intervju s Heleno Kokot, Svetinje
- Intervju s Katico Cupar, Ivanjковci
- Intervju z Jakobom Školibrom, Stanovno

Literatura

- Zdenko Čepič, Damijan Guštin, Martin Ivanič: Podobe iz življenja Slovencev v drugi svetovni vojni, Mladinska knjiga, Ljubljana 2005.
- Ervin Dolenc, Aleš Gabrič, Marjan Rode: 20. stoletje, zgodovina za 9. razred devetletke, DZS, Ljubljana 2008.
- Ilustrirana zgodovina Slovencev, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1999.
- Peter Pavel Klasinc (ur.): Ormož skozi stoletja III, Skupščina občine Ormož, Ormož 1988.
- Drago Novak, Ivo Orešnik, Herman Šticl: Pomniki NOB v Slovenskih goricah in Prekmurju, Pomurska založba, Murska Sobota 1985.
- Slovenska novejša zgodovina 1848–1992, 1. knjiga, Mladinska knjiga, Ljubljana, 2006.
- Franc Šetinc (ur.): Izgnanci, zbornik slovenskih izgnancev 1941–1945, Društvo izgnancev Slovenije, Ljubljana 1993.
- Ljubica Šuligoj (ur.): Skozi viharje v lepšo prihodnost. Narodnoobrambni, osvobodilni boj in ljudska revolucija ter povojni razvoj na ptujskoormoškem področju, Pokrajinski muzej Ptuj, Ptuj 1981.
- Milan Ževart, Stane Terčak (ur.): Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski, Založba obzorja Maribor, Maribor 1965.
- Marjan Žnidarič, Jože Dežman, Ludvik Puklavec: Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni, založila in izdala Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, Celje 2001.

Povzetek

Aprila 2011 je minilo 70 let od začetka druge svetovne vojne v Sloveniji. Mladi raziskovalci OŠ Ivanjkovci smo se odločili raziskati čas 2. svetovne v svojem kraju – to je v Ivanjkovcih in okolici.

V uvodu raziskovalne naloge z naslovom »Ivanjkovci v drugi svetovni vojni« smo s pomočjo zgodovinske literature opisali potek 2. svetovne vojne v Sloveniji, s poudarkom na dogajanju v Prlekiji.

Glavni namen našega raziskovanja pa je proučiti medvojne dogodke in vsakdanje življenje ljudi v Ivanjkovcih od začetka okupacije, aprila 1941, do osvoboditve, maja 1945. Opisali smo tudi dogodke v zvezi s pomniki NOB na našem območju.

Raziskovali smo na osnovi intervjujev s starejšimi krajani, šolske, gasilske in župnijske kronike, fotografskega gradiva ter materialnih virov iz zasebne vojaške zbirke Dragana Kokota s Svetinj.

Na koncu smo dodali tudi svoja razmišljanja in poglede na to obdobje.

Organiziranje SPŽZ na ormoškem območju

Prispevek obravnava delovanje in organiziranost Slovenske protifašistične ženske zveze (SPŽZ) na ormoškem območju v letih po II. svetovni vojni. Večina prispevka zajema podatke iz dnevniških zapisov Vide Luskovič, ki je bila zadolžena za vzpostavitev mreže terenskih organizacij SPŽZ.

1. Splošne razmere

Slovenska protifašistična ženska zveza (SPŽZ) je bila ustanovljena z okrožnico izvršnega odbora osvobodilne fronte (OF) kot samostojna organizacija 21. januarja 1943. Ila je sestavni del jugoslovanske Antifašistične fronte žena (AFŽ), ki je bila ustanovljena 6. decembra 1942 v Bosanskem Petrovcu.

Naloge zveze so bile vezane predvsem na politično, socialno in materialno podporo ter pomoč narodnoosvobodilnemu gibanju in narodnoosvobodilni vojski.

Na 1. kongresu SPŽZ so bile kot glavne naloge zveze poudarjene:²

- 1. SPŽZ mora z vsemi razpoložljivimi silami in sredstvi podpirati OF pri njenem delu, predvsem pri postavljanju narodove oblasti...*
- 2. SPŽZ mora v svoje delo za zmago ciljev osvobodilnega gibanja pritegniti vse Slovenke. To se ne sme izživeti le v tem, da bodo žene nudile osvobodilnemu gibanju materialno pomoč, SPŽZ stoji pred veliko in sveto dožnostjo, da slovenske žene tudi*

politično vzgoji, da jih v polni meri usposobi za ustvarjalke narodnega življenja Slovencev in za oblikovanje pravičnejšega življenja v človeški družbi. Slovenski ženski moramo dopovedati, da še ni vse urejeno, če je urejen njen dom. Treba bo na novo urediti življenje vasi, občin, pokrajin, treba bo urediti življenje celotnega slovenskega naroda. Slovensko ženo moramo iztrgati iz dosedanjega pasivnega, mrtvega življenja in jo postaviti v žarišče vsega dela. Slovenska žena mora soustvarjati skupno srečo, skupno dobro. Soustvarjanje in reševanje političnih vprašanj naroda in pravičnejša ureditev njegovega življenja je najgloblja naloga takšne organizacije, kot je SPŽZ!"

Organizacijsko je bila SPŽZ sestavljena iz terenskih, okrajnih, okrožnih, pokrajinskih odborov, do glavnega odbora.

Vsi odbori SPŽZ so bili voljeni, prvi glavni odbor pa je bil izvoljen na 1. kongresu SPŽZ, ki je bil organiziran 17. oktobra 1943 v Dobrniču.

Do ustanovitve zveze so slovenske ženske delovale v okviru odborov Osvobodilne fronte slovenskega naroda.

Po osvoboditvi se je SPŽZ preimenovala v Antifašistično fronto žena Jugoslavije.³

Na prvem kongresu SPŽZ v Dobrniču je politični referat imela Mara Rupena, o organizaciji zveze pa je spregovorila Helena Puhar.⁴

Mara Rupena⁵ je poleg orisa političnih in vojnih

3 Wikipedia.

4 Slovenke v narodnoosvobodilnem boju – zbornik dokumentov, člankov in spominov, Zavod »Borec« v Ljubljani 1970, strani 27–33.

5 Mara Rupena - Osolnik, sekretarka glavnega odbora SPŽZ, članica centralnega odbora AFŽ Jugoslavijein odposlanka na II. zasedanju AVNOJ-a.

1 **Tone Luskovič**, univ. dipl. pravnik, predsednik Zgodovinskega društva Ormož, Jastrepci 25, 2276 Kog.

2 Organizacijski referat Helene Puhar - Slovenke v narodnoosvobodilnem boju – zbornik dokumentov, člankov in spominov, Zavod »Borec« v Ljubljani 1970, stran 35.

razmer v Jugoslaviji poudarila predvsem naloge slovenskih žena v nadaljevanju NOB:

“Naša dolžnost je, da pošljemo svoje sinove, brate in može brez oklevanja v NOV in doma prevzame-mo delo na svoje rame, ne samo domače, pač pa tudi vse, kar se tiče izgradnje naše oblasti...

Naša narodnoosvobodilna borba nam je omogočila, da se razvijamo me same, da izpolnimo svojo dolžnost do naroda in stopimo z novim, smelim ter velikim korakom iz teme v svetlejšo in lepšo prihodnost. “⁶

Da bi na terenu vzpostavili močno in trdno žensko zvezo, so bile poslana na teren politične delavke in aktivistke. Njihova naloga je bila, da v vsakem kraju najdejo zavedne in zanesljive slovenske ženske, ki bi jim zaupale »žensko« delo v kraju.

Oblikovani so bili vaški krajevni odbori SPŽZ. Nad njihovim delom so bedeli rajonski odbori, ti pa so se povezovali v Okrožne odbore SPŽZ.

2. Ustanavljanje odborov SPŽZ na ormoškem območju v letu 1945

Način ustanavljanja odborov SPŽZ in razmere v tistem času je v svojem dnevniku opisala Vida Luskovič, ki je bila članica Okrožnega odbora in sekretarka Okrajnega odbora ter konkretno zadolžena za ustanavljanje terenskih odborov SPŽZ na ormoškem območju.

Tako opisuje takratno dogajanje:

Sedemnajstega maja 1945, le deset dni po tistem, ko se je naša družina vrnila iz izgnanstva na Hrvaškem, sem dobila vabilo iz Ormoža. Pisala mi je tovarišica Breda,⁷ ki je kot ilegalka med vojno pogosto prihajala k nam domov. Sedaj je opravljala funkcijo sekretarke Okrajnega ljudskega odbora Ormož.

Kdo jo je postavil na to mesto, ne vem, kajti prej je bila zadolžena za organizacijo AFŽ.

Odšla sem v Ormož in Breda me je obvestila, da sem imenovana za okrajno sekretarko SPŽZ (Slovenske protifašistične zveze žena), kar naj bi bil novi naziv. Dala mi je nekaj napotkov in pojasnil in jaz sem ji obljubila, da bom že naslednji dan odšla na teren.

Takoj sem ustanovila odbore pri Svetinjah, Miklavžu in v Središču.

Čez nekaj dni se mi je pridružila še ena Kogovčanka, tovarišica Mimika Mlinarič. Dodeljeni sta nama bili kolesi in z njima sva prekrižarili celotni teren Velike Nedelje in Tomaža. Po pravici povedano, sva ob kolesih več prepešali, kot sva se vozili. Občasno nama je pomagala še ena Kogovčanka, Ivana Klobasa, ki so jo domačini šaljivo imenovali “afežejevka”.

Bili sva slabo oblečeni in obuti in večkrat tudi zelo lačni, vendar pri ljudeh nisva upali prositi za hrano. V pičem tednu sva zaključili ustanavljanje odborov SPŽZ.

Breda me je zadržala v Ormožu, ker me je imela na seznamu članov okrajnega odbora. Vedela sem, da s tem delom ne bom zadovoljna in uspešna, saj nisem imela nobenih organizacijskih izkušenj in sposobnosti.

Spoznala sem, da tudi Breda ni bila politično oblikovana osebnost in da bo le težko kos nalogam, ki so ji bile dodeljene.

Ko sva s tovarišico hodili po vaseh, so naju povsod spraševali, ali smo na Kogu dobili stvari, ki so jih zbirali za moj, po frontnih bojih porušeni domači kraj. Zbirali so zrnje, krompir, mast in druge življenjske potrebščine. Začudeno sva jih poslušali, saj o razdeljevanju teh zbranih stvari nisva vedeli nič.

6 Iz referata Mare Rupene. Dokument hrani IZDG v Ljubljani.

7 Roza Zorčič - Breda, doma iz okolice Brežic.

Ko sem se vrnila domov na Kog, sem takoj odšla v pisarno KLO in spraševala o zbranih prehrabnih artiklih in o razdeljevanju pomoči potrebnim Kogovčanom. Tudi tu niso o zadevi vedeli nič in tudi nobenega sporočila niso dobili v zvezi s pomočjo.

Besna sem odšla v Ormož in raziskovala, kje se je izgubila pomoč za Kog. Pošiljali so me od pisarne do pisarne, od enega do drugega uradnika. Končno mi je uspelo priti do referenta za preskrbo. Bil je v vidni zadregi, ko sem ga spraševala, in me je na hitro odslovil, češ da so na Kogu zdaj že dobili obvestilo, naj si pridejo iskat zbrano pomoč. Minilo je teden dni, sporočila na Kog še vedno ni bilo. Ponovno sem odšla v Ormož in z zvijačo prišla do ključa od skladišča, kjer bi naj bila zbrana pomoč. Pravzaprav ključa sploh nisem rabila, saj je bilo skladišče odklenjeno, pred vhodom pa velik, mastem madež. Ko sem vstopila, sem se zgrozila. Mast je tekla iz posod, vreče z zrnjem so razjedle miši in podgane in zrnje je ležalo povsod, zaudarjalo je po gnilem krompirju.

Na sestanku, ki smo ga imeli zvečer od razburjenja nisem izbirala besed. Bilo je zelo burno. Eni so iskali krivce, krivci so se zgovarjali na druge.

Naslednje dni sem na vse skupaj nekoliko pozabila, saj sem imela veliko dela s sestanki po vaseh. Med drugim smo se dogovarjale, katere ženske bodo odšle v Maribor na zborovanje SPŽZ.

Ker je bilo v mariborski bolnišnici tudi veliko ranjenih partizanov, so ženske spekle ogromno peciva, da bi ga odnesle v bolnišnico.

Ko sem dan pred odhodom v Maribor ponovno prišla domov na Kog, sem razočarana zvedela, da zbrana pomoč še vedno ni prišla na Kog.

Tretjega junija smo se peljale v Maribor. Zborovanje žena je bilo v zgradbi gledališča. Tik pred

zborovanjem me je Breda presenetila z ukazom, da naj na zborovanju govorim v imenu ormoških žena.

Čeprav popolnoma nepripravljena in zbegana, sem se zbrala in si mislila - kar bo, pač bo.

Pred vojno si tega niti slučajno ne bi upala, saj sem po naravi bila bolj plašna, vojni čas pa je iz nas oblikoval nove ljudi, bolj pogumne in odločne ter polne upanja v boljši svet.

V domačem narečju sem na kratko orisala težke zadnje dni okupacije in probleme, skozi katere se moramo prebijati. Poročala sem, koliko odborov smo postavili in kako prizadevne smo ženske na našem območju. Na koncu sem se vsem opravičila za moj nagovor v domačem narečju. Nisem pričakovala odobravanja, vendar sem dobila navdušen aplavz.

Navzoča okrožna sekretarka Mica Ra(o)kova mi je segla v roko in dejala: "Prleki, le tako naprej, kot ste delali do sedaj!"

Dva dni po tem zborovanju sem se peljala s Koga, kamor sem si skočila po nekaj osebnih stvari, saj bi v naslednjih dneh morala oditi na tečaj.

Ko sem se s kolesom s stranske ceste pripeljala na glavno cesto za Ormož, sem grdo padla in si močno poškodovala nogo. S težavo sem se privlekla v Ormož, kjer so me odpeljali v bolnico. Deset dni sem bila v bolnici in Breda je besnela naokrog, češ da sem to naredila nalašč, da mi ne bi bilo treba na tečaj v Maribor. V bolnico je vsak dan pošiljala koga spraševati, kdaj me bodo odpustili.

Mnogo sem razmišljala v dneh, ko sem ležala v bolnišnici. Vedela sem, da bo ponovno treba iti na teren in organizirati ženske za zborovanje v Ljubljani. Spet bo treba organizirati pomoč za bolnišnice. Breda me bo verjetno spet v zadnjem trenutku določila za govornico na zborovanju.

Bolela me je krivica, ki jo je oblast storila mojemu Kogu v zvezi z zbrano pomočjo.

Sklenila sem, da se več ne vrnem na delo na okraj. Hotela sem se vrniti domov in mami pomagati pri delu, saj so na naši domačiji po vojni ostale same ruševine.

Ko sem dobila odpustnico, sem se vrnila naravnost domov.

Zelo kmalu je po kurirju prišlo pismo od Brede. Zahtevala je, naj pridem s kurirjem takoj nazaj v Ormož.

Nisem je ubogala. Odpisala sem ji in ji v pismu očitala vse nepravilnosti, ki sem jih zaznala v času svojega političnega delovanja v Ormožu. Očitala sem ji številne kurirje, ki jih je zbrala okrog sebe, ki so po cele dneve samo posedali in dobro jedli. Očitala sem ji dve kuharici, ki jih je najela za okrajne uslužbenke, medtem ko na Kogu marsikatera mati nima žlice masti, da bi otrokom skuhala juho. Ljudje so jedli nezabeljen fižol, ki so ga našli raztresenega po tleh nemških bunkerjev. Še in še sem naštevala nepravilnosti.

Bredina edina reakcija na moja opozorila je bila, da "jamranja ne potrebuje in naj le ostanem zabita kmetica!"

Tako sta se najini poti razšli, srečali sva se samo še na pogrebu mladinke na Kogu.

Bredo so kmalu po tem odstavili in na njeno mesto postavili sposobnejšega človeka.

Tako se je končal moj prvi spopad z novo oblastjo, Kog pa je nato prišel pod okraj Ljutomer.

3. Organiziranost SPŽZ na ormoškem območju

V nekdanjem okraju Ormož je bilo ustanovljenih 45, pet- do sedemčlanskih, krajevnih odborov SPŽZ.

V organe je bilo vključenih 252 žensk. To množično razvejano organizacijo je politično vodil Okrožni odbor, operativno pa Okrajni odbor ali tajništvo. Imena članic odborov je zapisala Vida Luskovič v majhnem zvezku, ki je še ohranjen, vendar je precej uničen, z iztrganimi listi, zato pregled ni popolnoma celovit, kar še posebej velja za imena članic odborov na območju Koga.⁸

Celotna organizacija je bila vzpostavljena v nekaj dneh od 23. do 28. maja 1945. Ženske so se sestajale v večernih urah na njihovih domačijah, najprej razpravljale o aktualnih političnih razmerah in nato o potrebi, da se tudi v svobodi vzpostavi politična organizacija žensk, ki bo v pomoč odborom OF.

V nadaljevanju predstavljam sezname iz dnevniskega zapisa:

Okrožni odbor SPŽZ

1. Barbara Perger, Prekmurje
2. Mica Turk, Murska Sobota
3. Mira Kolarič, Ljutomer
4. Sestra Vojmira, Radgona
5. Vida Zadravec, Ormož

Okrožni plenum

1. Marija Zadravec, Kog
2. Albina Miško, Kog
3. Nežka Ambrož, Velika Nedelja
4. Alojzija Šnajder, Sv. Miklavž

8 Zvezek hrani avtor prispevka.

Okrajni odbor SPŽZ Ormož⁹

1. Vida Zadravec, Kog, sekretarka
2. Ljubica Zabavnik, Kog
3. Metka Kokol, Sv. Lenart (Podgorci)
4. Nežka Ambrož, Velika Nedelja
5. Marija Tomažič, Tomaž
6. Tončka Rajh, Svetinje
7. Julika¹⁰ Sovič, Sv. Miklavž
8. Tea Detela, Središče ob Dravi
9. Katica Masten, Ormož

OBČINA SV. TOMAŽ

Krajevni odbor SPŽZ Sv. Tomaž, postavljen 25. maja 1945

1. Marija Tomažej, sekretarka
2. Matilda Caf, gospodarstvo
3. Ana Zemljič, socialno skrbstvo
4. Marija Antolič, Rdeči križ
5. Marija Zmazek, obveščevalna

Krajevni odbor SPŽZ Koračice, postavljen 25. maja 1945

1. Vincencija Štuhec, sekretarka
2. Frančiška Belec, gospodarstvo
3. Elizabeta Štuhec, socialno skrbstvo
4. Jožefa Kosi, Rdeči križ
5. Marija Munda, obveščevalna
6. Barbara Radanović, blagajna

9 Drago Novak v svoji knjigi Prlekija na strani 257 navaja, da so v Okrajnem odboru SPŽZ Ormož poleg Vide Luskovič (takrat še Vida Zadravec, op. avtorja) delovale še Rozina Petek – Sonja, sodna uradnica iz Cvetkovcev, Sonja II in neka tovarišica Kunigunda. Teh imen v maminem zvezku nisem zasledil (opomba avtorja prispevka)

10 Imena sem zapisal tako, kot so zapisana v zvezku in kot so se uporabljala v pogovornem jeziku; npr: Julika, Micika, Katika, Anika..., opomba avtorja.

Krajevni odbor SPŽZ Hranjigovci, postavljen 25. maja 1945

1. Ana Grašič, sekretarka
2. Angela Petek, gospodarstvo
3. Liza Črnjavič, socialno skrbstvo
4. Matilda Petrina, Rdeči križ
5. Angela Pučko, obveščevalna
6. Marija Pučko, blagajna

Krajevni odbor SPŽZ Lahonci, postavljen 26. maja 1945

1. Helena Meško, sekretarka
2. Amalija Štuhec, gospodarstvo
3. Angela Kranjc, socialno skrbstvo
4. Angela Kosi, Rdeči križ
5. Cecilija Bogša, obveščevalna

Krajevni odbor SPŽZ Pršetinci, postavljen 26. maja 1945

1. Alojzija Magdič, sekretarka
2. Alojzija Novak, gospodarstvo
3. Neža Skuhala, socialno skrbstvo
4. Micika Obran, Rdeči križ
5. Micika Magdič, obveščevalna
6. Marija Fekonja, blagajna

Krajevni odbor SPŽZ Savci, Rakovci, postavljen 26. maja 1945

1. Marija Štuhec, sekretarka
2. Frančiška Perko, gospodarstvo
3. Marija Marin, socialno skrbstvo
4. Kristina Munda, Rdeči križ
5. Jožefa Kupčič, obveščevalna
6. Marija Kosi, blagajna

Krajevni odbor SPŽZ Trnovci, postavljen 26. maja 1945

1. Neža Holc, sekretarka
2. Marija Horvat, gospodarstvo
3. Zofija Kukovec, socialno skrbstvo
4. Marija Plohl, Rdeči križ
5. Matilda Pavlinič, obveščevalna

Krajevni odbor SPŽZ Mezgovci, postavljen 26. maja 1945

1. Liza Majcen, sekretarka
2. Rozalija Horvat, gospodarstvo
3. Neža Vičar, socialno skrbstvo
4. Ana Stajnko, Rdeči križ
5. Marija Vrbnjak, obveščevalna

Krajevni odbor SPŽZ Rucmanci, postavljen 26. maja 1945

1. Marija Krabonja, sekretarka
2. Neža Rajh, gospodarstvo
3. Zofija Šeruga, socialno skrbstvo
4. Elizabeta Pavlinič, Rdeči križ
5. Marija Pečuh, obveščevalna

Krajevni odbor SPŽZ Ključarovci, postavljen 26. maja 1945

1. Krista Brumen, sekretarka
2. Marija Krabonja, gospodarstvo
3. Malika Remih, socialno skrbstvo
4. Krista Meško, Rdeči križ
5. Marija Gašparič, obveščevalna

Opomba: V Občini Sv. Tomaž v tistih dneh niso bili postavljeni krajevni odbori v naslednjih krajih: Senik, Mala vas (Mala vina), Bratonečice, Žvab.

OBČINA SVETINJE

Krajevni odbor SPŽZ Veličane, postavljen 27. maja 1945

1. Tončka Rajh, sekretarka
2. Marija Bogša, gospodarstvo
3. Marija Ozmec, socialno skrbstvo
4. Terezija Škrinjar, Rdeči križ
5. Elizabeta Petek, obveščevalna

Krajevni odbor SPŽZ Pavlovski vrh, postavljen 27. maja 1945

1. Katarina Pauša, sekretarka
2. Marija Zadavec, gospodarstvo
3. Liza Lešnik, socialno skrbstvo
4. Fanika Klemenčič, Rdeči križ
5. Terezija Žnidarič, obveščevalna

Krajevni odbor SPŽZ Libanja, postavljen 27. maja 1945

1. Matilda Žličar, sekretarka
2. Lizika Habjanič, gospodarstvo
3. Rozina Kocjan, socialno skrbstvo
4. Anika Zobovič, Rdeči križ
5. Mimika Breznik, obveščevalna

Krajevni odbor SPŽZ Ivanjkovci, postavljen 28. maja 1945

1. Manica Turin, sekretarka
2. Jožefa Petek, gospodarstvo
3. Marija Rajh, socialno skrbstvo
4. Ljudmila Žitnik, Rdeči križ
5. Marica Rižnar, obveščevalna

Krajevni odbor SPŽZ Mihalovci, postavljen 27. maja 1945

1. Marija Rajh, sekretarka
2. Matilda Štuhec, gospodarstvo
3. Micika Novak, socialno skrbstvo
4. Anika Škrinjar, Rdeči križ
5. Danica Fajfar, obveščevalna

Opomba: Odbori še niso bili ustanovljeni v: Brebrovniku, Cerovcu in v Žerovincih.

OBČINA SV. MIKLAVŽ

Krajevni odbor SPŽZ Miklavž, postavljen 24. maja 1945

1. Marija Simonič, sekretarka
2. Alojzija Zadavec, gospodarstvo
3. Katika Štrman, obveščevalna
4. Angela Špendija, Rdeči križ
5. Frančka Rajh, socialno skrbstvo in blagajna

Krajevni odbor SPŽZ Vinski Vrh, postavljen 24. maja 1945

1. Marija Stajanko, sekretarka
2. Tilika Ozmec, gospodarstvo
3. Marija Zadavec, obveščevalna
4. Rozalija Petovar, Rdeči križ
5. Marija Jurkovič, socialno skrbstvo in blagajna

Krajevni odbor SPŽZ Veliki Brebrovnik, postavljen 24. maja 1945

1. Marija Žalar, sekretarka
2. Marija Rozman, gospodarstvo
3. Marija Janežič, obveščevalna
4. Nežika Cimerlajt, Rdeči križ
5. Nežika Janežič, soc. skrb. in blagajna

Krajevni odbor SPŽZ Hermanci, postavljen 24. maja 1945

1. Trezika Puklavec, sekretarka
2. Marija Zadavec, gospodarstvo
3. Rozika Puconja, obveščevalna
4. Frančiška Rus, Rdeči križ
5. Lizika Pučko, soc. skrb. in blagajna

Krajevni odbor SPŽZ Ilovci, postavljen 24. maja 1945

1. Viktorija Bek (Bec), sekretarka
2. Mimika Ozmec, gospodarstvo
3. Lizika Ozmec, obveščevalna
4. Milika Lebar, Rdeči križ
5. Marija Rozman, soc. skrb. in blagajna

Krajevni odbor SPŽZ Plešivica, postavljen 24. maja 1945

1. Marija Ivanjšič, sekretarka
2. Marija Strmšek, gospodarstvo
3. Julika Belec, obveščevalna
4. Olga Simonič, Rdeči križ
5. Nada Zabavnik, soc. skrb. in blagajna

Krajevni odbor SPŽZ Vuzmetinci, postavljen 24. maja 1945

1. Marija Vukan, sekretarka
2. Alojzija Šnajder, gospodarstvo
3. Marija Štampar, obveščevalna
4. Jožica Štampar, Rdeči križ
5. Tilika Kolarič, soc. skrb. in blagajn

OBČINA SREDIŠČE OB DRAVI

Krajevni odbor SPŽZ Središče, postavljen 25. maja 1945

1. Tea Detela, sekretarka
2. Alojzija Kolarič, gospodarstvo
3. Marica Zidarič, obveščevalna
4. Sabina Štamberger, Rdeči križ
5. Marija Horvat, blagajna
6. Tilika Hlebec, prosveta in agitacija
7. Leopoldina Ahčin, zdravstvo

Krajevni odbor SPŽZ Godeninci, postavljen 25. maja 1945

1. Zalika Šauperl, sekretarka
2. Marija Ivanuša, gospodarstvo
3. Marija Rodiga, obveščevalna
4. Terezija Trstenjak, blagajna
5. Anica Žibrat, prosveta in agitacija
6. Katarina Čurin, zdravstvo

Krajevni odbor SPŽZ Šalovci, postavljen 24. maja 1945

1. Elizabeta Šnajder, sekretarka
2. Julijana Zadavec, gospodarstvo
3. Alojzija Lešnik, obveščevalna
4. Marija Brumen, Rdeči križ
5. Marija Pajtler, blagajna
6. Marija Mežnarič, prosveta in agitacija
7. Marija Ozmec

Krajevni odbor SPŽZ Obrež, postavljen 24. maja 1945

1. Frančiška Bezjak, sekretarka
2. Tinica Filipič, gospodarstvo
3. Tinica Horvat, obveščevalna
4. Alojzija Mohorko, Rdeči križ
5. Mimika Podgoršek, blagajna
6. Marija Kuster, prosveta in agitacija

OBČINA ORMOŽ

Krajevni odbor SPŽZ Ormož, postavljen 23. maja 1945

1. Katica Masten, sekretarka
2. Marija Havlas, gospodarstvo
3. Zinka Voršič, obveščevalna
4. Jožefina Pečuh, Rdeči križ
5. Erika Pučko, oskrba mater in otrok
6. Mira Kuharič, prosveta in agitacija
7. Berta Gostič, pregled stanovanj

Krajevni odbor SPŽZ Hardek, postavljen 23. maja 1945

1. Hilda Hedžet, sekretarka
2. Terezija Planinc, gospodarstvo
3. Agata Vaupotič, zdravstvo
4. Frančiška Žinko, obnova
5. Frančiška Kikl, oskrba mater in otrok
6. Marija Škrinjar, oropaganda
7. Terezija Hanželič, prosveta
8. Lizika Babič, pregled stanovanj

Krajevni odbor SPŽZ Litmerk – Lešniški vrh, postavljen 23. maja 1945

1. Ana Vincetič, sekretarka
2. Marija Vaupotič, gospodarstvo
3. Julijana Kirič, obveščevalna
4. Marija Bobnarič, Rdeči križ
5. Terezija Bogša, socialno skrbstvo
6. Marija Paušner, blagajna

Krajevni odbor SPŽZ Pavlovci, postavljen 23. maja 1945

1. Angela Bernat, sekretarka
2. Frančiška Šoštarič, gospodarstvo
3. Frančiška Trstenjak, obveščevalna
4. Lizika Breznik, Rdeči križ
5. Lizika Zadavec, socialno skrbstvo
6. Marija Majcen, blagajna

Krajevni odbor SPŽZ Pušenci, postavljen 23. maja 1945

1. Ana Vrhovščak, sekretarka
2. Ljudmila Masten, gospodarstvo
3. Roza Trstenjak, obveščevalna
4. Helena Zidarič, Rdeči križ
5. Kata Ivanuša, socialno skrbstvo
6. Kata Bezjak, blagajna

Krajevni odbor SPŽZ Frankovci, postavljen 23. maja 1945

1. Helena Štampar, sekretarka
2. Neža Grlica, gospodarstvo
3. Julijana Puklavec, obveščevalna
4. Marija Kuster, Rdeči križ
5. Kristina Zorjan, socialno skrbstvo
6. Gera Munda, blagajna

Krajevni odbor SPŽZ Loperšice, postavljen 23. maja 1945

1. Terezija Zadavec, sekretarka
2. Marija Plavec, gospodarstvo
3. Antonija Štebih, obveščevalna
4. Antonija Kuharič, Rdeči križ
5. Rozalija Sever, socialno skrbstvo
6. Ljudmila Trstenjak, blagajna

Krajevni odbor SPŽZ Hum, postavljen 23. maja 1945

1. Marija Zemljič, sekretarka
2. Alojzija Ivanuša, gospodarstvo
3. Marija Zlatnik, obveščevalna
4. Marija Štajner, Rdeči križ
5. Elizabeta Marčec, socialno skrbstvo
6. Alojzija Ivanuša, blagajna

SV. LENART (PODGORCI)

Krajevni odbor SPŽZ Litmerk – Bresnica, postavljen 21. maja 1945

1. Angela Žuran, sekretarka, obveščevalna
2. Marija Podplatnik, gospodarstvo
3. Anika Prejac, Rdeči križ
4. Marija Kaučič, socialno skrbstvo
5. Otilija Horvat, blagajna

Krajevni odbor Senik, postavljen 21. maja 1945

1. Ana Antolič, sekretarka
2. Angela Cajnko, gospodarstvo
3. Liza Vajda, Rdeči križ
4. Liza Dovečar, socialno skrbstvo
5. Matilda Cajnko, obveščevalna

Krajevni odbor Bratonečice – Sejanci, postavljen 21. maja 1945

1. Ana Podplatnik, sekretarka
2. Ivana Munda, gospodarstvo
3. Marija Munda, Rdeči križ
4. Otilija Jesih, socialno skrbstvo
5. Ana Majcen, obveščevalna

Krajevni odbor Osluševci, postavljen 21. maja 1945

1. Metka Kokol, sekretarka
2. Neža Hebar, gospodarstvo
3. Jožefa Prejac, Rdeči križ
4. Katica Fištravec, socialno skrbstvo
5. Tilika Repas, obveščevalna
6. Mara Rupnik, blagajna
7. Marija Večerjevič

Ključne besede

Slovenska protifašistična ženska zveza (SPŽZ),
Vida Luskovič, Krajevni odbori SPŽZ

Pisni vir

- Dnevniški zapiski Vide Luskovič

Spletni vir

- Wikipedia

Literatura

- Slovenke v narodnoosvobodilnem boju – zbornik dokumentov, člankov in spominov, Zavod »Borec« v Ljubljani 1970.

Povzetek

Prispevek obravnava organizacijo Slovenske protifašistične ženske zveze (SPŽZ), ki je bila ustanovljena z okrožnico izvršnega odbora osvobodilne fronte (OF) kot samostojna organizacija 21. januarja 1943. Bila je sestavni del jugoslovanske Antifašistične fronte žena (AFŽ), ki je bila ustanovljena 6. decembra 1942 v Bosanskem Petrovcu.

Naloge zveze so bile vezane predvsem na politično, socialno in materialno podporo ter pomoč narodnoosvobodilnemu gibanju in narodnoosvobodilni vojski.

Večina prispevka pa je posvečena organizaciji SPŽZ na ormoškem območju, ki je bila vzpostavljena maja 1945 na celotnem območju takratnega ormoškega okrožja.

DRAMSKA DEJAVNOST V ORMOŽU PO 2. SVETOVNI VOJNI

2011"

V prispevku je na kratko orisano delovanje prvotnega društva »Svoboda« Ormož, ki je kasneje začela samostojno pot kot Gledališko-literarno društvo Ormož. Opisano je delo dramske sekcije od svojih prvih začetkov pa vse do današnjih dni.

Delavsko-prosvetno društvo »Svoboda« Ormož

Delavsko-prosvetno društvo »Svoboda« Ormož je nastalo 29. 12. 1955, ko je bil izveden ustanovni občni zbor. Namenjeno je bilo kulturnemu delovanju Ormožanov.

Preden se je ustanovila »Svoboda«, je vse kulturno-prosvetno delovanje potekalo pod TVD Partizan, ki je nastalo takoj po koncu druge svetovne vojne. Tako so v športnem društvu Partizan delovali: pevski odsek, tamburški orkester, igralska skupina, ljudska univerza in knjižnica. Na septembrski redni seji sveta za prosveto, leta 1955, je Karl Podhostnik poročal o stanju teh sekcij in med drugim povedal, da je samo pevski odsek uspešen pri svojem delovanju, saj je priredil samostojen koncert, gostoval s sporedom in redno vadil. Tamburški orkester se je do takrat že razšel, igralska skupina ni pripravila niti ene prireditve in tudi ljudska univerza je delala samo občasno. Svet za prosveto se je nato odločil, da je treba ločiti kulturno-prosvetno dejavnost od delovanja TDV Partizan, da bo ta lahko nemoteno deloval na telesnovzgojnem področju.²

Na podlagi zapisnika redne seje Sveta za prosveto pri Občinskem ljudskem odboru Ormož (ObLO), ki je bila 21. 12. 1955, je razvidno, da so

organizirali pripravljalni odbor »Svobode« Ormož. V poročilu, ki sta ga podala člana tega odbora Milena Tomažej in Zvonko Megla, so ugotovili: »da obstaja zanimanje za to organizacijo in da bo kulturno udejstvovanje v Ormožu zavzelo tisti obseg, kakor ga je imelo pred vojno.« Propagando so nameravali širiti predvsem po sindikatih, saj so s to organizacijo želeli kulturno ozavestiti njihove delavce. ObLO je novo ustanovljenemu društvu dodelil osnovna sredstva Kino podjetja Ormož. TVD Partizan pa je društvu »Svoboda« podaril vse rekvizite, ki so služili kulturnemu izobraževanju.³ DPD »Svoboda« je tako začelo delovati konec leta 1955 in je združevalo več sekcij s kulturno-prosvetnega področja. V društvu so bile: dramska, pevka, tamburaška, lutkovna, šahovska in izobraževalna sekcija, ljudska knjižnica ter tajništvo in blagajna društva.

Društvo »Svoboda« je imelo tudi svoje predsednike; do leta 1970 so predsedovali: Fortunat Turk, Stane Šprah, dr. Branko Krajnc, Ciril Rajšp, Alojz Krajnčan in Stanko Miklašič.⁴ Kasnejši predsedniki so še bili: Viktor Stanjko, Roman Žličar, Samo Simonič, Rudi Pevec, Milivoj Zemljič in Tonček Blažekovič.⁵

Društvo »Svoboda« se je financiralo iz lastnih sredstev, ki so jih pridobili s prejetimi vstopninami in s pomočjo dotacij ljudske oblasti, vendar jim to ni pomagalo kriti celotnih stroškov, ki so jih imele določene sekcije. Največje potrebe je imela dramska sekcija, saj »odrske in scenske ter garderobne opreme sploh ni, tako da je sekcija

1 Ana Janžekovič, profesorica angleščine in zgodovine, Vinarska ulica 3, 2270 Ormož.

2 SI ZAP 41/1, OLO ORMOŽ, 1955–1960, škatla 1, ovoj 1. Zapisnik 1. redne seje Sveta za prosveto in kulturo z dne 19. 9. 1955.

3 Prav tam. Zapisnik 2. redne seje Sveta za prosveto in kulturo z dne 21. 12. 1955.

4 Zdenka Kresnik: V slogi je moč, Utrinki iz delovanja društev v Ormožu po drugi svetovni vojni do leta 1970, Pokrajinski muzej Ptuj, februar 2005, str. 19.

5 Pogovor z gospodom Milivojem Zemljičem, avgust 2011.

primorana, da si od žarnic in reflektorjev nadalje mora vse izposoditi.»⁶ Dramska sekcija društva je v letu 1957 potrebovala finančna sredstva za naslednje pripomočke: »špic« reflektorje, razpršilne reflektorje, usmerjevalne reflektorje, horizontalna korita, montažo opreme odra, opremo garderobe, montažo horizonta, škripčevje, praktikable, material za izdelavo scenskih elementov, garnituro odrskih zaves, zaveso iz gaze in žarnice ter za zidarska in ostala dela, za kurjavo, čiščenje in nagrado režiserju. Za vse to so potrebovali 408.000 dinarjev.⁷ Če so ta denar dejansko dobili, iz ohranjenih zapisov ni razvidno.

Društvo »Svoboda« in tudi vsa druga kulturno-prosvetna društva na ormoškem področju, so bila pod okriljem občinskega sveta Svobod in Prosvetnih društev Občine Ormož. Preko sveta so društva dobivala finančna sredstva in skupaj s svetom so vsa društva pripravljala programe in sodelovala na različnih revijah in proslavah. Vse to je razvidno iz nekaterih ohranjenih zapisnikov raznih sej, ki so v nadaljevanju podrobneje opisani.

Na seji sveta za šolstvo, prosveto in kulturo občinskega ljudskega odbora Ormož, ki je bila 11. marca 1958, je Ivan Moravec st., predsednik občinskega sveta Svobod in Prosvetnih društev Občine Ormož podal poročilo, iz katerega je razvidno, da razna društva delajo nenačrtno in so premalo aktivna. Prav tako niso dobivala idejne in materialne podpore. Zaradi tega so na tej seji sprejeli sklepe, med drugimi tudi, da Občinski svet Svobod in Prosvetnih društev Občine Ormož pomaga s svetovanjem, soodloča pri razdeljevanju občinskih dotacij društvom in organizira posvetovanje društev ter skupaj z njimi pripravi načrt kulturno-prosvetne dejavnosti.⁸

Na seji Sveta za družbeni plan in finance OLO Ormož, ki je bila 24. junija 1958, so razdelili dotacije družbenim organizacijam in društvom. Na podlagi zapisnika je občinski odbor »Svobod« dobil 400.000 dinarjev dotacij.⁹ V septembru je bila seja sveta za šolstvo, prosveto in kulturo, na kateri so med drugim govorili o razdelitvi dotacij raznim organizacijam in društvom. Po njihovem mnenju je svet za družbeni plan in finance namenil premalo denarja svetu Svobod, glede na to, da finančno pokriva tudi knjižnico, in prosijo za dodatnih 100.000 dinarjev za potrebe knjižnice.¹⁰ DPD »Svoboda« je dobivalo finančna sredstva še od sveta Svobod in prosvetnih društev. Le-to pa je oddelku za občno upravo in družbene službe pošiljalo predloge proračuna. Za leto 1962 so tako potrebovali za kritje stroškov in nabavo materiala 18 dramskih premier 270.000 dinarjev.¹¹

Svet Svobod pa ni skrbel samo za razdelitev finančnih sredstev, ampak tudi za sodelovanja raznih kulturno-prosvetnih društev na prireditvah. Tako je, na primer, v zapisniku z dne 2. septembra 1958 točka o reviji kulturno-prosvetnih dejavnosti v Ormožu. O njej je poročal predsednik sveta Ivan Moravec. Po njegovem poročilu naj bi svet Svobod izvedel revijo kulturno-prosvetnih dejavnosti, ki bi trajala ves teden v okviru proslav ob 29. Novembru. Takrat bi sodelovala vsa društva s svojimi programi. Tako naj bi sodelovale dramske, pevske in godbene sekcije. Svet je na tej seji sprejel sklep, da bo ta predlog sprejel in pri odseku za finance pridobil 100.000 dinarjev za izvedbo revije.¹²

Predsednik sveta Ivan Moravec st. je septembra 1959 podal poročilo, v katerem med drugim piše, da je dramska dejavnost najbolj razvita pri vseh

6 SI ZAP 41/1, OLO Ormož, 1955–1960, škatla 11, ovoj 102. Finančne potrebe društva za 1957. leto, 14. marec 1957.

7 Prav tam.

8 SI ZAP 41/1, OLO Ormož, 1955–1960, škatla 16, ovoj 130, Zapisnik z dne 11. marca 1958, str. 2.

9 SI ZAP 41/1, OLO Ormož, 1955–1960, škatla 16, ovoj 130, Zapisnik z dne 24. junij 1958, str. 2.

10 SI ZAP 41/1, OLO Ormož, 1955–1960, škatla 16, ovoj 130, Zapisnik z dne 2. septembra 1958, str. 2.

11 ZAP, SZDL Ormož, škatla 6, ovoj 50, Predlog proračuna, 15. januar 1962.

12 SI ZAP 41/1, OLO Ormož, 1955–1960, škatla 16, ovoj 130, Zapisnik z dne 2. septembra 1958, str. 3.

društvih in je leto poprej živahno delovala. Skupno so vsa društva v sezoni 1957/58 priredila 16 raznih odrskih del. V reviji je sodelovalo pet društev. Ker je bila revija zelo uspešna, so za naslednjo sezono pripravili v marcu revijo v Središču in pri Veliki Nedelji. Pri Veliki Nedelji so tako nastopila društva iz naslednjih krajev: Velika Nedelja, Podgorci, Tomaž in Ormož. Pri Središču pa so nastopila društva iz Središča, s Huma, iz Miklavža in s Koga.¹³

V 80. in 90. letih sta tako svet Svobod kot DPD »Svoboda« propadla in razne sekcije so se razvile v samostojna društva. V nadaljevanju je podrobneje opisano delovanje dramske sekcije.

Dramska dejavnost DPD Svoboda Ormož

V okviru DPD Svoboda Ormož je med različnimi sekcijami delovala tudi dramska sekcija, ki je organizirala različne predstave. Dejansko se je udeleževala že pred nastankom DPD Svoboda Ormož, saj se je prva igralska skupina oblikovala že leta 1947. To igralsko skupino sta takrat vodila učitelj Fortunat Turk in železniški uradnik Franc Gerlovič.

Od nastanka te skupine naprej so predstave režirali: Fortunat Turk, Franc Gerlovič, Ivan Moravec st., Franc Rajh, Ciril Rajšp, Milivoj Zemljič in Borica Skoliber.¹⁴

Prva predstava, ki so jo odigrali leta 1947, je bila Preužitkarji. Pri tej predstavi so sodelovali Frančka Pučko, Draga Fric, Erika Čurin, Rodek, Mimica Zidarič, Franc Igrl, Fortunat Turk, Nevenka Bajt, Jože Zidarič, Marta Horvat, Rado Kukovec, Lipe Izlaker, Slava Zidarič, Franc Gerlovič, Marta Škerjanec, Pepi Pučko, Franci Horvat in Gaberc.¹⁵

Predstavo Vida Grantova so odigrali leta 1952 ali

1953. Pri tej predstavi so sodelovali Ljubomira Skoliber, Franc Pučko, Milena Tomažej, Feliks Stropnik, Lea Rajšp, Franc Poš in režiser Lenc.¹⁶

Dramska sekcija je po letu 1955, v okviru DPD Svoboda Ormož delovala še naprej in je še danes dejavna.

Najprej so se lotili uprizoritve Veronike Deseniške, ki so jo odigrali 3. junija 1956.¹⁷

Leta 1957 so člani dramske skupine odigrali predstavo Krčmarica Mirandolina. Sodelovali so Vinko Plohl, Milivoj Zemljič, Franček Poš, Marija Šnajder, Galun, Feliks Stropnik, Jožica Kolarič, Milena Tomažej in režiser Franc Gerlovič.¹⁸

V 50. letih 20. stoletja so pripravili med drugim tudi predstavo Trije fantje in eno dekle, ki jo je režiral Milivoj Zemljič. Z njim so sodelovali kot igralci Cilka Matjašič, Peter Lesjak in drugi.¹⁹

Leta 1959 so odigrali predstavo Dobrodošla Miss Agata, ki jo je režiral Ciril Rajšp. Sodelovali so še dr. Branko Krajnc, Minka Simonič, Štefka Zemljič, Franc Poš, Franc Rajh, Tonček Lah, Milena Tomažej, Franc Pučko, Feliks Stropnik, Rakuša, Žunec, Jožica Kolarič, Oto Žnidarič, Marija Kukovec Šnajder, Milivoj Zemljič, Pavla Lah, Meško in Franc Rajh ml.²⁰

13 SI ZAP 41/1, OLO Ormož, 1955–1960, škatla 63, ovoje 368, Poročilo z dne 23. septembra 1959, str. 2.

14 Viktor Stajnik: Nekaj misli o kulturni dejavnosti ob otvoritvi prenovljenega kulturnega doma v Ormožu, v: Gledališki list drame v treh dejanjih "Operacija", sezona 1977/78.

15 Zdenka Kresnik: Razstava V slogi je moč, Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož, 2005, slikovno gradivo.

16 Prav tam.

17 Zdenka Kresnik: V slogi je moč, Utrinki iz delovanja društev v Ormožu po drugi svetovni vojni do leta 1970, Pokrajinski muzej Ptuj, 2005, str. 20.

18 Zdenka Kresnik: Razstava V slogi je moč, Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož, 2005, slikovno gradivo.

19 Prav tam.

20 Prav tam.

Oto Žnidarič in Marija Kukovec Šnajder pred predstavo Dobrodošla Miss Agata.

Člani dramske skupine so bili leta 1961 na gostovanju pri Miklavžu, kjer so odigrali predstavo Dnevi naše sreče. Sodelovali so Jožko Babič, Milivoj Zemljič, Marta Babič, Tonček Lah, Alica Horvat, Peter Lesjak, Marta Jaušovec, Ciril Rajšp in Franc Rajh.²¹

Člani dramske sekcije so leta 1963 in 1964 odigrali predstavo Tripče de Utolče, režirala je Borica Skoliber.²²

Pod vodstvom Milivoja Zemljiča so uprizorili naslednje predstave: Trije fantje in eno dekle, Dnevi naše sreče, Trije mušketirji, Zvezde so

21 Slikovni material, Arhiv Gledališko-literarnega društva Ormož.

22 Zdenka Kresnik: V slogi je moč, Utrinki iz delovanja društev v Ormožu po drugi svetovni vojni do leta 1970, Pokrajinski muzej Ptuj, 2005, str. 20.

večne, Operacija, Večer v čitalnici, Champigniol ali vojak po sili, Hitler v partizanih, Gospod Evstahij v težavah, Mati, Krčmarica Mirandolina, Skapinove zvijače, Komaj do srednjih vej, Maček v žaklju, Politika, bolezen moja, Strogo zaupno, Predstava Hamleta v naši vasi, Štirje letni časi, Niti tat ne more pošteno krasti, Na kmetih, Gospa poslančeva, Čenče, Ščuka, da te kap, Tripče de Utolče.²³

V nadaljevanju je na podlagi gledaliških listov, ki so last režiserja Milivoja Zemljiča, zapisano, kdo so bili igralci in sodelavci v predstavah.

V sezoni 1975/1976 so uprizorili dramo Zvezde so večne, avtorja Mateja Bora. Kot je zapisano v gledališkem listu, gre za dramo iz leta 1959, ki je bila takrat tudi prvič uprizorjena. Drama govori o dobi »strašnih vojnih dni druge svetovne vojne.« V tej predstavi so igrali naslednji igralci: Franc Polič, Tatjana Zidarič, Ciril Rajšp, Franc Rajh, Janko Sever, Milivoj Zemljič, Irena Miklašič, Viktor Stanjko, Milan Gaberc, Marko Zabavnik, Bojan Rajh, Branko Obilčnik, Dušan Stajniko, Ivan Štuhec, Dušan Cvetko, Damir Ješe, Mirko Kosi, Majda Sever, Biserka Tratnik, Darinka Skoliber, Teja Ivanuša, Tomaž Zemljič. Pri igri sta sodelovala še Jože Granduč, ki je skrbel za tehnično vodstvo, in Pavla Lah, ki je bila šepetalka.²⁴

V naslednji sezoni, 1977/78, so pripravili dramo Mire Mihelič Operacija. V gledališkem listu je zraven oseb in kratke predstavitve drame Viktor Stajniko zapisal »Nekaj misli o kulturni dejavnosti ob otvoritvi prenovljenega kulturnega doma v Ormožu.« Zapisano je, da so s to predstavo in odprtjem kulturnega doma leta 1977 počastili 30 let obstoja.²⁵

23 Milivoj Zemljič: Dramska dejavnost v Ormožu od leta 1958 do danes, gledališki list komedije "Komaj do srednjih vej", sezona 1996/97.

24 V: Gledališki list drame "Zvezde so večne", sezona 1975/1976.

25 Viktor Stajniko: Nekaj misli o kulturni dejavnosti ob otvoritvi prenovljenega kulturnega doma v Ormožu, v: Gledališki list drame v treh dejanjih "Operacija", sezona 1977/78.

Igralci, ki so sodelovali pri predstavi Dnevi naše sreče.

SWOBODA V ORMOŽI NAPRAVI

na sredo, 19. decembra 1984, ob 18.30. uri v kulturnem domu v zabavo in
poduk ob stoletnici ustanovitve čitalnice v Ormoži

VEČER V ČITALNICI

NA SPREDI SO:

1. NAPREJ ZASTAVE SLAVE
(poje čitalniški pevski zbor)

2. POZDRAVNI GOVORI DOMORODNIKOV

3. DEKLAMOVANJE DOMORODNE PESMI M. VILHARJA —
SLOVENKA
(deklamuje gospodična V. Klemenčič)

4. BRANJE TELEGRAMIČNIH POZDRAVOV

5. IGROKAZ V ENEM DEJANJI M. VILHARJA — DETELJA

Osebe:

Tine Gaber
Jože Gaber
Stefa Gaber
Tone Klanec
Metka Klanec
Ciljka Klanec
Grgo Breza

Franček Rajh
Tomaž Zemljič
Tomaž Raušl
Viktor Stajniko
Vikica Klemenčič
Ksenija Verbančič
Oto Žnidarič

6. DEKLAMOVANJE PESMI J. VESELA KOSESKEGA
KDO JE MAR?
(deklamuje član Južnega sokola g. Edi Mertük)

7. DVE SLOVENSKI NARODNI PERICE IN SE DAVNO MRACI
(zapoje gospodična Karolina Frasova ob spremljavi na
glasovirju gospodične Tanje Cvetkove)

8. NARODNO ZAPOJE ČITALNIŠKI PEVSKI ZBOR

9. G. IPAVEC IN B. IPAVEC DOMOVINI IN SLOVENEK SEM
(zapoje čitalniški m. pevski zbor pod vodstvom gospoda
Mirana Antauerja)

10. HEJ, SLOVENI!

NAPÖVEDNIK: gospod CIRIL RAJŠP

Reditelj tega večera je gospod Milivoj Zemljič, ki je VEČER V
ČITALNICI priredil po predlogi J. MAHNIČA in PETRA MALCA.

Nastopajo še gospodje: Janko Sever, Zvonko Bešvir, Milan
Gaberc, glasna godba čitalnice pod vodstvom gospoda Slavka
Petka ter obiskovalci čitalnice.

K tej predstavi se usojamo vjodno vabiti!!!

Plakat za predstavo Večer v čitalnici.

V tej drami so nastopili: Viktor Stajniko, Franc Polič, Janko Sever, Dušan Stajniko, Dušanka Bedrač, Irena Braučič, Danica Majcen, Irena Miklašič, Marko Zabavnik. Pri predstavi so sodelovali še Franc Rajh kot inspicient, Pavla Lah kot šepetalka, Jože Rakuša, ki je skrbel za tonske efekte, in Miran Stajniko, ki je skrbel za luč.²⁶

Naslednje pomembno delo DPD Svobode Ormož je Večer v čitalnici, ki so ga uprizorili najprej 19. decembra 1984 in nato še februarja 1985 ob stoletnici ustanovitve ormoške čitalnice. Predstavo je pripravila dramska sekcija v sodelovanju z Moškimi pevskim zborom DPD Svobode Ormož, ki ga je vodil Miran Antauer, in Pihalnim orkestrom Glasbene šole Ormož, ki ga je vodil Slavko Petek. To predstavo si je zamislil, tehnično vodil in režiral Zemljič Milivoj. Zgodbo je režiser priredil po predlogu J. Mahniča in Petra Malca. Ciril Rajšp

je bil napovednik. Igralci v tej predstavi so bili naslednji: Janko Sever, Zvonko Bešvir, Franček Pučko, Mirko Rajh, Milan Gaberc, Ines Šimunič, Karolina Fras, Tanja Cvetko, Jasna Lah, Franček Rajh, Tomaž Zemljič, Tomaž Raušl, Viktor Stajniko, Vikica Klemenčič, Ksenija Verbančič, Oto Žnidarič in Edi Mertük. Pri predstavi sta sodelovala tudi Irena Miklašič kot šepetalka in akademski slikar Ignac Premoša, ki je izdelal sceno z narodno motiviko. Pri tem je treba omeniti, da dramska sekcija ni imela veliko svojih kostumov, tako so si obleke za to predstavo izposodili pri Prosvetnem društvu Obrež in SNG Maribor.²⁷

26 V: Gledališki list drame "Operacija", sezona 1977/78.

27 V: Gledališki list "Večer v čitalnici", ob stoletnici ustanovitve, februar 1985; v: plakat Večer v čitalnici, 19. 12. 1984.

Celotna zasedba igralcev v predstavi Champigniol ali vojak po sili.

V letu 1988 je gledališka skupina začela delovati pod Ljudsko knjižnico Ormož, imenovala se je Gledališki klub, kasneje Gledališka skupina Holermus Ormož. V tem času se je skupina pomladila, saj so mladi igralci skoraj vsi izšli iz dramskega krožka Osnovne šole Ormož. Pred tem je dramska skupina delovala pod okriljem Svobode.²⁸ Prvo predstavo je pomlajena gledališka skupina pripravila v marcu 1988. Šlo je za komedijo v treh dejanjih *Champigniol ali vojak po sili*, avtorja Georges Feydeauja.

Igralci v tej komediji so bili: Danijel Vogrinec, Tomaž Raušl, Franček Rajh, Sebastjan Plavec, Zvonko Bešvir, Marko Antolič, Edi Mertük, Rudi Pevec, Mladen Rižnar, Milivoj Zemljič, Tanja Cvetko, Tea Ivanuša, Ines Šimunič, Fabijana Lah, Gorazd Geč, Mladen Grabovac, Boris Seljak, Leon Potočnik. Pri igri je sodelovalo tudi tehnično osebje: Pavla Lah je bila šepetalka, Aleš Rajh je skrbel za razsvetljavo, Dean Jovanovič za zvok,

Edi Erhatic je izdelal kulise, Slavko Petek je izbral glasbo, Bojan Oberčkal si je zamislil in izdelal plakate in gledališke liste. Kostume so si ponovno izposodili pri SNG Maribor.²⁹

V sezoni 1988/89 so odigrali komedijo v dveh dejanjih *Hitler v partizanih*, avtorja Fadila Hadžića. Igrali so Sebastjan Plavec, Gregor Geč, Mladen Rižnar, Edi Mertük, Rudi Pevec, Fabijana Lah, Zvonko Bešvir, Tanja Cvetko, Barbara Krajnc, Marko Antolič, Tea Ivanuša in Franček Rajh. Kot šepetalka je sodelovala Pavla Lah.³⁰

Skupina je bila zelo dejavna, saj je že v naslednji sezoni, 1989/90, pripravila komedijo *Krčmarica Mirandolina*, avtorja Carla Goldonija.

Komedijo so zaigrali: Mladen Rižnar, Fabijana Lah, Marko Gašparič, Bojan Rajh, Barbara Krajnc, Ines Šimunič, Gregor Geč, Tomaž Bolcar, Ina Lah, Peter Lesjak, Pavla Lah, Željka Nardin, Izidor Lah

28 V: Gledališki list komedije "Skapinove zvijače", sezona 1994/95.

29 V: Gledališki list komedije "Champigniol ali vojak po sili", marec 1988.

30 V: Scenarij za komedijo "Hitler v partizanih".

in Grega Kosi, sodeloval je še Jože Granduč – tehnično vodstvo.³¹

V soboto, 23. marca 1991 so v Ormožu predstavili komedijo v treh delih *Gospod Evstahij v težavah*. Komedija je delo avtorja Eugenea Labicha, za prevod v slovenščino pa sta poskrbela Ervin Fritz in Žarko Petan. S to komedijo so se 26. marca 1991 predstavili tudi na Ptujju v okviru Srečanja gledaliških skupin.³²

Kot igralci so sodelovali: Gregor Geč, Mladen Rižnar, Rudi Pevec, Marko Gašparič, Tomaž Zemljič, Anica Ratek, Fabijana Lah in Ines Šimunić. Pri predstavi so pomagali Ina Lah, kot šepetalka, Mladen Rižnar, ki je skrbel za sceno, in Tomaž Bolcar, ki je poskrbel za luč. Sodeloval je tudi Bojan Rajh z odpetimi pesmimi.³³

V sezoni 1994/95 je Gledališka skupina Holermus Ormož pripravila komedijo v treh dejanjih *Skapinove zvijače*, katere avtor je Jean Baptiste Poqelin Moliere. V predstavi so igrali naslednji igralci: Rudi Pevec, Zvonko Bešvir, Sebastjan Plavec, Leon Potočnik, Vesna Danilovič, Anita Kosec, Tomaž Raušl, Mladen Rižnar, Albina Černjavič in Aleš Kosec. Sodeloval je še Bojan Oberčkal kot oblikovalec scene, Edi Erhatic, Jožko Kralj in Maks Pintarič so izdelali sceno, Peter Lesjak je skrbel za masko in lasulje, Tomaž Bolcar za glasbo, gib in luči, Pavla Lah in Albina Černjavič sta bili šepetalki. Skupina si je ponovno izposodila obleke, tokrat v Gledališču Varaždin.³⁴

Gledališka skupina, ki je bila zelo dejavna, je že v naslednji sezoni, 1996/97, pripravila komedijo v treh dejanjih *Komaj do srednjih vej*, avtorja Petra Ustinova. Igrali so: Zvonko Bešvir, Vesna

Danilovič, Anita Kosec, Tomaž Raušl, Leon Potočnik, Viktorija Klemenčič, Mladen Rižnar, Rudi Pevec in Aleš Kosec. Pri predstavi so sodelovali še: Bojan Rajh s songi, Bojan Oberčkal je oblikoval sceno, Peter Lesjak je skrbel za masko in lasulje, Pavla Lah in Albina Černjavič sta bili šepetalki, Nikolija Ripak je oblikovala in izdelala obleke, Tomaž Bolcar, je skrbel za luč, ton, zvok in izbor glasbe.³⁵

V tem času je DPD Svoboda že počasi prenehalo delovati, vendar je bila gledališka sekcija še naprej aktivna. Gledališčniki so se na pobudo Milivoja Zemljiča zbrali 29. maja 1996 na občnem zboru gledališke sekcije, na katerem so osnovali samostojno društvo z imenom Gledališko-literarno društvo Ormož. V tem času so zraven oblikovanja samostojnega društva sprejeli še statut društva. Z ustanovitvijo društva so k sodelovanju želeli pritegniti še sodelavce, ki bi pomagali v zaodrju, pri sceni, kostumografiji, vodenju in organiziranju predstav ter pri tehničnih zadevah.³⁶

Takoj naslednje leto so pod imenom Gledališko-literarno društvo Ormož pripravili komedijo v treh dejanjih *Maček v žaklju*, Georges Feydeauja. Premiera je bila 7. marca 1997. Igrali so Zvonko Bešvir, Rudi Pevec, Bojan Rajh, Leon Potočnik, Aleš Kosec, Vesna Danilovič, Anita Kosec, Martina Lesjak in Nives Imerovič. Pomagala je tudi tehnična ekipa, ki so jo sestavljali: Benjamin Ivančič, ki je pripravil osnutek scene in plakatov, Bohomil Ripak, ki je izoblikoval sceno, Nikolija Ripak, ki je izdelala kostume, Peter Lesjak je skrbel za pričeske, Judita Fürst-Krmpotić je skrbel za šminko, Pavla Lah in Barbara Žličar sta bili šepetalki, Boris Notersberg je skrbel za tehniko.³⁷

Gledališko-literarno društvo Ormož je v sezoni 1998/99 pripravilo volilno komedijo *Toneta*

31 V: Slikovno gradivo.

32 Kulturni križem kražem, Tednik, letnik 44, številka 12, 21. 3. 1991.

33 V: Gledališki list komedije "Gospod Evstahij v težavah", marec 1991.

34 V: Gledališki list komedije "Skapinove zvijače", sezona 1994/95.

35 V: Gledališki list komedije "Komaj do srednjih vej", sezona 1996/97.

36 Viki Klemenčič: Ustanovljeno gledališko društvo, Tednik, letnik 49, številka 32, 8. 8. 1996; v: Gledališki list komedije "Maček v žaklju", sezona 1996/97.

37 V: Gledališki list komedije "Maček v žaklju", sezona 1996/97.

Partljiča v dveh delih Politika, bolezen moja. Premiera je bila 20. novembra 1998 v Domu kulture Ormož. Igralci so bili: Zvonko Bešvir, Vesna Danilovič, Nives Imerovič, Danijela Čurin, Ana Ratek, Mladen Rižnar, Anita Kosec, Bojana Janežič, Milica Šavora, Marta Babič, Rudi Pevec, Boris Dornik in Uroš Krstič. Tehnično ekipo so sestavljali: Bojana Janežič, ki je bila šepetalka, Boris Notersberg je skrbel za tehniko, Bohumil Ripak je pripravil sceno, Nikolija Ripak je izdelala kostume, Peter Lesjak je skrbel za pričeske, za masko pa je poskrbela Judita Fürst.³⁸

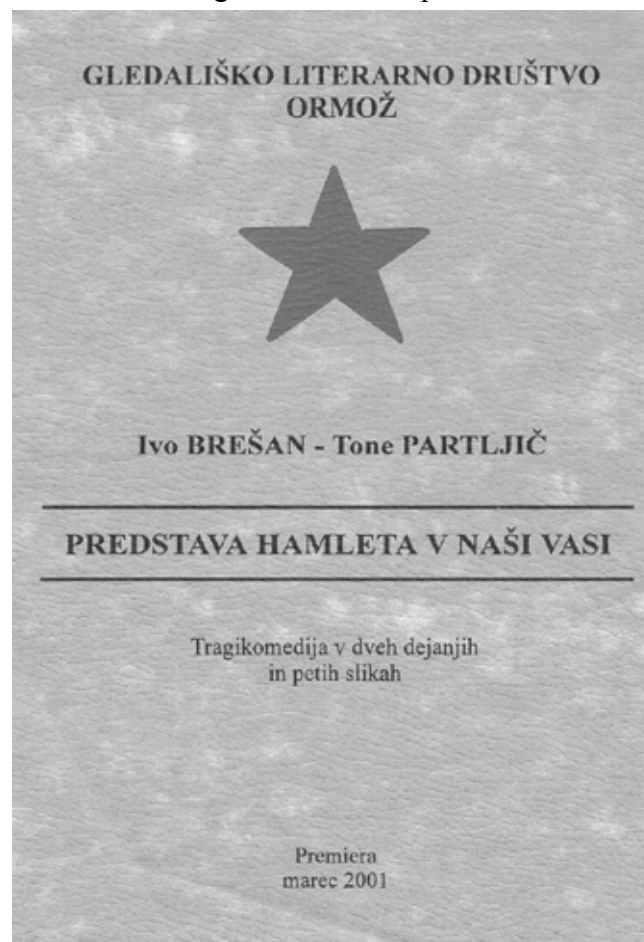
Člani dramskega društva so neumorno delali naprej in v letu 1998 pripravili sodobno burko v treh delih Strogo zaupno, avtorja Marca Comolettija. Premiera te predstave je bila 18. aprila v Središču ob Dravi.

Igralci so bili: Janko Klanjčar, Zvonko Bešvir, Uroš Krstič, Viktorija Klemenčič – Ivanuša, Mladen Rižnar, Boris Dornik, Leon Potočnik, Rudi Pevec in Dejan Hanžekovič. Kot tehnično osebje so pomagali Bojan Oberčkal, ki je skiciral sceno, Bohumil Ripak, ki je sceno izdelal, Nikolija Ripak je izdelala kostume, Judita Fürst je skrbel za šminko, Peter Lesjak je uredil pričeske. Sodelovali so še Bojana Janežič kot šepetalka, Boris Notersberg je skrbel za luč, Angelca Rajh je bila inspicient.³⁹

Naslednjo predstavo so pripravili leta 2001, premiera je bila v marcu. Tokrat so si izbrali tragikomedijo v dveh dejanjih in petih slikah Predstava Hamleta v naši vasi; avtorja tega dela sta Ivo Brešan in Tone Partljič.

V tej predstavili so nastopali Zvonko Bešvir, Janko Klanjčar, Tatjana Petek, Edi Mertük, Andrej Cupar, Marta Babič, Rudi Pevec, Mladen Rižnar, Leon Potočnik, Bojana Janežič, Franc Štrman, Mirko Zlatnik, Boris Dornik. Tehnično delo sta opravila

Boris Notersberg in Bohumil Ripak.⁴⁰

Gledališki list za tragikomedijo Predstava Hamleta v naši vasi.

Naslednja igra, ki so jo igrali v sezoni 2002/2003, je bila komedija Vinka Mödendorferja Štirje letni časi.

Kot igralci so nastopili: Ana Ratek, Zvonko Bešvir, Danijela Čurin, Srdjan Milovanović, Uroš Krstič, Boris Dornik, Mladen Rižnar in Janko Klanjčar. Sodelovali sta še Bojana Janežič kot šepetalka in Angelca Rajh kot inspicientka.⁴¹

Že v naslednji sezoni so za silvestrovo 2003. premierno uprizorili igro Niti tat ne more pošteno krasti, katere avtor je Dario Fo.

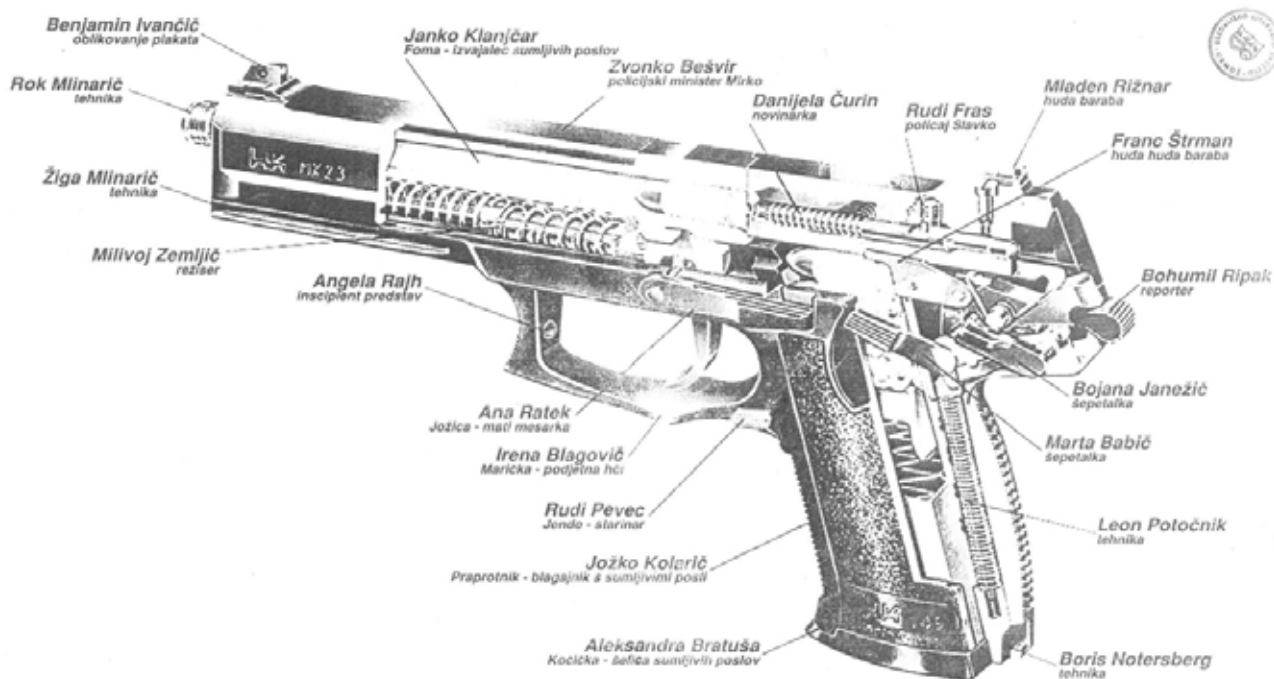
V igri so nastopili: Karolina Putarek, Irena Blagovič, Aleksandra Bratuša, Janko Klanjčar, Zvonko Bešvir, Mladen Rižnar, Rudi Pevec. Pri predstavi so pomagali Bojana Janežič kot

38 V: Gledališki list komedije "Politika, bolezen moja", sezona 1998/99.

39 V: Gledališki list burke "Strogo zaupno", 18. april 1998.

40 V: Gledališki list tragikomedije "Predstava Hamleta v naši vasi", marec 2001.

41 V: Gledališki list komedije "Štirje letni časi", sezona 2002/2003.

Na kmetih

Vinko Mödendorfer

Komedija se konča s strojanjem.

Gledališko literarno društvo Ormož

Kraj dogodka:

Datum:

Ob

uri

Cena karle:

SIT

Gledališki list za komedijo Na kmetih.

šepetalka, Bohumil Ripak kot likovni oblikovalec, Nikolija Ripak kot kostumografinja, Angelca Rajh kot inspicientka, Leon Potočnik kot tonski mojster, Žiga in Rok Mlinarič sta bila lučkarja, Jože Kralj pa je opravil mizarska dela.⁴²

Naslednjo sezono so 21. in 23. januarja 2005 pripravili komedijo Na kmetih, katere avtor je Vinko Mödendorfer. To igro so želeli na oder postaviti že na silvestrovo 2004., vendar pa so zaradi raznih težav, kot so odpovedi vlog igralcev, bolezni, trgatev in drugih jesenskih opravil, premiero morali prestaviti na kasnejši čas.

Tokrat so pri igri sodelovali: Aleksandra Bratuša, Joško Kolarič, Rudi Pevec, Irena Blagovič, Ana Ratek, Janko Klanjčar, Zvonko Bešvir, Danijela Čurin, Rudi Fras in Mladen Rižnar. Pri igri so bili nepogrešljivi še: Angela Rajh kot inspicientka, Bojana Janežič in Marta Babič kot šepetalki, Leon Potočnik, Boris Notersberg, Rok Mlinarič in Žiga

Mlinarič so skrbeli za tehniko, Benjamin Ivančič pa je oblikoval plakat.⁴³

Gledališko-literarno društvo je ostalo še naprej dejavno in je 10. februarja 2006 v Domu kulture Ormož premierno predstavilo povolilno komedijo Toneta Partljiča Gospa poslančeva.

V igri so nastopili: Irena Blagovič, Tjaša Jurinec, Zvonko Bešvir, Milivoj Zemljič, Joško Kolarič, Aleksandra Bratuša, Jure Mertük, Janko Klanjčar, Franček Štrman, Bohumil Ripak in Mladen Rižnar. Sodelovali so še Angelca Rajh kot inspicientka, Ivo Žnidarič kot scenograf, Marta Babič kot šepetalka in Ivan Švajgl, Leon Potočnik, Boris Notersberg, Žiga in Rok Mlinarič kot tehniki.⁴⁴ Igra je požela velik uspeh, saj je kar dvakrat privabila nabito polno dvorano obiskovalcev.⁴⁵

42 V: Gledališki list komedije "Niti tat ne more pošteno krasti", sezona 2003/2004.

43 V: Gledališki list komedije "Na kmetih", sezona 2004/2005.

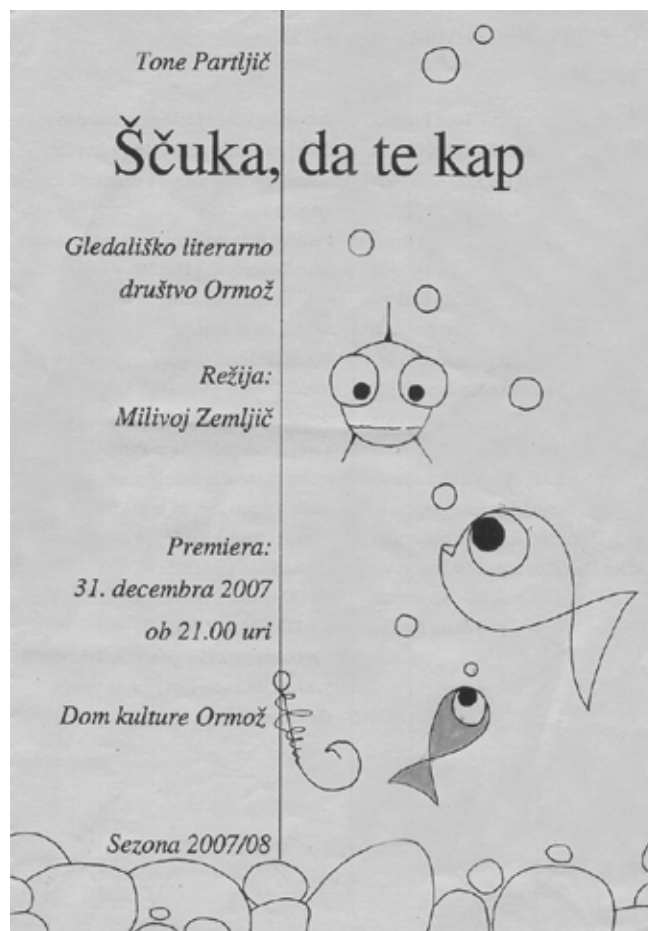
44 V: Gledališki list komedije "Gospa poslančeva", 10. 02. 2006.

45 Viki Klemenčič Ivanuša: Gospa poslančeva, letnik 59,

Za ženski praznik so 9. marca 2007 pripravili premiero komedije Čenče, avtorice Anice Močivnik. V tem letu se je društvu pridružilo nekaj novih igralcev, igrali pa so naslednji: Irena Blagovič, Anja Lukner, Sandra Kolarič, Breda Meško, Katja Goričanec, Danijela Čurin, Jure Mertük, Tjaša Jurinec, Tatjana Petek, Zvonko Bešvir, Jožko Kolarič, Saška Bratuša in Marta Babič. Zraven te igre pa si je režiser zamislil še prolog, ki sta ga pripravila Janko Klanjčar in Jožko Kolarič.⁴⁶ Pri igri so sodelovali še Angelca Rajh kot inspicientka, Ivo Švajgl kot mojster tona in glasbe, Boris Notersberg kot mojster luči, Marta Babič in Aleksandra Bratuša sta bili šepetalki, Darko Špacapan in Igor Kaučič sta pripravila in izdelala sceno, Janja Rudolf pa je sceno pobarvala.⁴⁷

V sezoni 2007/08 so na oder postavili komedijo Ščuka, da te kap, avtorja Toneta Partljiča. Premiero so imeli 31. decembra 2007 v Domu kulture Ormož. Nastopili so: Jožko Kolarič, Anica Ratek, Jana Ploh, Simon Zore, Tatjana Petek, Irena Blagovič, Sandra Kolarič, Zvonko Bešvir, Anja Lukner, Breda Meško in Janko Klanjčar. Pri izvedbi igre so sodelovali še Ivo Švajgl, ki je skrbel za glasbeno kuliso, Nina Mertik, ki je oblikovala plakat in gledališki list ter pomagala pri sceni in kostumografiji, Igor Kaučič in Boris Notersberg sta bila tehnika, Marta Babič in Bojana Janežič sta bili šepetalki, Angelca Rajh je bila inspicientka, Ivo Rajh pa tajnik predstave.⁴⁸

Zadnja predstava, ki so jo do sedaj pripravili člani Gledališko-literarnega društva Ormož, je bila renesančna komedija v štirih delih Tripče de Utolče, avtorja Marina Držiča. Premiera le-te je bila 25. februarja 2011 v Domu kulture.

Gledališki list za komedijo Ščuka, da te kap.

Tokrat so v igri sodelovali: Jožko Kolarič, Tjaša Jurinec, Irena Blagovič, Mladen Rižnar, Janko Klanjčar, Tatjana Petek, Jure Mertük, Danijela Čurin, Rajko Kosič, Bohomil Ripak, Mirko Zlatnik in Marta Babič. Pri izvedbi predstave so sodelovali Ivo Švajgl kot mojster glasbe, Igor Kaučič kot mojster scene in luči, Angelca Rajh kot inspicientka, Bojana Janežič in Marta Babič kot šepetalki, Nikolija Ripak kot kostumografinja, Mirko Zlatnik je pobarval sceno, Ivo Rajh kot tajnik predstave in Nina Mertik, ki je oblikovala gledališki list.⁴⁹

številka 14, 21. februar 2006, str. 6.

46 Viki Klemenčič Ivanuša: Čenče ob dnevu žena, Tednik, letnik 60, številka 25, 30. marec 2007, str. 13.

47 V: Gledališki list komedije "Čenče", sezona 2006/07.

48 V: Gledališki list komedije "Ščuka, da te kap", sezona 2007/08.

49 V: Gledališki list komedije "Tripče de Utolče", sezona 2010/11.

Dramska dejavnost v Ormožu živi že dobrega pol stoletja, v tem času pa so nekdanji in sedanji člani ormoške dramske skupine pripravili več kot 30 predstav. Z nekaterimi predstavami so gostovali tudi po drugih krajih. Zraven tega pa je na ormoškem območju (bilo) dejavnih še veliko drugih dramskih skupin, ki so se prav tako trudili in se še trudijo za živo odrsko besedo.

Ključne besede

Delavsko prosvetno društvo »Svoboda« Ormož, dramska skupina, predstave, Gledališko-literarno društvo Ormož.

Ustni vir

- Pogovor z gospodom Milivojem Zemljičem, avgust 2011.

Pisni viri

- Arhiv Gledališko-literarnega društva Ormož.
- Domoznanski oddelek Knjižnice Ivana Potrča Ptuj.
- Viki Klemenčič: Ustanovljeno gledališko društvo, Tednik, letnik 49, številka 32, 8. 8. 1996.
- Viki Klemenčič Ivanuša: Gospa poslančeva, letnik 59, številka 14, 21. februar 2006, str. 6.
- Viki Klemenčič Ivanuša: Čenče ob dnevu žena, Tednik, letnik 60, številka 25, 30. marec 2007, str. 13.
- Kulturni križem kražem, Tednik, letnik 44, številka 12, 21. 3. 1991.
- Zgodovinski arhiv Ptuj.

Literatura

- Zdenka Kresnik: V slogi je moč, Utrinki iz delovanja društev v Ormožu po drugi svetovni vojni do leta 1970, Pokrajinski muzej Ptuj, februar 2005.

Povzetek

Dramska dejavnost ima v Ormožu že dolgo tradicijo. Začela se je takoj po drugi svetovni vojni in živi še danes. Najdejavnjša oseba in tudi gonilna sila dramske dejavnosti je Milivoj Zemljič, sprva igravec, kasneje pa režiser mnogih predstav. Dramska skupina je večinoma pripravljala komedije, ob katerih se je občinstvo lahko nasmejalo. Dramska skupina je bila najprej del Delavsko-prosvetnega društva »Svoboda« Ormož, kasneje pa je začela samostojno pot kot Gledališko-literarno društvo Ormož. V prispevku je najprej na kratko orisano delovanje društva »Svoboda«, nato pa je podrobneje opisano delo dramske sekcije vse do današnjih dni.

PREKOP POSMRTNIH OSTANKOV GROFA JANKA DRAŠKOVIĆA IZ GORNJE RADGONE V ZAGREB

Prispevek opisuje, na podlagi notarskega zapisa, prekop posmrtnih ostankov znanega ilirca Janka Draškovića, grofa Trakoščanskega, leta 1893 s pokopališča v Gornji Radgoni in prenos le-teh v Zagreb.

Iz ohranjenih zdravniških receptov se posredno vidijo tudi vzroki njegove smrti leta 1856 v Radgoni.

Uvod

Gornja Radgona, majhna občina z nekaj več kot 800 prebivalci, na desnem bregu reke Mure, ter njena sosedna, mesto Radgona (Radkersburg) s skoraj 2600 prebivalci na levem bregu Mure², sta se v zgodovino slovensko–hrvaških odnosov zapisali po malo znanih podrobnostih iz življenja oz. smrti velikega hrvaškega politika in utemeljitelja ilirizma grofa Janka Draškovića.

Janko Drašković, grof Trakoščanski, je bil rojen 20. avgusta 1770 v Zagrebu, umrl pa je v Radgoni 1856. V bolnici v Radgoni (danes avstrijska Radgona) je bil na zdravljenju in bil pokopan na pokopališču v Gornji Radgoni (danes slovenska Radgona). Mesto Radgona namreč vse do začetka 20. stoletja ni imelo svojega pokopališča. Posmrtni ostanka grofa Draškovića so položili na gornjeradgonskem pokopališču v eno od tamkajšnjih grobnic. Tu je počival vse do 13. junija 1893, ko so njegove posmrtne ostanke prepeljali v Zagreb.

O prekopu je zapisal poseben notarski zapisnik radgonski cesarsko-kraljevi notar Oton Ploj:³

Poslovno število 702

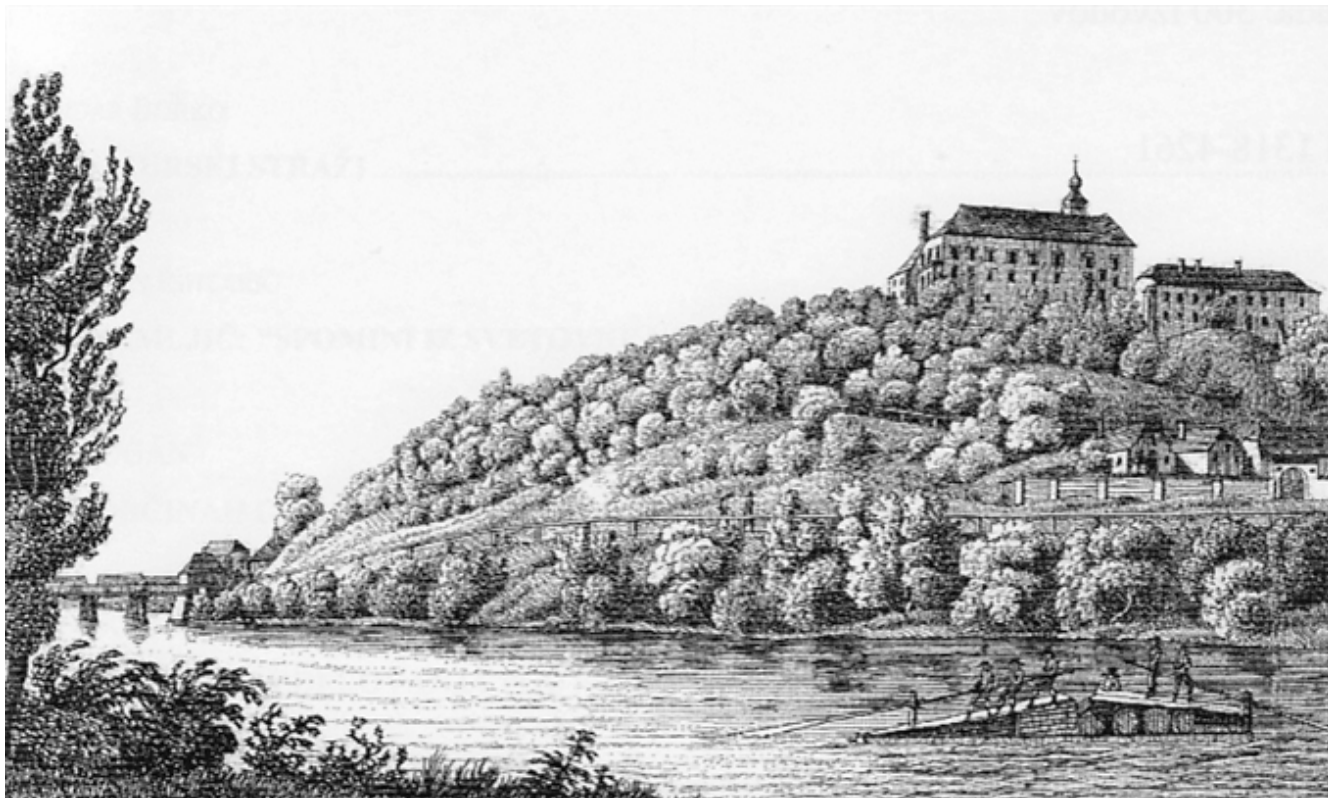
Izvirnik

Pred menoj Otom Ploj cesarsko kraljevskim notarjem v Gornji Radgoni na Štajerskem so meni osebno znani gospodje: kanonik Josip Lehpamer iz Varaždina, tajnik Matice Hrvatske, Ivan Kostrejič, odbornik Matice Hrvatske profesor Luka Marjanovič iz Zagreba, Anton Belšak župnik pri Svetem Petru pri Radgoni, pater Emeran Šlander, oskrbnik Admontskih posestev v Gornji Radgoni, Franc Moravec in Matija Vavpotič, kaplana pri Svetem Petru pri Radgoni, dr. Josip Gorički, odvetnik v Gornji Radgoni dali sledečo

Izjava

Mi podpisani smo bili navzoči pri izkopavanju ostankov blagopokojnega gospoda Janka grofa Draškovića Trakoščanskega, ki se je vršilo dne tekočega leta tisoč osemsto tri in devetdeset ob navzočnosti cesarsko kraljevskega okrajnega zdravnika gospoda Doktorja Lešun (Lešan) iz Ljutomeri ob četrti popoldan na pokopališču v Gornji Radgoni. Gospod Franc Schrafl, cesarsko kraljevski davčni kontrolor v Radgoni, grobokop Franc Velcl in njegova mati Ana ter Franc Srt viničar v Policah, Janko Pelcl, kmet v Policah, ki so že poprej nam natanko popisali mesto, kjer leži truplo blagopokojnega grofa Draškovića, pokažejo mesto v raki namreč na desni strani od odprte rake in izjavijo soglasno, da je za krsto rajnkega grofa Draškovića postavila krsta matere gospoda Franca Schrafl, gospe Marije (pripisano s svinčnikom – Karoline) Schrafl.

- 1 **Dr. Ivan Rihtarič**, direktor Ljudske univerze v Gornji Radgoni, Trg svobode 4, 9250 Gornja Radgona.
- 2 Ortsrepertorium von Steiermark (1890), Wien 1893, str. 225 in 306.
- 3 Pokrajinski arhiv Maribor (zapuščina dr. O. Ploja).

Grad Gornja Radgona, Kaiser Suite 1830.

To izjavo potrdil nam je tudi gospod Andrej Simonič, župan⁴ gornjeradgonski, osemdesetletni starček, ki je spremil blagopokojnega grofa Janka Draškoviča kakor vse druge v isti raki počivajoče ude Schraflove rodovine k zadnjemu počitku in sam na svoje oči videl, kam da so se krste gospoda grofa Draškoviča kakor tudi krste udov Schrafl - ove rodovine postavile.

Grobokop Franc Velcl in njegov pomagač Franc Osojnik, kakor tudi Franc Sert podali so se potem v rako ter najprej ostanke nad grofom počivajoče Karoline Schrafl jako pazljivo odstranili, nakar so se ostanki truge grofove kakor mesingasti okraski in obroči prikazali, ko so še te okraske in ostanke skoraj popolnoma sprhnelega lesa krste – kakor se je še iz teh ostankov razločiti dalo, bila je krsta iz hrastovega lesa – odstranili, prikazala se je popolnoma intakt⁵ svilnata odeja in ko odgrne grobokop⁶ to odejo, ki tudi delno odgrnjena ni razpadla, pri-

kazale so se kosti rajnkega gospoda Janka Draškoviča in vlasulja popolnoma intakt in polnoštevilni varovani po svilnati odeji v katero so bili pokriti.

Grobokop pobral je pazljivo iz prsti kost za kostjo in spravil jo v posebno posodo. Kosti umivale so se v karbolni vodi in potem položile v krsto, katera se je potem v naši navzočnosti po Johannu Fridrich iz Radgone zalotala ter v povrhajo krsto spravila, ki se je potem s ključem zaklenila. Ključ shranil je gospod Ivan Kostrenčič.

*V Gornji Radgoni,
dne dvanajstega junija in trinajstega junija
tisočosemstotriindevetdeseti.*

4 Pravilno Jožef Simonič, župnik, v času ekshumacije posmrtnih ostankov grofa J. Draškoviča je živel v pokoju v Gornji Radgoni.

5 Nedotaknjen.

6 Grobar.

Sledijo podpisi: *Josip Lehpamer kanonik, Ivan Kostrenčič, tajnik matice Hrvatske, dr. Luka Marjanovič, kraljevski vseučilišni profesor i odbornik Matice Hrvatske, Anton Belšak župnik, Emeran Šlander Admontski kapitular in oskrbnik Admontskih posestev, dr. Josip Gorički odvetnik v Gornji Radgoni, Fran Moravec kaplan in Matija Vavpotič kaplan (vsi lastnoročno).*

O tem sem napravil ta notarski akt ter ga meni znanim začetkom imenovanim gospodom prebral, ki so ga, ko so ga sami še posebej prebrali, odobrili ter lastnoročno pred menoj podpisali.

Slednjič še izjavim jaz podpisani cesarsko kraljevski notar, ki sem bil tu Otto Ploj c. kr. notar l.r. tudi pri izkopavanju ostankov pokojnega grofa Draškovića od konca do kraja navzoč, da potrjujem tudi resničnost predstoječe izjave iz lastnega opažanja in osvedočenja.

*V Gornji Radgoni,
dne trinajstega junija
tisočosemstotri in devetdeset.*

Koleki 1.fl.

Okrogla štampljka:

*Otto Ploj c. kr. notar l.r.
Otto Ploj c. kr. notar v Gornji Radgoni
na Štajerskem
k.k. Notar in Ober – Radkersburg in Steiermark*

Prvi odpravek sem gospodu Ivanu Kostrenčič, tajniku » Matice Hrvatske « v Zagreb izročil.

*V Gornji Radgoni,
dne trinajstega junija
tisoč osemsto tri in devetdeset.*

(dvojezična štampljka)

Otto Ploj c. k. notar l.r.

Kolek za 50 krajcarjev je nalepljen na prvo stran tega akta, drugi kolek za 50 krajcarjev pa na zadnji strani tega akta.

Kaj je bil vzrok smrti grofa Janka Draškovića?

V Pokrajinskem arhivu v Mariboru je ohranjenih kar nekaj zdravniških receptov, iz katerih se da razbrati vsaj nekaj namigov o njegovi bolezni in posledično tudi za njegovo smrt.

Recepte so izdali različni zdravniki iz Reke (npr. Pietro Rigotti) in Radgone, nekaj pa jih ni označenih s krajem izdaje. Vsi pa so napisani na naslovnika Janka Draškovića. Kot so, po pregledu vsebin receptov, ugotovili zdravniki in farmacevt, se ni bilo mogoče odločiti za končno mnenje o bolezni in smrti. Vsi pa so se strinjali, da so omenjeni recepti predpisovali zdravila za znižanje temperature, kot močni narkotiki, analgetiki in kot zdravila proti krčem. Zdravili valeriana⁷ in veratrin⁸, ki sta bili pogosto predpisani v omenjenih receptih, delujeta kot pomirjevali. Mnenje farmacevta je bilo, da so simptomi, ki so se blažili s tem zdravilom, lahko napovedali zelo težko bolezen.

Pri receptih je bil priložen še tudi listek, napisan ročno, z naslednjo vsebino: *Janko grof Draškovič, rojen 20.10.1770 v Zagrebu. Kot kavalerijski⁹ častnik se je udeležil obleganja belgradske trdnjave leta 1789. Služil je kot vojak 18 let. Udeležil se je hrvaške vstaje 1809, potem pa odšel v Pariz. Leta 1832 se je vrnil v Zagreb 62 let star. 86 let star je umrl v Radgoni v Schrafflovi hiši dne 14. rženega cveta¹⁰ 1856.*

Prenesen v Zagreb 12.5.1893¹¹.

7 Baldrijan. Izvleček baldrijana so vsebovale nekdanje Hofmanove kapljice, ki so bile proti srčnemu popušcanju.

8 Alkaloid, močan strup mehiške lilije – sabadile.

9 Konjeniški.

10 Junij ali rožnik, tudi rožencvet. Toda, v vseh enciklopedijah je zapisan Draškovićevega mesec smrti 14. januar.

11 Kot sem že ob koncu prispevka omenil, je pri datumu izkopa trupla, zopet prišlo do napačnega datuma. Po vsej verjetnosti je do napake prišlo spontano, saj je bil izkop trupla izvršen v dveh dneh, 12. in 13. junija 1893.

Duhovit pisatelj, pesnik in voditelj mladih ilircev je ustanovil Ilirsko čitalnico, narodno gledališče, gospodarsko društvo in narodni muzej. Leta 1842 Ilirsko matico, ki se je spremenila v Hrvatsko matico.

Očitna napaka pri datiranju prenosa posmrtnih ostankov grofa Janka Draškovića, ki pa ne spremeni bistvenih značilnosti vsega dejanja, ki sem ga osvetlil s tem prispevkom. Medicinsko–farmaceutsko znanost pa sem morda izzval, da poda končne izsledke o bolezni in vzroke za smrt velikega moža hrvaške zgodovine 19. stoletja.

Ključne besede

Janko Drašković, grof, Ilirska čitalnica, Ilirska matica, hrvatska matica, Gornja Radgona.

Viri, literatura

- Ortsrepertorium von Steiermark (1890), Wien 1893, str. 225 in 306.
- Pokrajinski arhiv Maribor, zapuščina dr. O. Ploja.

Povzetek

Janko Drašković, grof Trakoščanski, je umrl v štajerski Radgoni (danes Bad Radkersburg v Avstriji) leta 1856 ter bil pokopan v grobnico družine Schrafl na pokopališču v sosednji Gornji Radgoni (danes slovenska Radgona). Tam je bila po 37 letih (13. junija 1893) izvedena ekshumacija. Posmrtne ostanke so v prisotnosti številnih prič, tudi iz Zagreba, skrbno položili v posebno krsto in jo prepeljali v Zagreb.

O izkopu je bil sestavljen poseben notarski zapis gornjeradgonskega notarja dr. Otona Ploja, podpisan in izročen tudi predstavnikom Matice Hrvatske.

O zdravljenju bolezni grofa Draškovića je ohranjenih nekaj zdravniških receptov, ki nam lahko vsaj delno pokažejo tudi na vzroke za njegovo smrt.

Vsi indici kažejo na to, da grofa Janka Draškovića smrt ni doletela naključno v Radgoni (Radkersburgu) na poti v neznano nemško zdravilišče, kot navajajo nekatere enciklopedije, temveč se je ostareli grof namensko zdravil v tamkajšnji bolnišnici.

Povezanost slovensko–štajerskega območja in bližnjega Medžimurja se je poleg Stanka Vraza že pred tem pokazala tudi v tem primeru iz druge polovice 19. stoletja.

Dr. IVAN GERŠAK IN ORMOŠKI**SPOMINI**

Avtorica v prispevku predstavlja življenjsko pot in delo strokovnjaka za ekonomijo in gospodarstvo ter politika dr. Ivana Geršaka, vrsto let notarja v Ormožu. Ukvarjal se je z gospodarsko problematiko ter imel veliko zaslug za narodno in gospodarsko prebujanje Slovencev ormoškega okraja. V Ormožu je ustanovil Posojilnico, politično društvo „Sloga“, Vinorejsko društvo in Kletarsko društvo. V nadaljevanju je podrobneje predstavljena Geršakova knjiga Ormoški spomini iz leta 1902, ki je izšla ob petindvajseti obletnici Ormoške posojilnice in trideseti letnici Geršakovega delovanja v Ormožu.

Geršakova življenjska pot

Dr. Ivan Geršak je bil pravnik, nacionalni ekonom in politik. Rodil se je 4. novembra 1838 pri Sv. Petru pod Sv. Gorami (danes Bistrica ob Sotli) in umrl 24. februarja 1911 v Ormožu.² Med letoma 1852 in 1859 je obiskoval gimnazijo v Celju. V Gradcu je leta 1865 končal pravo in 1870. leta opravil odvetniški izpit in doktorat. Bil je domači učitelj pri baronu Gustavu Conradu. Služboval je kot odvetniški kandidat v Mariboru (1865–1866), Gradcu (1866–1867) in na Ptuju (1867–1871). Po opravljenem odvetniškem izpitu leta 1870 je postal leta 1871 notar v Ormožu. Od tukaj je prosil za notarsko mesto v Lipnici (1877), Celju (1880) in Celovcu (1881), a brez uspeha.³ V času, ko je bil odvetniški kandidat na Ptuju, se je leta 1871 potegoval za docenturo⁴ na graškem vseučilišču, kjer naj bi predaval civilnopravni red, menično in

trgovsko pravo. To slovensko docenturo je državni zbor onemogočil, ker ni v proračunu zagotovil finančnih sredstev. Tako je dr. Geršak istega leta postal notar v Ormožu in tukaj ostal do smrti.⁵ V Ormožu se je posvetil lokalnim političnim problemom in narodnostno-gospodarskemu delu.

Geršak je v Ormožu leta 1876 ustanovil okrajno hranilnico in posojilnico, ki se je večkrat preoblikovala ter delovala vse do konca 2. svetovne vojne. Privedel jo je od samo nemškega k samo slovenskemu uradovanju in ji načeloval od ustanovitve. Poslopje Posojilnice, prej last Geršakove žene, je postalo središče slovenskega narodnega življenja v Ormožu, zlasti med letoma 1884–1899. Leta 1891 je v Ormožu ustanovil Vinorejsko društvo za ormoški okraj in leta 1898 Kletarsko društvo.⁶

Na političnem področju je postal aktiven leta 1870 kot kandidat pri deželnozborskih volitvah v ptujski mestni skupini, vendar s svojo kandidaturo ni uspel. Leta 1874 je z Božidarjem Raičem naredil prvi poskus sprave med slovenskimi strankama s predlogom skupnega gesla: »blagost naroda in upor germanizaciji«.⁷ Leta 1880 je bilo na Geršakovo pobudo ustanovljeno »Politično katoliško društvo Sloga«, ki mu je načeloval vse do l. 1887. Društvo si je 1884. leta priborilo večino v ormoškem okrajnem zastopstvu, ki mu je med letoma 1884 in 1896 načeloval Geršak.⁸

1 **Maruša Korpič Lesjak**, dijakinja Gimnazije Ptuj, Volkmerjeva 15, 2250 Ptuj.

2 Aljoša Špelec: Dr. Ivan Geršak - pravnik, narodni delavec in politik. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 81=46(2010), 1, str. 5-28. VIR: <http://www.ukm.uni-mb.si/podrocje.aspx?id=1115>, november 2012.

3 Slovenski Biografski Leksikon: Geršak Ivan. Vir: nl.ijs.si/fedora/get/sbl:0561/VIEW/, november 2012.

4 Docentura: asistent.

5 Narodna in univerzitetna knjižnica - National and University Library of Slovenia. Vir: Identifier: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-LZC45VTD;URN:NBN:SI:doc-LZC45VTD>. Razni zapiski, november 2012.

6 Slovenski Biografski leksikon: Geršak Ivan. Vir: nl.ijs.si/fedora/get/sbl:0561/VIEW/, november 2012.

7 Slovenski Biografski leksikon: Geršak Ivan. Vir: nl.ijs.si/fedora/get/sbl:0561/VIEW/, november 2012.

8 Slovenski Biografski leksikon: Geršak Ivan. Vir: nl.ijs.si/fedora/get/sbl:0561/VIEW/, november 2012.

Geršak je bil tudi ustanovni član hardeškega gaislskega društva. V Kroniki društva »Od 1896 do 2011« je v poglavju *Ustanovitev in zgodovina društva* napisano, da je bila prostovoljna požarna obramba za ormoško okolico s sedežem na Hardeku ustanovljena 22. novembra 1896 na pobudo zavednih Slovencev iz ormoške okolice. Za ustanovitev društva so oblikovali pripravljalni odbor, ki mu je načeloval notar dr. Ivan Geršak.⁹

Dr. Ivan Geršak je deloval tudi v Ormoški čitalnici, in sicer od leta 1899 kot podpredsednik in od 1906. leta kot njen predsednik. Ob petindvajsetletnici Ormoške posojilnice in tridesetletnici svojega notariata je leta 1902 izdal Ormoške spomine, v katerih je podrobneje opisal uspehe in neuspehe svojega delovanja.¹⁰

Dr. Geršak se je iz političnega življenja umaknil 1896. leta. Imel je veliko zaslug za narodno in gospodarsko prebujanje Slovencev ormoškega okraja. Umrl je v Ormožu, 24. februarja 1911, v 73. letu starosti.

Geršakovi prispevki

V mlajših letih je bil dejaven na slovstvenem polju. V Gradcu je leta 1865 izdajal »Čitavnico«, ki naj bi bil »*podučivni listi za slovenski narod*«. ¹¹ To je bila naša prva znanstvena revija. Sodeloval je pri Matičinem „Slovenskem Stajerju“, pisal strokovne in politične članke, še posebej v štajerskih listih.¹² Veliko je pisal v različne štajerske časopise, v katerih je v člankih posegal v debato o slovenskem parlamentarnem jeziku. Dr. Geršak je proti Cegnarjevemu predlogu »izgovarjaj, kakor pišeš«

zaradi svoje »jugoslovanske orientacije« zagovarjal pregovor »*vuk, gonio*«¹³ in podal čisto zgrešena naglasna pravila. Svoje zanimanje je usmeril na nacionalno ekonomijo, podal je njene osnovne pojme ter leta 1865/6 izdajal prvo v slov. jeziku pisano narodnogospodarsko in politično revijo »Čitalnico« z geslom iz A. Smitha »nevednost naroda *draži stvari* v deželi«. ¹⁴ V reviji je sam napisal večino člankov o narodnogospodarskih problemih, npr. Obresti in obrestne mere, Banke in papirnati denar, Številna loterija, Draginja, opisal socialne razmere v Franciji in v Avstriji, pisal o avstrijski zgodovini. V člankih je govoril o najpomembnejših vprašanjih v državi: o varstvu in skrbstvu, katekizmu avstrijske ustave, o gospodarskih pravicah, živalih, županovanju in drugem. Njegov najobširnejši prispevek je narodnogospodarski opis slovenske Štajerske (Slovenski Štajer, III. snopič, Lj. 1870) z uvodom, v katerem nastopa z narodnogospodarskih stališč proti centralizmu in dualizmu za federalizem. Napisal je tudi več pravnih študij.¹⁵

Ohranjenih je še nekaj zanimivih prispevkov Ivana Geršaka. Tako je v Kmetijskih in rokodelskih novicah, 8.6.1867, letnik 25, številka 23, pohvalil dr. Etb. Costa, ki je napisal vodnik po Postojnski jami: Postojnska Jama. Popisal. Založil bukvar J, Giontini v Ljubljani.¹⁶ Geršak pravi, da se bližajo binkoštni prazniki »in ž njimi čas, da marsikdo roma v to jamo, ki se v najlepšem *lišpu kaže ta čas, in ki je, razun bleškega jezera, res kinč deželi naši*«. Pravi, da je »*prečastiti mestni župan gospod dr. Costa leta 1863 lepo popisal to čudo natorno, in da se popotnik v jami lahko iznajde, dodal je še obris vseh notranjih razdelkov njenih, kakor ga je*

9 http://www.gzormoz.si/pgdhardek/index.php?option=com_content&view=article&id=19&Itemid=30, november 2012.

10 Narodna in univerzitetna knjižnica - National and University Library of Slovenia .Vir: Identifier: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-LZC45VTD;URN:NBN:SI:doc-LZC45VTD>. Razni zapiski, november 2012.

11 Slovenski Biografski leksikon: Geršak Ivan. Vir: nl.ijs.si/fedora/get/sbl:0561/VIEW/, november 2012.

12 Slovenski Biografski leksikon: Geršak Ivan. Vir: nl.ijs.si/fedora/get/sbl:0561/VIEW/, november 2012.

13 Slovenski Biografski leksikon: Geršak Ivan. Vir: nl.ijs.si/fedora/get/sbl:0561/VIEW/, november 2012.

14 Slovenski Biografski leksikon: Geršak Ivan. Vir: nl.ijs.si/fedora/get/sbl:0561/VIEW/, november 2012.

15 Slovenski Biografski leksikon: Geršak Ivan. Vir: nl.ijs.si/fedora/get/sbl:0561/VIEW/, november 2012.

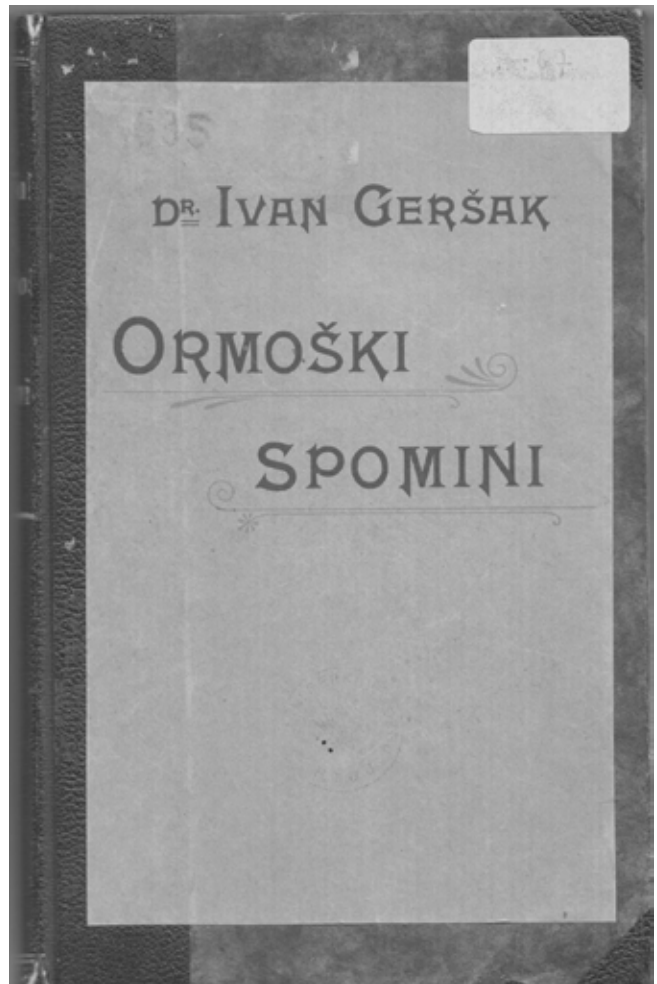
16 Slovansko slovstvo. Vir: Kmetijske in rokodelske novice, 08.06.1867, letnik 25, številka 23. NUK, <http://www.dlib.si/preview/URN:NBN:SI:DOC-FQZEIZ-MP/f97a238c-660f-40c0-b9bd-0c5098558328>, november 2012.

izdelal dobro znani inženir Evnike. Človek, kedar pride v kako neznano večje mesto, rad si kupi načrt mesta, katero ogledati želi, — še bolj potreben pa je popotniku tak črtež, ako pod zemljo hodi 2, 3 ure. Kakor v mestu ima vsaka ulica svoje ime, tako tudi ima v jami vsak važnejši kraj, vsak odličnejši kapnik ali skupina posebnih kapnikov tudi svoje ime. Kdor pregleda dr. Costov načrt in prebere popis, predno gre v jamo, odpera se mu pri vsaki stopinji po tem popisu že nekako znan svet, in tem globokejši so vtiski, ki jih ta čuda delajo na-nj, čem bolj je bil že pripravljen na ta ali uni pogled«. ¹⁷

Ormoški spomini, 1902¹⁸

Delo je notar dr. Ivan Geršak napisal leta 1902, »ob petindvajsetletnici ormoške posojilnice in ob tridesetletnici svojega *beležništva v Ormožu*.«¹⁹

Knjigo je založila Ormoška posojilnica, tiskala pa Katoliška tiskarna. Delo je razdeljeno na sedem poglavij, v katerih obširneje piše o Ormoški posojilnici, Vinorejskem društvu, Kletarskem društvu, političnem društvu Slogi, našem šolstvu, tukajšnjih zaslužnih možeh ter dodaja odlomke iz njihovih del. Dodanih je veliko fotografij.

Naslovnica knjige.

V uvodu, ki ga je namenil bratu Antonu, pojasnjuje, zakaj se je odločil napisati to knjigo. Ker je knjigo nato nameraval poslati bratu v Solun, na začetku pojasnjuje svoje življenjske okoliščine.

Pred več kot tridesetimi leti sta z bratom zapustila svoj rojstni kraj ter odšla vsak po svoji poti. Brat Anton v Solun, da »*ondi učiš brate Slovane katoliško vero*«. ²⁰ Njega pa je pot zanesla v Ormož, kjer dela kot notar in se ukvarja predvsem z gospodarskimi problemi. Da bi brat lažje razumel, zakaj je napisal Spomine, je opisal svojo pot od začetkov šolanja do notarskega izpita in službovanja v Ormožu, kamor je prišel 2. septembra 1871. Pravi »bil je krasen, *solčen jesenski dan*«. ²¹ Z njim se je v Ormož preselila tudi njegova družina, in sicer

17 Slovansko slovstvo. Vir: Kmetijske in rokodelske novice, 08.06.1867, letnik 25, številka 23. NUK, <http://www.dlib.si/preview/URN:NBN:SI:DOC-FQZEIZ-MP/f97a238c-660f-40c0-b9bd-0c5098558328>, november 2012.

18 Dr. Ivan Geršak. Ormoški spomini. Ljubljana, 1902.

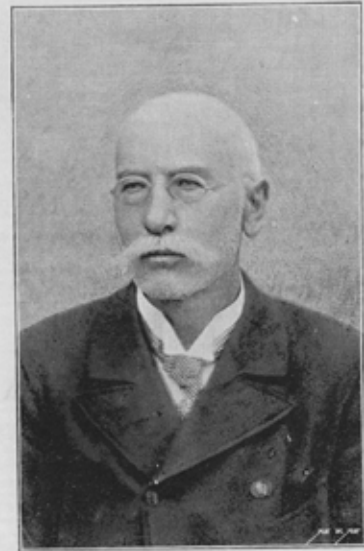
19 Dr. Ivan Geršak. Ormoški spomini. Ljubljana, 1902.

20 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 5. Anton Geršak, brat Ivana Geršaka, je delal kot misijonar »reda č. oo. lazaristov« v Solunu.

21 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 9.

Dr. Ivan Geršak.
(Slika iz prejšnje dóbe.)

Dr. Ivan Geršak.

»ženka Marjeta in moj *angeljček Olga*«. ²² Hkrati obuja spomine nanju, saj sta obe že pokojni, umrli leta 1895. Nato razmišlja o tem, kako pomembna je zemlja za obstoj naroda, ter pravi, da se v zemlji zrcali življenje našega slovenskega naroda. Podaja pregled svojega notarskega poslovanja za obdobje od 2. septembra 1871 do 1. januarja 1902 ter omenja, da se mu dohodek manjša, ker »delajo nove postave in odredbe, s katerimi se delo *beležnikom zmanjuje*«. ²³ Kljub vsemu pa mora biti zadovoljen in pravi: »kako malo je človeku treba posvetnega blaga, da je srečen, *ako le hoče biti srečen! Samo lačen ne sme biti: lačen človek je jezen, hud in hudoben*«. ²⁴ Nato podaja nasvete za srečo, saj «občevanje z naravo je moje veselje, moja tolažba: z naravo, ki je resnična, *ljubeznjiva, a tudi stroga. Spoznavamo jo: spoznavali bodemo ž njo tudi same sebe!*« ²⁵

22 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 9.

23 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 11.

24 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 12.

25 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 12.

ORMOŠKA POSOJILNICA

Ob petindvajsetletnici delovanja ormoške posojilnice je bila 2. januarja 1901 seja upravnega in nadzornega odbora, na kateri je imel Ivan Geršak tudi slavnostni govor. ²⁶ Podal je pregled delovanja Posojilnice od ustanovitve, 2. januarja 1876, do leta 1901. Že ob prihodu v Ormož je videl potrebo po ustanovitvi tega društva. Takoj je začel z organizacijskimi aktivnostmi. Ob ustanovitvi je imela Posojilnica 62 članov. Iz Posojilnice z omejeno zavezo se je 15. junija 1883 spremenila v Posojilnico z neomejeno zavezo. Takrat so ustanovili tudi nadzorni odbor Posojilnice, ki ga do takrat pravila društva niso predvidevala. Delovanje Posojilnice se je še okrepilo, povečalo se je število članov, hkrati pa tudi njihovi deleži. Geršak omenja, da je bilo poslovanje Posojilnice ob ustanovitvi v nemškem jeziku, nato v nemškem in slovenskem, sedaj pa je v slovenskem jeziku.

Za potrebe svojega delovanja je leta 1892 društvo

26 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 14.

Načelstvo Ormoške posojilnice.

A. Janežič

A. Muhič

M. Kukovec

I. Dogša

F. Hanželič

Dr. I. Geršak

M. Ivanuša

kupilo od Marije Geršak dvonadstropno stavbo s št. 38 in jo poimenovalo Posojilnični dom. Za začasnega oskrbnika doma so imenovali F. Hanželiča s Hardeka.²⁷ Ta je vodil knjige o prejemkih in izdatkih društva. Ob Posojilnici so imeli v stavbi svoje prostore v najemu še nekateri zavodi.

Geršak v nadaljevanju podaja dva primera iz Posojilničnega poslovanja.²⁸

VINOREJSKO DRUŠTVO

Dr. Geršak je bil tudi pobudnik za ustanovitev Vinorejskega društva. Kot načelnik okrajnega zastopstva, je 4. novembra 1891 poslal vabilo, v katerem je 9. novembra pozval na prvo sejo Vinorejskega odbora. V Spominih je objavil zapisnik tega

prvega sestanka, v katerem je omenjeno, da je dr. Geršak predlagal ustanovitev Vinorejskega društva za ormoški okraj. Društvo bo imelo nalogo pospeševati »*vinorejo in kletarstvo ormoškega okraja sploh, posebno pa braniti ormoški okraj proti propadu tukajšnje vinoreje po trsni uši. Sedež društva je v Ormožu*«. ²⁹ Občni zbor društva je bil 7. decembra 1891. Na njem so izvolili odbor s predsednikom Albinom Schwingerjem, dekanom pri Sv. Nikolaju. Društvo je 18. decembra 1893 za svoje delovanje kupilo posestvo z zemljo na Stanovnem, z namenom, da bi ga obdelovali. Na posestvu so se na sestankih in srečanjih sestajali člani društva, hkrati pa so sem prihajali na učne ure učenci ljudske šole pod vodstvom učiteljev, da so videli, kako se cepijo trsi, poslušali razlage strokovnjakov in izkušnje posestnikov pri obdelovanju vinogradov.

27 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 28.

28 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 30.

29 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 37.

Ukvarjali so se tudi s tem, da so ustanavljali »poskušalnice po okrajih z namenom, da se poižve, katere ameriške vrste bi najbolj uspevale ravno v isti zemlji, kakor jo ima poskušalnica.«³⁰ Tudi Geršak si je na svojem posestvu in v goricah v Litmerku organiziral *poskušalnico*, kjer je opazoval rast in uspevanje trte. Geršak govori o pomenu cepljenja trte, ki vsekakor bolje uspeva kot samorodnice. Med belimi samorodnimi trtami je najbolj hvalil šmarnico, o kateri je tudi obširneje pisal.³¹ Geršak opisuje postopke cepljenja in omenja, »da v ormoškem okraju zna že malone vsak viničar cepiti: če ne on, njegovi odrasli otroci pa gotovo.«³² Dodaja še slovenska imena nekaterih starejših vrst, npr. *graševina (rizlink) ali zelenika, vesna in labuda*, za katera se žal vedno bolj uporabljajo nemška poimenovanja.³³

KLETARSKO DRUŠTVO

Geršak se je zavedal, da je treba ob Vinorejskem društvu ustanoviti še društvo, ki bi »nam pomagalo pridelke pravočasno v denar spravljati.«³⁴ Tako je 25. septembra 1898 sklical ustanovni občni zbor, ki je izvolil odbor. Ta se je konstituiral 1. oktobra 1898 in tako je bilo Kletarsko društvo tudi ustanovljeno. Namen društva je bil »pospeševati napredek in razvoj vinogradništva s kupovanjem in prodajanjem grozdja in vina ...«³⁵ Člani društva so točili vino pod svoji imenom ne le v Ormožu, temveč tudi širše. Društvo je imelo svoj sedež na št. 5. Geršak je omenjal načelnika Kletarskega društva Mihalja Kukovca, posestnika iz Ormoža ter ostale člane načelstva.

SLOGA

Leta 1880 je Ivan Geršak v Ormožu ustanovil Kattoliško slovensko politično društvo Sloga s »slovenskim ljudstvom v ormoškem okraju, da brani narodne in vse druge pravice omenjenega ljudstva in skratka pospešuje materialne in duševne koristi njegove v državnih, občinskih, cerkvenih, šolskih in gospodarskih stvareh.«³⁶ To je kot svojega kandidata predlagalo Božidarja Raiča za državni zbor. V spomin na 70-letnico rojstva Stanka Vraza je Sloga organizirala svečanost, ki se je odvijala 8. septembra 1880 v Cerovcu, rojstnem kraju Stanka Vraza. Načelnik organizacijskega odbora za izvedbo prireditve je bil Geršak. Na svečanosti se je zbralo veliko ormoških narodnjakov in rodoljubov. Ob volitvah v državni zbor leta 1884 je Geršak v imenu Sloge slovenskim volilcem napisal pismo s pozivom, da naj vanj volijo slovenske zastopnike. Še posebej je »ta poziv nepričakovano globoko segel v srce slovenskim veleposestnikom. Navdušeni so bili za nove može in ž njimi za novi slovenski zastop; zmaga nad Nemci je bila sijajna, ...«³⁷ Tako je bil ob volitvah v letih 1884, 1887, 1890 in 1893 Geršak izvoljen in potrjen kot načelnik v okrajnem zastopstvu, leta 1896 pa samo izvoljen. Ponovne volitve so bile leta 1899, ko so zmagali liberalci. V Ormožu se je takrat kazal očiten razdor med Slovenci in Nemci. Po volitvah je Geršak polemiziral v svojih prispevkih v Slovenskem Gospodarju in Slovenskem Narodu, saj so ga dopisniki obtoževali, da je v času volitev sklepal kompromise z ormoškimi Nemci.³⁸ Geršaka je najbolj prizadelo, da je tudi med ormoškimi Slovenci vladala nesloga, češ da »v našem okraju jako obrekuje Slovenec Slovenca, *dasi morebiti spadata oba k isti stranki. ... To je demoralizacija naroda: tako postopanje goni naše ljudstvo v roke Nemcem. Nemci in njihove šole prospevajo, dočim naš narod oslabeva.*«³⁹

30 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 39.

31 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 44

32 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 48.

33 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 52.

34 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 53.

35 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 53

36 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 57.

37 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 63.

38 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 76.

39 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 77.

NAŠE ŠOLSTVO

O problematiki šolstva in o šolstvu na ormoškem območju je Geršak objavil sestavek, ki ga je napisal nadučitelj F. Vabič. Ta pravi, da so na področju šolstva potrebne temeljite spremembe, ker je tudi politika že precej posegla vanj. Pri tem podaja primere dobre prakse na področju šolstva v Švici, na Danskem, v Skandinavskih deželah in tudi v Ameriki. Šola mora učiti za življenje in mora biti »vir narodne prosvete in blagostanja.«⁴⁰ Šolstvo je bilo še posebej slabo na podeželju, kjer tukajšnji otroci skoraj niso imeli možnosti nadaljevati šolanja. Problem vidi v tem, da otroci predvsem na podeželju končajo samo osnovno šolo. Možnosti, da bi nadaljevali šolanje, pa skorajda nimajo. Po osnovnih šolah bi morali za dečke organizirati razne nadaljevalne tečaje, v »katerih bi iz šole *stopivši mladeniči dopolnjevali in razširjevali svoje znanje in se praktično urili v raznih poljedelskih, oziroma gospodarskih opravkih.*«⁴¹ Zato predlaga ustanovitev rokodelskih šol, obrtnih tečajev, kmetijskih društev ipd., v »katerih se razpravljajo vsakdanja pereča vprašanja.«⁴² Ustanovitev teh je potrebna predvsem zato, ker so »naši dečki po izstopu iz šole zvečine prepuščena sami *sebi*«,⁴³ in to prav v času, ko bi morali nadaljevati s pridobivanjem dodatnih znanj. Enako velja tudi za dekleta, saj »žena podpira tri vogle v hiši«, zato je »slabo z gospodarstvom, *kjer žena niti jednemu voglu kos ni.*«⁴⁴ Zato tudi za dekleta predlaga organiziranje raznih kmetijskih tečajev, kjer naj bi se učila ročnih del, gospodinjskih opravil ipd. V nadaljevanju opisuje šolske razmere na širšem ormoškem območju, kje so tudi razredi z 72 ali več kot 100 učenci. Število učencev iz leta v leto narašča, tako tudi razredov in učiteljev. Vzporedno se pojavlja tudi potreba po novih šolskih poslopih. V nadalje-

vanju opiše dva obvezna predmeta, in sicer ročna dela, ki je bil predmet za deklice, in pouk o šolskem vrtnarstvu, ki je bil namenjen dečkom. Ročna dela so poučevale za to usposobljene učiteljice z namenom, da se »kmetijske deklice naučijo vesti, plesti, kvačkati, prikrojevati najnavadnejše perilo in vse to, kar ta predmet lepega uči.«⁴⁵ Pri pouku o šolskem vrtnarstvu pa se »dečki učijo spoznavati rastlinsko *življenje, sestavo zemlje in gnoja.*«⁴⁶ Za ta namen bi morala imeti vsaka šola šolski vrt.

Nato navaja, da bi bilo treba spregovoriti še o otroških vrtcih, narodnih knjižnicah, obrtnih tečajih in nadaljevalnih šolah. Vendar upa, »da nam bode v te oziru prihodnjih petindvajset let prinašalo dovolj *izpremene, da ne bomo zaostajali za svojimi sosedi.*«⁴⁷ Poglavlje zaključuje z mislijo, da je »složno delovanje cerkve, šole in domače hiše prvi pogoj prave *odgoje in bode obrodilo pravi sad. Sreča otrok je smoter skupne naše naloge in Bog naj blagoslovi to težavno naše delo.*«⁴⁸

KNJIŽEVNIKI

Obširno poglavje je Geršak namenil tukajšnji književnikom oz. zaslužnim možem iz ormoškega okraja. Zaveda se, da je to območje, ki ga imenuje »slovenski raj«,⁴⁹ dalo veliko »narodnih *boriteljev, zato izpolnjuje le svojo dolžnost, ako se spominja onih mož, katerim je tekla zibel v ormoškem okraju.*«⁵⁰ Svoje rojake nagovarja, naj delujejo tako, kot so delovali njihovi predniki. Dodaja »posnemajmo njih *uzor in mislimo vedno, da je največja čast: Sveto služiti sveti domovini.*«⁵¹ S prispevki mu je v tem poglavju pomagal B. Flegerič. Geršak nato podaja opise življenj in del: pesnika Štefana Modrinjaka, narodnjaka dr. Štefana Kočevarja, pesnika Stanka Vraza, narodnjaka Ja-

40 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 79.

41 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 81.

42 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 81.

43 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 82.

44 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 82.

45 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 90.

46 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 90.

47 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 91.

48 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 92.

49 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 93.

50 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 93.

51 Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini., str. 93.

koba Meška, preroditelja Božidarja Raiča, pesnika Matija Goršiča, stolnega prošta Lavrencija Hercega, književnika Božidarja Flegeriča, nabožnega pisatelja Ivana Skuhala, kustosa dunajske vseučiliške knjižnice dr. Frana Simoniča, hrvaškega šolnika Davorina Trstenjaka, časnikarja Antona Trstenjaka, narodnega odvetnika dr. Ivana Dečka, poljudnega pisatelja Frana Nedeljka, glasbenega zgodovinarja Frana Rakuša, hrvaškega slovstvenika Valentina Cajnka, duhovnika in pisatelja Frana Ksaverja Meška in pisatelja Rudolfa Vrable.

CVETJE IZ ORMOŠKEGA OKRAJA

V tem poglavju je najprej objavljen odlomek Spomini iz dela Mladost, pisatelja Frana Ksaverja Meška. Poglavje zaključuje z objavo treh Vrazovih pesmi: Iz »Djulabij«, »Traži i dat će ti«, »Pojasmila« in Flegeričeve pesmi »Stari lipi«.

Sklepne misli

Geršak zaključuje Spomine z zahvalo Družbi Cirila in Metoda, ki je v celoti pokrila vse stroške tiskanja te knjige. Hkrati se zahvaljuje vsem, tako posameznikom kot društvom, ki so knjigo kupili, ter ostalim, »*kateri so s svojimi knjižnimi doneski pripomogli, da so Ormoški spomini dobili raznovrstno vsebino*«. ⁵²

Ključne besede

Notar, pravnik, pisec, posojilnica, kletarsko, vino-rejsko društvo, Sloga, šolstvo.

Pisni viri

- Slovenski biografski leksikon 1925–1991. Elektronska izdaja. Ljubljana: SAZU, 2009.
- Slovansko slovstvo. Vir: Kmetijske in rokodelske novice, 08.06.1867, letnik 25, številka 23. NUK, <http://www.dlib.si/preview/URN:NBN:SI:DOC-FQZEIZMP/f97a238c-660f-40c0-b9bd-0c5098558328>, november 2012.

Spletni viri

- Aljoša Špelec: Dr. Ivan Geršak – pravnik, narodni delavec in politik. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 81=46(2010), 1, str. 5–28. Vir: <http://www.ukm.uni-mb.si/podrocje.aspx?id=1115>, november 2012.
- Narodna in univerzitetna knjižnica - National and University Library of Slovenia .Vir: Identifier: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-LZC45VTD> ; URN:NBN:SI:doc-LZC45VTD. Razni zapiski, november 2012.
- http://www.gzormoz.si/pgdhardek/index.php?option=com_content&view=article&id=19&Itemid=30, november 2012.

Literatura

- Dr. Ivan Geršak. Ormoško spomini. Ljubljana, 1902.

Povzetek

V prispevku sta predstavljena življenjska pot in delo ormoškega notarja dr. Ivana Geršaka. Pisal je strokovne članke s področja gospodarstva ter bil tudi politično aktiven. Napisal je obsežno delo Ormoški spomini, v katerem je opisal svoje delovanje v Ormožu. Bil je pobudnik za ustanovitve Ormoške posojilnice, Vinorejskega društva, Kletarskega društva in Sloge, katerih delovanje je prav tako opisal v Spominih. Obsežno poglavje v knjigi je namenjeno problematiki šolstva. Omenja lepote širšega ormoškega območja, ki je dalo veliko zaslužnih mož na književnem in drugih področjih. Njihovo življenje in ustvarjanje je prav tako opisal v tej knjigi. Podaja tudi odlomke iz nekaterih njihovih del. Pri pisanju Spominov so mu pomagali nekateri tukajšnji rodoljubi, knjigo pa je izdal s pomočjo Družbe svetega Cirila in Metoda iz Ljubljane.

KAJ VSE LAHKO DOŽIVI PRLEK, ČE GRE V SVET

821.163.6-94(497.412)"1946/1991"

Prispevek je tretje in zadnje nadaljevanje spominov Ivana Kukovca, ki so bi objavljeni v letniku IV in V Zgodovinskih zapisov. V zadnjem delu je zapis o nadaljevanju šolanja na ptujski gimnaziji in nato študentska leta na agronomski fakulteti v Ljubljani, prva zaposlitev, županovanje, politično udejstvovanje, upokojitev in na koncu afera pri odkupu deviz za potrebe novonastale države Slovenije. Tik pred smrtjo je bil Ivan Kukovec s sklepom sodišča oproščen vsakršne krivde.

Moje šolanje

Moji starši, sorodstvo in sosedje so pričakovali, da bom po mali maturi nadaljeval šolanje. Doma na kmetiji namreč ni bilo prostora za vseh nas sedem otrok, in če že nisem nameraval študirati za duhovnika, kjer bi verjetno lahko bil oskrbljen v internatu, so doma predvsem zaradi socialne stiske želeli, da si otroci čim prej pridobimo poklice. To pa v Ormožu, kjer ni bilo nobene srednje ali poklicne šole, nikakor ni bilo mogoče.

Ker smo sorodnikom v Mariboru in na Ptujju požrtvovalno pomagali z živili tudi prva leta po vojni, čeprav je bila za kmete uvedena obvezna oddaja pridelkov, smo pričakovali, da bom kot dijak lahko po potrebi stanoval kar pri njih, stroške pa bi zame poravnali z živili, saj denarja za dijaški dom dejansko nismo imeli. Ko sem leta 1946 opravil malo maturo, me je oče na osnovi časopisnega oglasa nagovoril, da se prijavim na razpis za vajenca v industrijsko-kovinarski šoli pri takratnem TAM-

-u v Mariboru, kjer je bilo v njihovem dijaškem domu možno brezplačno stanovati, vajencem pa so pripadali tudi delovna obleka, perilo in čevlji. Oče se je zbal stroškov mojega nadaljnjega šolanja, saj je bilo doma še šest otrok, od katerih so mlajši šele začeli hoditi v osnovno šolo na Hardeku in nižjo gimnazijo v Ormožu. Vpis na industrijsko-kovinarsko šolo pa se mi ni posrečil kljub brezhibno opravljenem sprejemnem izpitu. Preprosto zato, ker so pri omejenem številu mest dali prednost starejšim kandidatom, takim, ki so med vojno izgubili več kot leto šolanja. Zaradi zamujanja vpisnih rokov na druge šole sem mrzlično iskal druge možnosti šolanja. Tako sem našel priložnost pri ravnatelju klasične gimnazije v Mariboru, kjer bi ob pogojnem vpisu moral polagati sprejemna izpita iz latinščine in grščine. Učenja bi se resno lotil, če bi le dobil stanovanje pri sorodnikih, zato sem se prav s tem namenom nemudoma oglasil pri stricu Ivanu in teti Marti v Mariboru. Ko sta me zvedavo vprašala, kje pa bom vendar stanoval v času šolanja, mi je postalo jasno, da zame nimajo prostora.

Razočaran sem se vrnil domov, da bi po že izraženi očetovi želji našel kako drugo vajeniško mesto. Na srečo sem srečal sošolca Ivana Mundo iz sosednje vasi. Povedal mi je, da se je že vpisal na ptujsko gimnazijo in da se bo dnevno vozil z vlakom iz Ormoža. Tudi sam sem dobil očetovo dovoljenje, da sem se lahko vpisal v peti razred.

Zaradi trikilometerske pešpoti do vlaka v Ormožu in še skoraj kilometerske s postaje na Ptujju do gimnazije, so doma celo privolili, da lahko stanujem v dijaškem domu na Ptujju. Ker pa praviloma kmečki otroci takrat nismo bili deležni socialne podpore oz. pravice do štipendij, da bi krili vsaj stroške bivanja v domu, sem bil že po treh mesecih izključen iz doma; očetu se namreč ni posrečilo prodati drv,

¹ **Ivan Kukovec**, dipl. inž. agronomije, rojen v Lešnici pri Ormožu, umrl leta 2000. Tretje nadaljevanje spominov in s tem konec zapisa. Prvo nadaljevanje je bilo objavljeno v Zgodovinskih zapisih leta 2007, drugo pa v letu 2008. Bralcu in svojcem se za večletni zamik zadnjega nadaljevanja zaradi objektivnih razlogov spoštljivo opravičujem. Zahvala velja urednici Zgodovinskih zapisov Manici Hartman, ki je zadnji del spominov prepisala iz originala in pripravila za tisk. Urednik spominov Franc Krnjak.

da bi prišel do potrebnega denarja, v domu pa niso bili pripravljene čakati na plačilo. Tako sem se štiri leta vozil z vlakom od Ormoža do Ptuja in dnevno skupaj pešačil osem kilometrov v obe smeri, saj takrat lokalnih avtobusnih prevozov še nismo poznali. Občasno sem uporabljal tudi domače kolo. Ko je zapadel visok sneg, mi je do vlaka pomagal gaziti oče ali pa sosed, ki se je vozil na delo v Kidričevo. Vsako jutro, že ob peti uri, me je zbudila mati in mi postregla s kruhom in toplim mlekom. Za malico in kosilo sem jemal s sabo kos kruha namazanega z zaseko, in košček klobase, domačega sira ali kaj podobnega in s tem sem moral vzdržati do večerje. Domov sem se vračal šele okrog 19. ure. Denarja za kosilo enostavno ni bilo, le včasih za toplo govejo juho v gostilni, kjer smo dijaki -vozači čakali na vlak.

Samo dvakrat v štirih letih sem izostal od pouka, ker sem utrujen zaspal na vlaku. Prvič sem se zbudil na postaji v Ivanjkovcih in jo ponoči mahnil v snegu sedem kilometrov kar peš proti domu, da bi bil naslednji dan spet v šoli. Drugič sem se zbudil šele v Ljutomeru, kjer sem prespal pri sorodnikih, in se naslednje jutro zapeljal z vlakom v šolo na Ptuj. Manjkal pa sem tudi, ko smo kot osmošolci predajali gimnazijski ključ naslednjemu razredu. Dan prej so nas maturante že po tradiciji ptujske vinske kleti povabili na pokušino vina, in ker je bilo v kleti hladno, nisem pravočasno čutil opoja popitega vina. Šele na vlaku proti domu me je ujela vinjenost. Tako še danes ne vem, kako mi je uspelo priti domov s postaje, in ne spomnim se, da bi se zjutraj zbudil prepozno. Ampak naslednji dan se je vlak proti Ptujju odpeljal brez mene, kar je opazno tudi na skupni poslovilni fotografiji mojega maturitetnega razreda.

Moja dijaška leta

Kot že rečeno, sem se leta 1946 vpisal v peti razred višje gimnazije na Ptujju. Tam sem junija 1950, torej že v junijskem roku, uspešno opravil veliko ma-

turo. Jeseni sem se vpisal na agronomsko fakulteto v Ljubljani, kjer sem maja leta 1956 diplomiral. Zaradi materialne stiske doma sem spadal med revnejše dijake, tako kot večina sošolcev s podeželja. Doma smo zmogli denar le za mesečno karto za vlak in najnujnejše šolske potrebščine. Za prvo novo obleko in čevlje sem si moral zaslužiti kar sam.

V šolskih počitnicah šolskega leta 1947/48 sem bil vključen v občinsko in okrajno komisijo za popis kmetijskih zemljišč zaradi novega urejanja zemljiških knjig, dobil pa sem tudi nakupno nakaznico za dve zračnici in dva plašča za kolo. S tem zaslužkom sem si kupil tudi prvi šah, da smo lahko vozači na vlaku med potjo šahirali. Še danes med igro nagonsko zadržujem v roki kar vse vzete šahovske figure, da se ne bi »izgubile na vlaku«, zaradi česar se mi soigralci seveda smejejo. Ta dragoceni nakup sem skrival pred očetom, da mi ne bi očital zapravljanja prvega zaslužka.

Učenje nekaterih predmetov je bilo zame dokaj zahtevna naloga. Spadal sem med povprečne učenke z boljšimi ocenami pri zgodovini, zemljepisu, matematiki, fiziki, kemiji in biologiji, slabše pa je bilo z ocenami pri slovenščini, latinščini, ruščini in angleščini. Prebral sem sorazmerno malo knjig, radia doma še nismo imeli, pa tudi časopisov, razen revije *Lovec*, nismo poznali, kar se je odražalo pri moji razgledanosti. Tudi verskih knjig nisem poznal, razen letnih koledarjev Mohorjeve družbe in katekizma. Prleki smo imeli pri slovenščini še dodatne težave, saj smo doma govorili dosledno v svojem narečju. V izrazoslovju, vokalizaciji in slovnično je namreč prleščina precej drugačna kot knjižna slovenščina. Kdor od domačinov bi se namreč poskušal pogovarjati »po gospodsko« tudi s tujci, bi bil celo zasmehovan. Nerazgledani starši tako često niso razumeli, zakaj imajo njihovi otroci težave s slovenščino, češ, saj smo vendar Slovenci. V počitnicah po drugem in tretjem razredu gim-

nazije sem bil, kot telesno prešibak za delovno brigado, na šoli razporejen po mladinski liniji za vodiča pionirskih kolonij. Tako sem se prvič srečal z zanimivim vzgojiteljsko-pedagoškim delom; leta 1948 za dva počitniška meseca z otroki iz Ljutomera v Ločah pri Poljčanah in naslednje leto tudi v Slovenj Gradcu. Profesionalni učitelji-vodiči so me kot dobrega vzgojitelja celo nagovarjali, naj se po gimnaziji vpišem na pedagoško fakulteto. To odgovorno počitniško delo ni bilo plačano, saj je slonelo na mladinski zavesti in poudarjeni obveznosti do družbene skupnosti.

Le redki so se takemu prostovoljnemu »udarniške-mu« delu glasno upirali in bili obravnavani tudi kot politično sumljivi. Zato ne poznam primera, da bi kogar koli med sošolci zaradi tega preganjali. Dobili so lahko le slabše, takrat običajne pisne, karakteristike v mladinski oz. partijski organizaciji, ko so odhajali po maturi v druga okolja. Posamezni sošolci so se brez problemov lahko prešolali za pridobitev duhovniškega poklica, saj je bil možen tudi verouk. Na naši gimnaziji je med dijaki in profesorji delovala takrat še skrivnostna celica Komunistične partije Slovenije in SKOJ.

Leta 1950 je bil SKOJ ukinjen, skojevce pa so sprejeli kar med t.i. kandidate KPS. Med kandidate in v članstvo v KPJ so bili lahko sprejeti le politično dovolj opredeljeni, praviloma samo dobri dijaki, značajske in za tiste čase moralno-politično povsem čisti. Zaradi tega so včasih celo pubertetniške ljubezenske pare, čeprav nastale v delovnih brigadah, enostavno pošiljali domov s partijsko kaznijo, da ne bi mladini kvarili morale. Danes je to slišati smešno. Delovala je mladinska organizacija ZMS, v katero smo bili vpisani kar vsi dijaki. Poleg počitniških delovnih brigad je bilo za nas dijake organiziranih nekaj sprotnih udarniških akcij za urejanje med vojno porušenih naselij, izgradnjo kulturnih in združnih domov ter podobno. Večina naših udarniških akcij je potekala v zaostalih krajih v bližnjih Halozah. Velika večina nas je torej mladinske akci-

je sprejemala kot normalen del takratnega življenja in kot prijetno dolžnost do domovine.

Na šoli sem sodeloval v mešanem pevskem zboru za nastope na raznovrstnih proslavah. Naštudirali smo celo domačo opereto Hmeljska princesa in nastopali po okoliških krajih. Tekmovali smo za športno značko ZREN, posebne vrste atletski mnogoboj, kjer sem osvojil srebrni znak. Najboljših pet telovadcev z naše gimnazije se je udeležilo takratne spartakijade v Pragi, kjer so doživeli zloglasno šikaniranje zaradi informbiroja.

Ker je bil redni pouk tudi ob sobotah, smo prirejali sobotne dijaške plesne v največjem gimnazijskem prostoru, ali kje drugje, z našim dovolj dobrim gimnazijskim orkestrom. Skrivno smo plesali takrat prepovedane ameriške plesne, kot so swing, bugivugi in podobno. Kot razred smo bili prijateljsko povezani z vrstniki Gimnazije Ravne na Koroškem; izmenično smo se obiskovali in tudi tekmovali v odbojki. Takrat smo bili prvič na Uršlji gori. Kot razredna skupnost smo očitno postali pretirano samozavestni in tudi neprijazni do posameznih profesorjev. Tako smo dosegli, da je bil v 7. razredu zamenjan naš dotedanji razrednik. To uporništvo pa se je nekaterim sošolcem hudo maščevalo. Ko je nekdo namreč le dva meseca pred koncem 7. razreda ukradel razredno redovalnico, so naši profesorji še bili pripravljene »rekonstruirati« naše zaključne ocene. Ko pa se je to ponovilo naslednje leto, samo mesec dni pred zaključkom šolskega leta in maturo, pa smo morali opravljati razredni izpit čez celotno snov, da bi bili dovolj pripravljene za maturo. Imel sem srečo, da sem v junijskem roku uspešno opravil razredni izpit in tudi maturo. Med sedemindvajsetimi sošolci v razredu je to uspelo le enajstim. Drugim osmim sošolcem se je posrečilo rešiti s popravnimi izpiti in z jesensko maturo, preostali pa so morali popravljati osmi razred. Kdo je bil kriv za pripetljaj z redovalnico, to zelo škodljivo potegavščino, nismo odkrili, kljub temu pa to ni vplivalo na naše druženje. Najprej smo se pozneje

maturanti dobivali vsakih pet let, po 40-letnici mature pa se srečujemo vsako leto.

Študentska leta v Ljubljani

Moji preprosti starši niso neposredno spremljali mojih učnih uspehov in siceršnjega obnašanja ter poklicnih ambicij. Tako se nikoli niso udeleževali roditeljskih sestankov, saj so se zanašali na mojo prizadevnost. Moja spričevala so torej le podpisovali, razumljivo ob zaskrbljenem vprašanju, ali bom/sem izdelal razred. Tako sem se po veliki maturi tudi sam odločil, da se bom vpisal na agronomsko fakulteto v Ljubljani, saj bi me zaradi strahu pred denarno stisko starši najraje kje zaposlili kot maturanata. Kolebal sem tudi med agronomijo in študijem veterine v Zagrebu, saj je bila ta fakulteta v Ljubljani ustanovljena nekaj pozneje.

Doma sem na študentskih počitnicah prijemal za najtežja kmečka dela in veljal za spretnega garača tudi pri sosedih. Med drugim sem kot študent pridobil tolikšno zaupanje pri svoji poznejši poročni priči Dragu Podgorelcu, kjer so edini na vasi razpolagali z uslužnostno mlatilnico, da sem lahko opravljal zahtevno delo samostojnega »mašinista« pri mlačvi žita po naši vasi. Prvo leto kar z »lokomobilom« na bencinski pogon, ko pa smo dobili elektriko, pa z električnim motorjem, s pomočjo obešenih kablov na zunanje žice.

Navadil sem se brez posebnega napora kositi travo z ročno koso, prav tako zrelo žito ob žetvah na naši kmetiji. Zmogel sem tudi opravljati vsa dela z našo konjsko vprego, vključno z oranjem in branjem njiv. Obvladal sem tudi zahtevna gozdarska, vinarstvena in sadjarska opravila. Precej tega praktičnega znanja in spretnosti mi je kar dobro koristilo pri opravljanju strokovne prakse v času mojega študija in poklicne dejavnosti.

Praden sem se lahko vpisal na agronomijo v Ljubljani, sem v počitnicah sodeloval v zadnji Mladinski delovni brigadi Franceta Prešerna, v nasprotnem primeru nisem mogel računati, da bom sprejet v študentski dom. Ta brigada je pozimi leta

1950/51 uspešno dogradila prve objekte v študentskem naselju. V tej brigadi so sodelovali bodoči študentje iz celotne Jugoslavije. Ljubljanska univerza je bila zanje nekaj posebnega, saj je imela edina določene fakultete. Večina brigadirjev se nas je vselila iz barakarskega brigadnega naselja, vendar šele po treh mesecih trdega brigadirskega dela, čeprav so se že začinjala predavanja. Dopoldan smo hodili na predavanja, popoldan pa delali v brigadi.

Na naši fakulteti se mi je odprl povsem nov svet izjemne solidarnosti in tovarištva med študenti in tudi veliko večino naših profesorjev. Živelimo v zelo skromnih poveljnih razmerah. Imeli smo pravico le za eno obleko in čevlje na nakaznice, živilske karte pa smo morali zamenjati za prehranske bloke v študentskih menzah. Morali smo imeti toliko denarja, da smo si lahko plačevali študentski dom in tri skromne dnevne obroke v menzi.

Od doma so mi z denarjem lahko pomagali le na začetku. Nekaj mi je pomagala tudi sestra, ko se je po mali maturi pri 15-ih letih zaposlila. Kot kmečki sin nisem mogel do štipendije, zato sem prijel za priložnostno delo tako kot drugi. Kljub materialni stiski sem se lotil študija dovolj resno in tako redno polagal izpite z vse boljšimi ocenami. Bal sem se, da bi v primeru izgube letnika moral enostavno prenehati študirati.

Treba je bilo prijeto za vsako priložnostno delo, da bi se lahko prebijal iz meseca v mesec. Tako smo čakali na vrsto, da smo lahko ponoči razkladali vagono premoga v kurilnici na železniški postaji v Ljubljani. Nekaj mesecev ni bilo denarja niti za tramvaj, zajtrka pa skorajda nismo poznali. Kosila in večerje smo si v stiski kuhali sami iz t.i. Trumanovih jajc z mlečnim prahom in maslom iz darilnih UNRA paketov. Zoprno je bilo sprotno pomivati zapečeno posodo, saj smo si kuhali v aluminijasti posodi na električnem kuhalniku v študentski sobi. Kot revnega študenta, brez štipendije, ki pa uspešno polaga izpite v prvih rokih, so me opazili tudi

profesorji in takratni združni in drugi republiški veljaki. Dejansko so komaj čakali na prve (bili smo šele IV. generacija na novi fakulteti v Ljubljani) diplomirane agronome za takratne velike kadrovske potrebe po vsej Sloveniji. Vsakomur od diplomirancev je namreč bilo z odločbo ministrstev vnaprej dodeljeno prazno delovno mesto za profesorje na kmetijskih šolah in asistente na naši fakulteti ali na republiških in okrajnih združnih in poslovnih zvezah, na državnih posestvih ali po zadrugah. Mene so predvideli za asistenta na fakulteti ali za kmetijsko pospeševalno službo na Združni zvezi Slovenije. Pri njeni Založbi kmečke knjige so leta 1951 izšle prve strokovne knjige: Kaj so videli kmetijski strokovnjaki v Ameriki, Nova kuharica, Zbirka Cankarjevih spisov in še kaj zanimivega za branje v kmetijstvu in na podeželju. Razporejen sem bil na svoja prva prodajna območja v Zasavju okrog Litije, nato še na Koroškem, v Halozah in Slovenskih goricah. Ko je zmanjkalo denarja, sem se za teden ali dva, najprej z vlakom do izhodišča, nato pa peš, napotil od zadruge do zadruge z vzorcem knjig v nahrbtniku na prodajno akcijo. Možno je bilo namreč zaslužiti toliko, da sem lahko sproti plačeval študentski dom in menzo ter nakupil potrebne zvezke in skripto. Slovenskih strokovnih knjig pa tudi v drugih jezikih ni bilo na voljo, zaradi česar smo morali hoditi na vsa predavanja in si čim več zapisati. Nekaj strokovne literature si je bilo možno sposojati v univerzitetni knjižnici; tam sem se v njeni učilnici pripravljaj na zahtevnejše izpite.

Doma mi torej niso mogli denarno pomagati pri študiju, zaradi česar sem se v drugem letniku prijavil na tako študijsko prakso, kjer je bilo treba trdo delati, da bi kaj zaslužil. Na alternativni skupinski praksi našega letnika v Vipavski dolini so namreč kolegi kmetijska dela le opazovali in zapisovali v obvezni dnevnik o praksi. Manjši del politično afirmiranih kolegov je opravil semestrsko prakso kar na slovenskih kmetijah v avstrijski Koroški.

Skupaj s kolegom Maksom in Vančem, prav tako kmečkega garaškega porekla, sem uspešno opravil 6-mesečno delovno prakso na državnem posestvu Rače pri Mariboru. Postali smo dobri delovodje in temu primerno tudi zaslužili. Lahko bi si za ta čas uredil tudi delovno dobo tako kot oba moja kolega, če na to ne bi enostavno pozabil. Sicer pa sem se s tako zasluženim denarjem prvič dobro oblekel in obul. Kupil sem si prvi, sicer samo papirnati kovček, in planinske »gojzarje«. Zaradi tega sem jih pošteno slišal od očeta, češ da bi si za ta denar vendar lahko kupil namesto enega najmanj dva para lahkih čevljev. Ostalo mi je dovolj zaslužka še za naslednjega pol leta študija v Ljubljani.

Ko sem uspešno končal drugi letnik, se je tudi meni in drugim kolegom ponudila prilika za počitniško prakso na slovenski kmetiji in na kmetijski šoli v avstrijski Koroški. Politično posebej angažirani kolegi v Študentski zvezi in takratni člani ali kandidati KPJ pa so sočasno opravljali to prakso v Švici. Slovenska kmečka zveza (Blaž Singer) me je za dva meseca razporedila na ugledno 30-hektarsko kmetijo Rajhman v Lipi ob Vrbskem jezeru, nato pa še za en mesec na podraveljsko kmetijsko šolo. Upravljali smo traktorje s priključki in žitne snopoveznike, v hlevih pa redili rodovniške goveje črede. Treba je bilo garaško prijete za vsako delo za sorazmerno skromen zaslužek, vsega po 200 do 300 takratnih šilingov na mesec. Toliko so morali takrat plačevati domačim priložnostnim delavcem za eno dnino. Koroške razmere sem tako dodobra spoznal; tudi to kaj je to odnos med gospodarjem in hlapcem. Čutiti je bilo tudi težo javnega življenja Slovencev z nacionalistično zastrupljenimi Avstrijci.

Zaslužil sem si denar za študij za nekaj mesecev, blago za obleko pa sem si moral kupiti za zamenjati zlatnik pri zlatarju za šilinge; zlatnik sem dobil od očeta. Pri prehodu meje v Avstrijo sem zlati kovanec za 100 kron skrtil tako, da sem ga potisnil v kos kruha. Iz kupljenega blaga je nastala moja po-

ročna obleka. Kdor od kolegov je zaslužil kaj več, je najraje kupil kolo, kot izraz takratnega osebnega bogastva. O avtomobilih še sanjati ni bilo možno.

Zaradi naklonjenosti takratnega ravnatelja študentskih domov Srečka Tavša sem se po prvem letniku s skupino novih dobrih prijateljev preselil iz študentskega naselja v akademski kolegij, kjer je bilo prijetneje. Ko sem leta 1953 na dan Združenih narodov na plesu v študentskem naselju spoznal »bruculjo«, svojo soprogo Rezko, sem se zaradi bližine bivanja vrnil v študentsko naselje. Tam sem ob pomoči znancev-šudentov dosegel, da sem v četrtem letniku študija dobival na novo uvedeno skromno domsko študentsko pomoč za revne študente. Nadaljeval sem seveda s priložnostnim delom in se tako prebijal iz dneva v dan. V letu absolventskega staža in do konca maja 1956, ko sem med prvimi v letniku diplomiral, sem končno dobival redno štipendijo za uspešne študente pri ministrstvu za prosveto.

Z mojo Rezko sva se kot revna študenta še pred mojo diplomom, februarja 1956. leta, srečno poročila. Prvega junija sem že nastopil prvo službo na Zadružni zvezi Slovenije kot tajnik republiškega odbora za sadjarstvo in vinogradništvo, ki sta ga vodila moja profesorja France Adamič in Miran Veselič.

Nekaj mesecev po poroki sva morala stanovati ločeno, Rezka v študentskem naselju, mene pa so začasno naselili v takratnem Hotelu Soča. Končno sva vendar dobila zasilno stanovanje v preurejeni konjušnici. Konec septembra leta 1956 se nama je v kranjski porodnišnici rodila hčerka Andreja. Začenjala sva skromno gospodariti, takoj pa sva priskočila na pomoč še študirajočim prijateljem in drugim, pomoči potrebnim.

Novi lastnik hiše, v kateri sva od zadružne zveze dobila odločbo za stanovanje, naju je prosil, naj eno sobo vendar prepustiva njegovim trem študirajočim otrokom, zaradi katerih je tudi kupil to hišo.

Brez pomisleka sva na to pristala, tako da so le-ti hodili v svojo sobo skozi najino kuhinjo.

V najino spalnico se je najprej (na naš divan) vsečila študentka Marička, da je lahko doštudirala biologijo, nato pa še študentka Marjanca, soproga Rezkinе poročne priče, dokler ni rodila. Z vsemi sostanovalci smo se dobro razumeli in ostali trajni prijatelji.

Kmalu pa sem moral k vojakom, tako da je ostala Rezka s hčerko sama. Da bi lahko doštudirala matematiko, sta za nekaj časa najino Andrejo sprejela v varstvo njena starša na svoji domačiji v Dolenji vasi pri Cerknici; seveda so nam radi pomagali.

Moje prve zaposlitve

Diplomiral sem 30. maja 1956 in se ob predhodni honorarni zaposlitvi že 1. junija stalno zaposlil na Zadružni zvezi Slovenije kot sekretar Odbora za sadjarstvo in vinogradništvo. Profesor Miran Veselič, moj rojak iz Ormoža (kot sem šele prepozno dojel), je računal, da bom postal njegov asistent za vinogradništvo in vinarstvo. Pri njem sem namreč opravil diplomski izpit na temo Ureditveni načrt Vinogradniške zadruge Litmerk, ponudil pa mi je celo možnost za strokovno prakso v kletarstvu v Franciji. Vključeval me je tudi v program obnove vinogradov s terasiranjem pri pripravi idejnih projektov za sodobne vinske kleti, pri pripravi zaščitnega znaka kakovosti slovenskih vin, pri urejanju trsničarstva in selekciji vinske trte... Zato je bil presenečen, da sem se na osebno vzpodbudo profesorja Franceta Adamiča odločil za specializacijo v sadjarstvu.

Profesor Adamič me je poslal na mesečno strokovno prakso na Sadjarsko-vinogradniški institut v Maribor, kjer sem se srečal s profesorjem Priolom prav v času, ko je s križanjem vzgojil svoje nove sorte jablan. Omogočil mi je tudi mednarodno štipendijo za trimesečno sadjarsko prakso v Italiji. Za mojega mentorja pri terenskem delu se je dogovoril s starejšim zelo uglednim sadjarjem Franjem

Kafolom, s katerim sva prehodila vso Slovenijo. Tudi drugi takrat znani sadjarji (Lomberger, Dolinšek, Modic, Lekšanova, Oblakova, Hliščeva, Arčon in drugi) so me sprejeli za svojega. Skupaj smo organizirali strokovne ekskurzije in prakso po Italiji ter drugod po naprednih sadjarskih deželah. Pri Kmetijskem inštitutu Slovenije in na fakulteti sem sodeloval pri projektiranju obnove sadovnjakov in vinogradov. Po programu takratne Zadrúžne in Poslovne zveze smo namreč kar na veliko začeli zasajati sadno drevje in vinograde na posestvih in tudi na kmetijah v okviru prvih sadjarskih in vinogradniških skupnosti. Prvi pravilnik za te skupnosti sem izdeloval sam ob sodelovanju takrat že znanega pravnika dr. Emila Čeferina. Na posameznih kmetijah namreč večja obnova nasadov takrat namreč še ni bila možna, pa smo si omislili te skupnosti, da so tako tudi kmetje lahko dobivali regrese in ugodne kredite.

Tako se je torej začenjala kompleksnejša obnova sadovnjakov z uvajanjem sodobne italijanske tehnologije z rezjo na palmete, kjer sem veljal za specialista. Urejali smo nove drevesnice in uvajali sodobnejši sadni izbor. Profesor Priol je uspel vzgojiti prve originalne slovenske sorte jablan. Opravili smo prvo rajonizacijo sadjarskih območij in leg po Sloveniji. V tem času sem skupaj z Arčonom in Lombergarjem hodil na sadjarsko prakso v Ferraro v Italiji.

Nastali so prvi intenzivni nasadi jablan in hrušk paletne vzgoje na Štajerskem, v Posavju, na Gorenjskem, okrog Ljubljane in v Brkinih. Zasadili smo tudi precej višenj na Krasu, v Suhi krajini in drugje, ravno tako so nastali plantažni nasadi breskev, marelic, črnega ribeza, orehov, lešnikov in malin. Obnovljeni ali na novo zgrajeni so bili znani predelovalni obrati za sadje FRUCTAL Ajdovščina, ALKO Ljubljana, DANA Mirna, PRESAD Gabrovka in še nekateri. Zgrajeni so bili tudi prve hladilnice in skladišča SLOVENIJA SADJE v Ljubljani in Mariboru.

S svojimi strokovnimi članki sem se začel oglašati v revijah in časopisih SADJAR IN VRTNAR, SOCIALISTIČNO KMETIJSTVO in KMEČKI GLAS. S svojimi risbami sem ilustriral prvo povojno strokovno knjigo SODOBNO SADJARSTVO, ki jo je napisal profesor France Adamič. Aktivirali smo delovanje ZVEZE KMETIJSKIH INŽENIRJEV IN TEHNIKOV SLOVENIJE, kjer sem postal za eno mandatno dobo podpredsednik in za eno predsednik njenega upravnega odbora. Naša zveza je prejela celo državno odlikovanje za sluge za narod, ki ga hranim še danes. Eno mandatno dobo sem bil tudi predsednik JUGOSLOVANSKE ZVEZE KMETIJSKIH INŽINIRJEV IN TEHNIKOV, ko sem med drugim uradno obiskal to stanovsko organizacijo tudi v Sovjetski zvezi.

Zaradi mejne starosti, 26 let, sem moral za eno leto k vojakom. Končal sem šolo za intendantske rezervne oficirje v Sarajevu in staž v Mariboru. Prvotno sem bil razporejen na Letališče Cerkno, kjer so me odstopili padalski brigadi v Zemunu, ki se je pripravljala na pomoč Egipčanom ob znani egipčevsko-izraelski vojni. Končno sem bil razporejen za intendanta v štab Teritorialne obrambe ljubljanskega območja. Sodelovali smo na znani vaji Jesen 1974 na Notranjskem, kjer sem kot uspešen intendant prejel visoko vojaško odlikovanje, medaljo s srebrnimi meči.

Po povratku iz vojske sem se zaposlil na starem delovnem mestu, kjer smo na takratni KMETIJSKI POSLOVNI ZVEZI SLOVENIJE doživljali neprestane reorganizacije. Povabljen sem bil v »Koprščino« za tehničnega vodjo sadjarstva in vinogradništva v takratnem kmetijskem kombinatu. Ker sem to odklonil, sem kot svojeglavec pri takratnih kmetijskih veljakih padel v nemilost. Med drugim me tudi niso več vabili v članstvo zveze komunistov.

Preselitev v Ilirsko Bistrico

Ker sem v okviru KIS sodeloval pri projektiranju večjih kooperacijskih skupnih nasadov v Brkinih, so me Ilirskobistričani vabili, da pomagam pri obnovi teh nasadov. Ko sem to sporočil v službi, so me nadrejeni kmetijski funkcionarji skoraj prisilili, da grem za glavnega sadjarja in vinogradnika v Koper. Na sugestijo profesorja Adamiča, ki je rekel, da naj ne bi nosil etikete asfaltnega agronoma, sem se odločil za kmetijskega pospeševalca pri Kmetijski zadrugi Ilirska Bistrica.

Po mojih načrtih smo se takoj lotili obnove terasastih jablanovih nasadov in vzgoje potrebnih sadjarjev. V Ilirsko Bistrico se je kmalu preselila še družina, saj so nam dali na voljo udobno novo stanovanje v prvem grajenem bloku sredi mesta. Mojo soprogo Rezko je tudi že čakalo profesorsko mesto za matematiko in fiziko na osemletki takoj, ko je diplomirala.

V občini je takrat hudo primanjkovalo strokovnih kadrov, saj sem tam našel samo dva kmetijska tehnika, tri inženirje kemije in enega inženirja lesarstva. Z njimi smo ustanovili občinsko društvo inženirjev in tehnikov. Drugje po podjetjih so bili torej zaposleni domači priučeni kadri, od katerih jih je z leti kar nekaj doštudiralo ob delu. Znajti se je bilo treba v prizadevnem okolju prijaznih, skromnih, vendar lokalno samozavestnih Brkincev.

Domačini so kljubovalno prenesli kruto italijansko nasilje in utrpeli hudo vojno razdejanje pri ljudeh in stvareh. Požgane so bile celotne vasi z ljudmi vred, kolikor jih niso nagnali v internacijo. Celotno prebivalstvo je tako globoko zasovražilo 25-letni fašizem in zavzeto sodelovalo v NOB skupaj s svojo duhovščino. Koloboracionistov skorajda niso poznali.

Brkini so kljub skromnim lastnim zahtevam in neznajdljivosti ostali na pol pozabljeni, tako pri prvi kot drugi povojni obnovi. Z udarniškim delom so uspeli zgraditi le dva ali tri združne domove in zaginati zastarele lesnopredelovalne obrate, mlekarno

in zasnovati tovarno organskih kislin. V občini, ki je takrat štela okrog 17.000 duš, ni bilo zaposlenih niti tisoč delavcev, kmetije po hribih pa so bile vidno obubožane. Tudi samo mesto Ilirska Bistrica, razen prvega zgrajenega bloka in izjemno lepe, arhitektonsko oblikovane občinske stavbe, ki so jo zgradili Italijani na osnovi načrta, namenjenega za javno zgradbo v Abesiniji, je bilo takrat mesto komunalno vidno neurejeno.

Osemletke in zdravstveni domovi so bili v starih neprimernih stavbah, stanovanjska in gospodarska poslopja pa so bila vidno zanemarjena. Skorajda ni bilo uglednejše trgovine in gostinskega obrata. Skratka, povsem nerazviti kraji. Požgane vasi so bile le za silo pozidane, veliko domačij pa tudi trajno opuščениh. Na podeželju so ostajali pretežno ostareli ljudje, saj so mlajši tako prej kot sedaj odhajali s trebuhom za kruhom.

Tudi glavne cestne povezave Ilirske Bistrice z Ljubljano, Reko in s Koprom so bile v slabem stanju. Mladinske brigade so sicer zgradile makadamsko cesto preko Brkinov, v 16 brkinskih vaseh pa se še vedno ni moglo peljati z avtomobilom. Tako so morali bolnike prenašati tudi v nahrbtnih koših do bolj urejenih cest, da so jih od tam lahko rešilci prepeljali do zdravnika. Otroci so hodili v šole kilometre peš, enako zaposleni v službe, če že niso premogli koles. Kljub temu je bila politična zavest izjemno naklonjena novim časom v pričakovanju boljših razmer v svobodi.

V takih razmerah smo se lotili širše obnove terasastih nasadov jablan in jih tudi uredili od jeseni do spomladi na okrog 50 hektarjih, in to kot prvo sadjarsko skupnost na kmečki in družbeni zemlji, kjer so kmetje zadržali lastnino na svojih ali arondiranih parcelah. Tudi zato, da so s svojim delom sodelovali pri obnovi in negovanju nasadov. Zato tudi ni prihajalo do nobenih preprirov ali zamer, ko smo obnavljali zaokrožene, lastniško mešane komplekse. Kdor izmed kmetov je namreč želel, smo z njim zamenjali boljše parcele drugje.

S profesorjem Adamičem sem ohranil pristne prijateljske in strokovne stike. Zato je v naše nasade pošiljal na vaje svoje študente, in jim s svojo asistenco tudi pomagal. Tako nisem bil posebno presenečen, da me je že naslednje leto povabil za asistenta v svojo katedro, kjer sem bil tudi eno leto v redni službi. Tako sem se pač eno šolsko leto vozil v Ljubljano na redne vaje in sočasno seveda vodil sadjarske obrate v zadrugi ter požrtvovalno šolal domače sadjarje. Nastali so namreč prvi vzorni jablanovi nasadi v italijanski palmetni vzgoji krošenj, ki so jih radi prihajali opazovat tudi od drugod. Ko je po saditvi nastala večmesečna neobičajna suša, smo seveda vse sadike morali dvakrat zaliti iz gasilskih cistern, in to ob udarniški pomoči vaščanov in meščanov.

S pridnim delom sem postal priljubljen tako pri združnikih kot v kolektivu in seveda v javnosti. Tako so mi med drugim zaupali izdelavo in izvedbo načrta za združitev vseh vaških propadajočih zadrug in dveh manjših državnih posestev. Sprejel sem ponujeno mesto direktorja zadruge, saj sta ta čas diplomirala dva agronoma, domačina, ki sta lahko prevzela vodenje sadjarstva in ostalega dela kmetijstva. Komercialisti so bili že prej sorazmerno dobri gospodarji, da smo lahko prodali vse mleko preko lastne mlekarne, zaklali vso živino v lastni klavnici ter odkupili vse sadje in veskrompir, če ga niso kmetje že sami s konji zvozili k svojim stalnim strankam na Reko. Ob združitvi smo na novo razporedili kadre, uredili odkupno-prodajna mesta po vaseh, pridobili stalne kupce in posodobili lastno in kmečko govejo rodovniško čredo. Nabavili smo tudi sodobnejši strojni park in začeli storitveno s traktorji orati po vaseh, kjer se je še vse delalo s konji. Vse zainteresirane mlade brez poklica smo poslali s plačami ali štipendijami v dveletne kmetijske šole, kjer so bili uspešni, da bi se lahko vrnili v zadrugo. Tako smo postopoma postali ugledni občinski kolektiv in v dveh letih uspeli sanirati vse izgube novi zadrugi priključenih enot.

Tako se je nekega dne pojavil pri meni v zadrugi direktor majhnega bistriškega transportnega podjetja Tonček Lesjak z idejo, da bi jim pomagali obnoviti že povsem amortizirane vojno-trofejne kamione, s katerimi so opravljali javni cestni promet. Nakazal je možnost najetja zelo ugodnega zveznega kredita, namenjenega izključno za lasten prevoz v kmetijskih organizacijah. Sami torej na ta kredit niso mogli računati. Skupaj sva ugotovila, da je možno naslednje - za potrebno 20 % lastno udeležbo pri tem natečaju odprodajo svoje kamione, zadrugi pa pogodbeno deponirajo ta sredstva, nato pa enostavno pogodbeno dajo vse nove kamione v najem in uporabo Transportu.

Po konsultaciji na občini in okraju ter na kreditni banki v Kopru, ki nas je morala finančno spremljati, sva takoj dobila vsestransko soglasje, saj so imeli ti funkcionarji precej slabo vest pred gospodarsko nerazvitimi Brkini. Na natečaju smo uspeli in tako je priromalo v Ilirsko Bistrico 20 uvoženih sodobnih 20-tonskih kamionov s prikolicami. Pojavil se je sposoben komercialist, ki je ugotovil, da bi bilo najbolje, če vse kamione takoj predelamo v cisterne za tekoča goriva, saj jim lahko takoj zagotovi dovolj tovora reška rafinerija.

Rečeno, storjeno, s tem je bila možna zaposlitev dodatnih 50 voznikov in 20 mehanikov. Ti so uspešno poprijeli za delo in v dveh letih ustvarili tolikšen dohodek, da smo po naknadni zahtevi SDK kontrole vse kredite lahko takrat že tudi vrnili. SDK kontrola je namreč po letu dni ugotovila več takih grešnikov po državi in terjala celo kazensko odgovornost za naredbodajalce. Kazen je bila najmanj dveletni zapor. Zato smo seveda mrzlično iskali možnost, da kamioni ostanejo v Ilirski Bistrici. Izračunali smo, da takrat že nastajajoča tovarna organskih kislin lahko premesti prevoz svojih surovin, kot je to vinski kamen, melaso in gotove izdelke, z železnice za naše kamione. Zato smo preko noči združili Kmetijsko zadrugo, Transport in Tovarno organskih kislin z mlekarno v Kmetijsko-in-

dustrijski kombinat Ilirska Bistrica. Tako smo vsaj izprosili moratorij za vračilo kredita za kamione za pol leta, da bi lahko ves kredit tudi odplačali brez kazenskih postopkov. Potem smo na tiho ta kombinat razformirali na začudenje in negodovanje znanih pametnjakovičev, ki sploh niso vedeli, zakaj vse to počnemo v takratnih neurejenih gospodarskih razmerah v enkratno korist občanov. Podjetje transport se je namreč do današnjega dne postopoma uveljavljalo kot najpomembnejši prevoznik tekočih goriv v Sloveniji in celotni državi.

Moje županovanje v Ilirski Bistrici

Po treh letih mojega uspešnega dela v zadrugi se je nekega dne pojavila v moji pisarni trojica najvišjih občinskih funkcionarjev, da bi me kandidirala za novega predsednika občine. Vztrajali so toliko časa, da sem končno pristal, posebej še, ker sem se z vsemi osebno dobro razumel in pričakoval njihovo vsestransko pomoč. Najprej sem moral postati občinski odbornik na nadomestnih volitvah, ki so bile nemudoma izvedene v volilni enoti, od koder je odhajal na politično šolo v Beograd dotedanji predsednik Albin Kuret. Zgodilo se je namreč, da odborniki niso pristali, da ga zamenja dotedanji podpredsednik Rado Škrlj, ki so si ga domačini zapomnili, ker je nosil kot mladinec t.i. črni cof za časa italijanskega nasilja. Ostal je lahko podpredsednik, niso pa ga hoteli videti v predsedniški funkciji.

Pri tem je treba omeniti, da takrat pri občinah nismo poznali današnjih izvršnih svetov. Predsednik in podpredsednik sta na eni strani profesionalno vodila občinsko upravo z njenim tajnikom, na drugi strani pa enodomno skupščino odbornikov. Tako je bilo tudi na okrajih. Na ravni republike in zveze pa so delovali izvršni sveti. Morali smo biti na tekočem, kaj se dogaja v komunalnih podjetjih, saj smo preko občinskih proračunov razpolagali z večino sredstev za vzdrževanje in izgradnjo občinskih in krajevnih cest, kanalizacijo, del vodooskr-

be, ulično razsvetljava, parkovno ureditev, stroške in plače v šolah, vrtcih in knjižnicah, zdravstvenih domovih, za parkovno ureditev ter kulturne, prosvetne in športne programe. Za tako izvajanje proračuna, ki se je kombiniral s sredstvi okraja, dokler je ta obstajal, so bili osebno odgovorni resorni načelniki v občinski upravi.

To so bila moja najzahtevnejša leta, saj je bilo treba s številnimi sodelavci koncentrirano delovati iz dneva v dan pozno v noč. Seveda na račun družine, ki je potrpežljivo čakala na redke družinske trenutke. Ljudje so namreč od mladega predsednika pričakovali tudi nemogoče. Tako je bilo treba najprej nadaljevati z izgradnjo osemletke, saj je bila že leto dni zidava ustavljena zaradi pomanjkanja denarja. Za tiste čase je bil pravi podvig napraskati denar; pa mi je le uspelo po mnogih potovanjih do okraja v Kopru in Ljubljani.

Naslednji podvig je bil prvi in drugi razpis referenduma za samoprispevek za izgradnjo vseh osnovnih šol v občini. S posebno spretnostjo smo vmes zbrali tudi denar za izgradnjo novega zdravstvenega doma. Pri republiškem skladu smo uspeli pridobiti denar za dva stanovanjska bloka. Iz okrajnih sredstev smo dobili denar za prve priznavalnine za socialno ogrožene ostarele in osamljene borce po brkinskih vaseh. Štipendirali smo vso študirajočo mladino. Tovarne so razširile svoje programe tako, da smo v petih letih mojega županovanja zaposlili v občini na novo 1500 delavcev. Zaživeli so kulturno-prosvetne dejavnosti in športno življenje. Med drugim se je košarkarsko moštvo Lesonit uvrstilo v prvo zvezno ligo.

Zaradi požrtvovalnega dela in velike pozornosti do sodelovanja z vsemi občinskimi organizacijami in krajevnimi skupnostmi pri dnevni nalogah in na odborniški skupščini sem si kmalu ustvaril zaupanje tudi pri občanih. Tako se je dogajalo, da so me že zjutraj pred stanovanjem čakali za nujne razgovore, da bi na kratki poti do pisarne morda že našli rešitve. Tam pa je bila že običajna vrsta sodelavcev

za reševanje tekočih zadev. Bil sem kar zaželjen gost v vseh krajevnih skupnostih, kjer smo večer za večerom iskali rešitve, tudi za sosedske spore in osebne težave mojih dobrih znancev in prijateljev. Tako sem spoznal, da večina ostarelih Brkincev, ki so med NOB res dali vse od sebe, čeprav preganjani od Italijanov in Nemcev, požgani, zažgani in pobiti, še vedno živi v mizernih razmerah. Preko Zveze borcev in krajevnih skupnosti smo samoiniciativno izvedli popis socialnih razmer v celotni občini.

Iz tega popisa je izhajalo, da bi bilo nujno socialno najbolj ogroženim priznati mesečne denarne podpore iz občinskega proračuna. Letna kumulativna vsota je bila tolikšna, da brez okrajnih namenskih sredstev ne bi šlo, zato sem se odpravil s spiskom k okrajnim funkcionarjem, da bi nam dodelili ta sredstva v celoti. To se je tudi zgodilo s posebnim namenskim nakazilom, tako so se vendar nekako oddolžili dobrim revnim ljudem v Brkinih. Ker smo bili v stiku z Zvezo borcev Slovenije v Ljubljani, ki nas je podpirala, so iz tega najbrž že nastale borčevske priznavalnine za celotno Slovenijo. Ob tej priložnosti sem prvič razočaran spoznal, da niso vsi sodelavci okrog mene pošteni, ko gre za denar. Namreč, denarne podpore pooblaščenim niso začeli deliti po nastalem popisu, pač pa so konstruirali neki drug spisek, po katerem so že delno izdali odločbe in začeli deliti denar. Ko mi je to prišlo na ušesa, sem preveril namere in ugotovil, da se je to res dogodilo. Zahteval sem takojšnje popravke pri akterjih, ni pa šlo brez posebne akcije s pomočjo prizadetih aktivistov v krajevnih skupnostih. Neupravičenim je bilo treba pobrati odločbe in denar, da bi to dobili upravičeni po prvotnem spisku.

Kot drug tak primer nedoslednosti naj omenim še zadrege pri pravočasnih izplačilih plač za prosvetne delavce, takrat v celoti iz občinskega proračuna. Moja soproga, prosvetarka, in še bolj njeni kolegi na osemletkah so bili vse bolj nejevoljni zaradi

rednih zamud s plačami, tudi do 10 dni. Občinski financerji so se vedno znova izgovarjali, da pač ni dovolj sprotnega pritoka proračunskih sredstev za te namene. To je trajalo vse dotlej, dokler nisem zahteval, da tudi plač za občinske uradnike v prihodnje ne bo vse dotlej, dokler jih ne bodo dobili prosvetarji in zdravniki. Od takrat naprej so bile plače za vse upravičence do proračunskih sredstev sočasne in tudi pravočasne.

Omenim naj še izjemno požrtvovalnost vodstev velike večine krajevnih skupnosti pri urejanju vaških cest, kanalizacije, vodovodov, pri dodatni elektrifikaciji in drugem. Dogovorili smo se, da bomo na občini poskrbeli za načrte, strokovno vodstvo, gradbeni material in pomoč vojske, če bodo sami opravili fizična dela, prevoze in se dogovorili za korekcijo cestnih, elektrovodnih in vodovodnih tras brez lastninskih sporov. Pri tem se je dogodilo tudi to, da so vaščani kar skrivno odpeljali odvodne kanale v lasti našega komunalnega podjetja. Milica je to registrirala kot krajo, dokler nismo ugotovili pravih krivcev, saj so bili že položeni na vaških cestah. Nastala je namreč prava tekma, katera vas bo prej uredila svoje ceste in druge vaške zadeve. V času mojega petletnega županovanja nam je tako uspelo urediti pomembne komunalne probleme v vseh vaseh. To je seveda na vaških zborih volivcev izzvenelo tudi kot očitek, zakaj ne bi tudi bistriška gospoda prijela za krampe in lopate in si začela urejati komunalno zanemarjeno mesto.

Na osnovi take kritike nam je uspel edinstven podvig z uvedbo dveletnega delovnega prispevka za vse Bistričane za urejanje celotnih komunalnih naprav v mestu. Obnovljena so bila tudi pročelja sleherne mestne in zasebne zgradbe, tako da je vse mesto kar blestelo od urejenosti, čistoče in lepote. Na novo smo speljali kanalizacijo, uredili pločnike, parkirišče, gostišča in športni park z obnovljenim olimpijskim bazenom. Nastal je tudi prvi urbanistični načrt mesta z novo lokacijo avtobusne postaje.

Pripravili smo veličastno proslavo Prekomorskih brigad in spomenik padlim v zaključnih bojih za Primorsko na Brinškovem hribu. Proslave se je med drugimi udeležil takratni podpredsednik SFRJ in predsednik ZB Jugoslavije Aleksander Ranković.

Urejeno Ilirsko Bistrico je obiskal tudi Tito, da je lahko pokazal svojemu gostu Naserju v orientalskem stilu zgrajeno in lepo obnovljeno občinsko palačo. V funkciji predsednika občine sem ga tudi osebno sprejel in pogostil skupaj z njunimi najožjimi sodelavci. Tudi to je seveda vplivalo na dobro razpoloženje občanov in nam dajalo izjemen elan pri vsakdanjem delu, ko smo se postopno izvijali iz družčine najmanj razvitih občin v Sloveniji.

Funkcionarji smo si pridobili tolikšni ugled v javnosti, da smo z lahkoto reševali poleg političnih in gospodarskih programov tudi zahtevne odnose z lokalno vojsko in policijo. O tem mi je ostal v spominu tudi neprijeten dogodek takoj po padcu Rankovića na znani Brionski seji Politbiroja ZKJ. Drugi dan mojega družinskega dopusta, v nedeljo sredi avgusta, pod šotorom v Njivicah na Krku so mi namreč bistriški mladinci pripovedovali o tem, da so se med seboj miličniki in oficirji kavbojsko pretepali v mestni kavarni in se pomirili šele takrat, ko so si medsebojno zagrozili z orožjem. Po tej informaciji naj bi se še sprli za šankom trije pijančki na vsaki strani, dokler niso priskočili na pomoč vsak svoji strani. Tako oficirji, ki so tam po seminarju pili kavo, na drugi strani pa so policajem priskočili na pomoč domači fantje. V paniki so takoj telefonsko obvestili postajo milice, da skušajo oficirji pobiti miličnike.

Po Brionih so namreč nastale precejšnje medsebojne napetosti, zato je bilo seveda dovolj samo sprožiti iskro spora, pa bi bil ogenj v strehi. Ker sem sam kot rezervni oficir in kot predsednik občine po položaju vodil priprave civilnega sektorja na morebitno vojno in razreševanje takih razmer, sem presodil, da moram kot prvi prestreči reakcijo

vojnih oblasti na ta incident. Po vojaški logiki sem namreč pričakoval, da se bo bistriški in postojnski oficirski štab na čelu z generalom Kneževićem iz Postojne že v ponedeljek zjutraj protestno javil v moji pisarni. Tako je tudi bilo, saj sta na občinsko dvorišče pridvela kar dva džipa najvišjih oficirjev in zahtevali predsednika občine že ob sedmi uri zjutraj.

Ker sem se vrnil že v nedeljo zvečer, da bi se lahko osebno pogovoril s komandirjem milice, saj je stanoval v istem bloku, sem še pravočasno zvedel za policijsko verzijo tega dogodka. Glede na informacijo mladincev, je bila povsem enostranska, očitno so želeli prikriti vsako krivdo svojih delovnih kolegov. O svoji verziji dogodka so seveda takoj obvestili svoje nadrejene službe na Okraju Koper in Notranjem ministrstvu v Ljubljani. Osebno tako tudi prvega slovenskega generala milice Franca Čizmeke, ki je sicer družinsko prijateljeval z našim komandirjem postaje milice Ivanom Skrtom. Komandirju milice sem svetoval, naj zaustavi vse svoje nadaljnje aktivnosti, dokler ne slišimo še vojaške verzije dogodka, ker se bodo štabovci zagotovo že v ponedeljek oglasili pri meni na občini.

Na srečo smo imeli s komando vojaške garnizije, ki je nosila zastavo slavne Prve proletarske brigade, kakor tudi z njenim divizijskim poveljstvom v Postojni, povsem prijateljske in obojestransko koristne odnose. Z vojaštvom so nam namreč kar veliko pomagali pri urejanju komunalne infrastrukture v občini, posebej pri izgradnji cest, napeljavi kraškega vodovoda in še pri čem. Mladi oficirji so bili koristno vključeni v športne in druge mladinske aktivnosti, skupaj s starejšimi pa tudi v javno življenje.

Po pričakovanju so najvišji štabni oficirji, z generalom Kneževićem na čelu, že zjutraj ob sedmih pridveli kar z dvema džipoma pred občino in se napotili v mojo pisarno, kjer sem jih seveda pričakal. Osorno so trdili, da je njihova raziskava slučajno pokazala, da je bil zaradi dogodkov na Brionih

incident prizadete milice očitno nameren in to kar na pobudo občinskega vodstva SZDL, če ne celo na iniciativo z okraja ali celo republike. Ultimativno so terjali javno opravičilo, takojšnjo zamenjavo komandirja milice ter brezpogojno prekomando v incident vpletenih miličnikov.

Izkoristil sem znanstvo in prijateljstvo in nasproti šesterici prisotnih oficirjev kar hrabro zavrnil take obtožbe. Ocenil sem jih kot nemogoče spričo siceršnjih dolgoletnih odličnih medsebojnih, tudi osebnih odnosov, med občani in vojsko. Dotlej tudi nismo poznali resnejšega incidenta tudi med vojaki in našimi mladinci. Omenil sem še zgodbo, ki so mi jo povedali mladinci o pijančkih v kavarni in tudi drugačno analizo dogodka komandirja milice. Kar odločno sem predlagal, da lahko prevzamem osebno odgovornost za natančno ugotovitev vzrokov in tudi akterjev incidenta, pod pogojem, da tudi sami razrešijo svojo skupino, ki je prišla do tako napačnega rezultata. Enako bom skušal doseči pri milici, da tudi oni popravijo svojo oceno dogodka. Tako smo se dogovorili, da bo pod mojim vodstvom ustanovljena neobremenjena mešana preiskovalna komisija.

To je bilo brez ugovora obojestransko sprejeto kot edino razumno. V napeti politični situaciji bi namreč postali v Bistrici primer, kako se take delikatne zadeve ne rešujejo. Prej kot v enem tednu je bilo dovolj jasno ugotovljeno, da so imeli mladinci prav, saj so ocenili incident kot navadno zdravo starih znancev pri gostilniškem pultu, ki so hote potegnili za seboj vsak svojo stran navijačev. Nekdo je celo panično telefoniral na bližnjo postajo milice, da nameravajo oficirji ubiti miličnike. Leti so seveda pritekli na pomoč, in to z rezervnimi pendreki, in jih razdelili med civiliste. Oficirji so seveda zagrabili za stole, dokler jih niso premočni miličniki in civilisti nagnali na prosto. Takrat so prišli na pomoč svojim še oficirji iz bližnjega bloka kar s pištolami, da bi se sprte strani vendarle umirile.

Posledično je vojska prekomandirala tri glavne krivce, milica pa premestila dva svoja nedomačina na bližnje postaje. Vojska je to sramoto prenesla dovolj neprizadeto, miličniki pa še dolgo ne, češ da so bile sankcije zanje prestroge. Moral sem celo na zagovor pred njihovo partijsko organizacijo, kjer so končno večinsko sprejeli mojo razlago vzrokov in upravičenost najmanjših možnih posledic na račun neodgovornih posameznikov. Vendar se je zgodba končala šele tako, da so kujavi miličniki neko noč po izzvanem incidentu v togoti zaprli in zverinsko pretepli mojega brata Rada, ker me je pred njimi zagovarjal pred očitki. Ker bi se tihi spor lahko nadaljeval brez znanega konca, sva oba tiho šla preko tega.

Kaj kmalu za tem incidentom smo morali reševati tudi podobne nevšečne spore med vojsko in civilisti. Vojaki so namreč ob vikendih, ko so imeli prost izhod iz kasarn, kaj radi zahajali na mladinske plesse po vaseh. Zaradi dobrih odnosov so jih mladi organizatorji radi sprejemali in se z njimi tudi spoprijateljili, če so se obnašali dostojno. Tako so dežurni oficirji v kasarnah takoj vedeli, kam je treba poslati patroljo po morebitne zamudnike na večerni zbor.

Tako je ob neki priložnosti na plesišče v bližnjo vas z džipom in s šoferjem pridrvel mlad dežurni oficir, Črnogorec. Mladinci so skrivaj odprli zadnja okna in omogočili zamudnikom pobeg v kasarno. To je očitno neizkušene in vzvišene podporočnika tako raztogotilo, da je začel pretiti organizatorjem z naperjeno pištolo. Ko so se mu mladinci odločno približevali, je preplašen najprej sprožil v zrak, pri drugi sprožitvi pa mu je zatajil naboj. Takrat je nekdo samo zavpil »nema više metaka«, pa so goloroki že planili nanj, ga pretepli, naložili na džip in ukazali vojaku-šoferju, da ga nemudoma odpele v kasarno.

Moral je v bolnico na Reko. Zaradi Brionov je bilo med vojsko, policijo in civilisti še vedno napeto. Skupaj s komandantom garnizije sva ponovno vze-

la stvari v roke, da bi spor rešili sami. Tako je komandir milice dobil od mene, kot od predsednika občine, nalogo, da takoj poišče pretepače. Komandant pa se je obvezal, da bo dopovedal svojim, da je dežurni oficir očitno prekoračil svoja pooblastila.

Po enem tednu mi je komandir milice sporočil, da krivcev ne morejo najti zaradi močne solidarnosti med mladinci in občani. Kogar koli so namreč vprašali, če je bil zraven, je pritrdil, da pa bi se pretepal, pa je sleherni zanikal. Na vprašanje, če je koga videl pretepati, je odgovoril, da ne. Treba bi bilo torej prijavit kar vso vas.

Dobil je nalogo iskati krivce naprej. V tem času pa sem se spomnil, da bi bilo za pomiritev in vrnitev časti prizadetemu lahko koristno, če bi se v bolnico odpravila uradna mladinska deklinška delegacija s šopkom rož in s tolažbo prizadetemu mlademu oficirju. To ga je tako raznežilo, da je seveda odstopil od vsake obtožbe s priznanjem, da je tudi sam kriv. Tako se je epizoda srečno končala.

Tretjič smo podoben incident skoraj doživeli na večernem sprejemu ob vsakoletnem krajevnem prazniku v bližnjem Podgradu. Povabljeni so bili tudi predstavniki stražarske čete, ki je varovala vojaška skladišča v tem kraju. Čim je odšel njihov oficir s svojimi podoficirji, se je vrnil eden od teh podoficirjev z osmimi vojaki. Na njegovo komando so odpeli vojaške pasove in začeli udrihati kar počez po domačinih, posebej še po skupini mladih fantov. Prišel se je namreč maščevat za svojo prizadeto čast, ker so ga ti domači fantje napodili z neke veselice. V tem primeru so v vojaški komandi ukrepali s premestitvijo svojih krivcev.

V zvezi z vojaškimi oblastmi mi je ostala v spominu tudi naslednja zgodba.

K meni na občino so prišli iz Ljubljane trije višji oficirji, ki so imeli nalogo pridobiti lastno pravico uporabe obsežnega vojaškega strelskega poligona pri Koritnici pod Snežnikom. Ta poligon, ki so ga uredili že Italijani, je namreč redno uporabljala

JLA, kjer še danes služi svojemu namenu. Vendar so morali za motenje posesti in od nastalih požarov zaradi streljanja s težkim orožjem zasebnim kmetovalcem in gozdarjem plačevati odškodnino.

Sedaj so zahtevali, da sprejmemo kar občinski odlok o nacionalizaciji teh zemljišč za odškodnino po zakonu in jih dodelimo v uporabo vojski. Ta odškodnina bi po zakonu lahko bila le simbolična in bi pri ljudeh povzročila velike krivice in negodovanja. Zato sem se temu odločno uprl.

Seveda so me takoj zatožili generalu Radu Pehačku, ki je bil takratni komandant Ljubljanske vojne oblasti. Njega smo dobro poznali, skoraj kot domačina, zato se je kmalu pojavil na razgovoru pri meni kot nerazumevajočem predsedniku občine za nujne vojaške zadeve. Prijazno me je povabil na kozarček v bližnji hotel. Tam sva se na štiri oči sporazumela, da bo vojska odkup zemljišč pravično plačala. Namreč toliko, kolikor bodo lastniki zahtevali po takratni tržni ceni za kraška porasla zemljišča. Dodala sva še odškodnino za 30-letni izračunani izgubljeni dohodek za možne pridelke oz. kot stroške za odpiranje novih potrebnih ekstenčnih delovnih mest v domačih tovarnah.

Imenovali smo mešano občinsko komisijo, ki je pripravila program odkupa in poskrbela za sporazumen postopek pri oceni škode in izplačilo zado- stne odškodnine vsem prizadetim. S tem so se seveda vaščani strinjali in tudi zadovoljni sodelovali. Zaradi motenja posesti vojske tako ali drugače niso imeli velike koristi od te zemlje. Skratka, z razgledanimi vojaki je bilo možno sporazumno reševati še tako občutljiva vprašanja za občane.

Moje petletno županovanje je torej potekalo v zelo zahtevnih časih, bil sem dnevno izpostavljen. Na eni strani oblastni, na drugi pa javni človeški kritiki in lastni vesti za dobro delo. To me je tako telesno kot duševno močno izčrpavalo, da sem ob koncu skupaj skoraj petletnega mandata komaj čakal, da izprežem.

Nenadoma mi je tudi odpovedal vegetativni živčni

sistem. Obležal sem prav na dan zadnjega obhoda na novo zgrajenega zdravstvenega doma in lekarnе, ko sva se z arhitektom Tratnikom dogovarjala, da naj bi bilo odprtje naslednji dan čim lepšo. Ostalo mi je v lepem spominu, ko so se mi prišli s šopkom cvetja v kristalni vazi domov zahvalit naši srečni zdravstveni delavci.

Skupaj z mano so si namreč močno prizadevali, da smo pripravili načrt za sodoben zdravstveni dom in priskrbeli denar za njegovo izgradnjo v rekordnem enem letu od ideje do odprtja. Za začetek sem moral na seji okrajnih odbornikov kar petkrat zahtevati, da je v srednjeročnem planu pisalo, da je treba poleg bolnišnice v Kopru oz. Izoli zgraditi še naš zdravstveni dom.

Za to smo morali poiskati vse rezerve v občinskem proračunu in nagovoriti naše kolektive, da bodo vsaj nekaj prispevali. Eni za nakup zobozdravniških stolov, drugi za rentgenske aparate, tretji za pisarniško pohištvo itd.; tako smo zbrali polovično vrednost investicije. Drugo polovico je bilo treba izsiliti na okraju in v republiki iz namenskih skladov. Na okraju v Kopru so me sprva zavrnil, češ da ima prednost bolnica in da tudi zanjo ni dovolj denarja. Odpravil sem se v Ljubljano k takratnemu ministru za zdravstvo Šilihu. Ta me je seznanil s pismom podpredsednika s takratnega Okraja Koper, ki je odgovarjal za investicije v družbeni dejavnosti. Pisalo je namreč, da je izgradnja zdravstvenih domov na Primorskem končana in da je treba ves okrajni in republiški denar rezervirati za izgradnjo koprskе bolnice.

To me je seveda spodbudilo, da sem se nemudoma napotil v Koper na razgovor na štiri oči k okrajnemu podpredsedniku Skoku. Zagrozil sem mu, da ga bom razkrinkal pred Bistričani, da laže na republiki v našo škodo. Ker se je tega bal, je pristal, da nam vsaj začasno posodijo že nabrani denar za koprsko bolnico, ki bi ga že kako povrnili. Čez leto osorej pa so bili okraji ukinjeni, izgradnja bolnice je bila začasno odložena, nam pa na srečo ni bilo

treba več vračati teh sredstev na podlagi delitvene bilance okrajnega premoženja.

Podobno smo kupčkali z okrajem in republiko pri zbiranju sredstev za brkinski cestni križ in asfaltiranje ceste proti Podgradu. Pomagali smo si z že omenjenimi vsakoletnimi samoprispevki in udarniškim delom. Postali smo kar uspešna občinska ekipa, kjer je vsak strokovnjak ali funkcionar in kot forum z veseljem opravljal svoj del skupnih nalog. Tako tudi posamezni rojeni nagajivci in pokvarjenci niso prihajali do izraza. Med njimi tudi tajna policija. Udba s kar gosto mrežo svojih zaupnikov po podjetjih in drugje.

Le-ta je seveda dnevno kontrolirala obnašanje vseh nas vodilnih kadrov, torej tudi mene osebno, za potrebe proslulih policijskih dosjejev. Od te skrivnostne službe notranjih zadev so tudi k meni v občinsko pisarno prihajala zaupna sporočila o sumljivih političnih dogodkih, o povzročeni gospodarski škodi po podjetjih in o drugih grehih sumljivih posameznikov. Pričakovali so, da bomo kot občinski funkcionarji proti takim pojavom ukrepali tudi z osebno avtoriteto. Dejansko pa so tako sprotno preverjali, ali so njihove informacije točne. Ker takega tožarjenja nisem maral ali koga tudi zagovarjal, se seveda s t.i. okrajnimi pooblaščenci nisem dobro razumel.

Prizadelo me je predvsem to, da mi niso verjeli na besedo, kot sem jim nekoč tudi zabrusil v obraz. Končno sem se uprl, da bi še bral ta poročila in preverjal zadeve, zato so me pustili pri miru. Niso pa mi tega šteli v dobro tudi na našem občinskem komiteju ZK, saj dobro vem, da so v moj dosje zapisali, da kot predsednik občine ne želim aktivno sodelovati s to službo. Zato verjetno tudi niso posebno nasprotovali, ko sem po koncu 5-letnega mandata najavil, da ne mislim več kandidirati za župana, ker odhajam v Ljubljano.

Iz mojega funkcionarskega življenja v Ilirski Bistrici moram omeniti še zadeve, ki bi me lahko stale življenja in so mi resno načele zdravje. Tako je

bilo treba dnevno oprezati na zahrbtnost posameznikov iz najbližje delovne okolice. Posebej še takih, ki so radi hodili tožarit na občinski komite ZK ali pa spletkarili za »šankom«. Vse to je bilo treba stoično prenašati, da ne bi morda zapadel v neprijetne osebne konflikte. Bilo mi je že vnaprej jasno, da bodo pred mano prišlekom domačini vedno ščitili domačine in sorodstvo. Pri tem so včasih celo znali podlo izzivati mojo ženo v šoli ali brata Rada, kar me je še posebej prizadelo.

Posebej me je prizadelo ravnanje najožjih sodelavcev pri izvedbi drugega občinskega samoprispevka leta 1967 za izgradnjo podeželskih šol. Izid je bil sorazmerno tesen, saj se je referendumu udeležilo le okrog 72% volilnih upravičencev, od česar jih je bila večina za samoprispevek. Vendar od absolutnega števila samo toliko, da so predstavljali le 49,99% vseh volilnih upravičencev, kot smo to ugotavljali naknadno. Kaže, da so v volilni komisiji to »tiho« izračunali ter v imenu ene od spornih krajevnih skupnosti poslali ustavnemu sodišču pisni ugovor za veljavnost tega referenduma.

Nemudoma sem bil klican na zagovor k takratnemu ustavnemu sodniku, mojemu starejšemu stanoskemu kolegu in osebnemu prijatelju. Ugotovila sva, da o relativni ali absolutni večini volivcev glede veljavnosti takih referendumov ustavno določilo ni povsem jasno. Zato je pretila resna nevarnost, da bi ga ustavno sodišče štelo z negativnim izidom, če bi uvedli postopek. V tem smislu je bilo namreč nekaj pozneje tudi popravljeno to ustavno določilo. Meni se je zdelo sumljivo pismo, ki naj bi ga napisali v Krajevni skupnosti Hrušica, ne da bi se pred tem oglasili na občini. Tudi pri meni osebno, saj smo bili z njihovimi funkcionarji, kljub ukinitvi večrazrednice v tej vasi, kar v dobrih odnosih. Med drugim jih je tudi moja soproga, kot takratna republiška poslanka Kulturno-prosvetnega zbora, prepričevala, da je bolje, če se njihovi otroci vozijo v dva kilometra oddaljeno šolo v Podgrad.

Pritožba namreč ni bila podpisana s polnimi imeni, pač pa le z oznako Krajevna skupnost..., zato sva se dogovorila, da takoj pošlje tej krajevni skupnosti uradno pismo, naj vendar določijo pooblaščenca za obravnavo njihove pritožbe na ustavnem sodišču. Meni pa je zaradi izraženega suma zaupal originalno pismo, da bi preveril, če ni bilo slučajno napisano na pisalnem stroju pri moji in tajnikovi skupni tajnici, saj so mi bile črke precej sumljive. Ta pisalni stroj je namreč uporabljala tudi volilna komisija.

Prišli so predvidljivi odgovori. Na krajevni skupnosti so namreč pošteno odgovorili, da s pismom nimajo nič, sam pa sem po obliki in odtisu črk ugotovil, da je bilo pismo napisano na omenjenem pisalnem stroju. Dogovorila sva se, da ustavno sodišče ne uvede postopka, saj, če ni tožnika, ni sodnika. Na občini sem sklical širši sestanek sodelavcev, saj so seveda že vedeli za problem in radovedno čakali na odgovor ustavnega sodišča, med njimi tudi krivci za poslano ovaduško pismo. Objavil sem, da ustavno sodišče ne bo uvedlo postopka, ker na osnovi anonimke tega ne dela. Mimogrede sem omenil, da sedijo anonimni pisci kar med nami. Predlagal sem, da o vsem tem ne razpravljamo več, pač pa raje zberemo denar in zgradimo prepotrebne podeželske šole. Predvideval sem namreč, da se bodo junaki potuhnili v strahu pred občani. Tako je tudi bilo... Osebno pa me je hudo prizadelo, saj sem spoznal, da tudi najožjim sodelavcem ne gre zaupati.

Leto pred tem dogodkom sem se hudo zameril vodstveni strukturi najuglednejšega podjetja Lesonit v Ilirski Bistrici. Z njimi so se namreč posamezni občinski funkcionarji tiho dogovorili, da lahko kar po knjižni vrednosti, torej brez licitacije, prodajo štiri novozgrajene vile za svoje vodstvene kadre. Do mene je prišlo opozorilo že od okrajnega javnega pravobranilca. Čudil se je pripravljenosti našega občinskega sodišča, da je pripravljeno take kupoprodajne pogodbe tudi registrirati. Z veliko

užaljenostjo so seveda morali razpisati javno licitacijo in tako plačati več, čeprav še vedno po zelo ugodni ceni.

Kmalu so prišle v javnost tovrstne afere v zvezi s hišami in stanovanji po Sloveniji. Takrat so se mi kupci prišli zahvalit za opozorila, saj bi sicer postali javni problem in izgubili ugled pred občani. Takrat so mi tudi povedali, kateri občinski funkcionarji so jih k temu, kot hišni prijatelji, za mojim hrbtom nagovarjali.

Smrtni strah v kosti pa mi je nagnal poseben dogodek v času, ko so lovili ustaške diverzante, ki so takrat zaradi političnih razlogov prihajali preko meje, naivno celo iz Avstralije. Šlo je za predhodnico znane ustaške skupine, ki je bila pozneje likvidirana v Dalmaciji. Prihajali so iz Trsta proti Reki, tako tudi prek naše Čičarije in Brkinov. Postavljena je bila nekajmesečna »mrtva straža« posebnih enot milice in vojske ob cestah in progi na črti Postojna-Bistrica-Reka-Trst, da bi te lahko te diverzante prestrezali že v naših krajih.

Nekega dne v letu 1966 sem na svoj županski naslov dobil pisemsko ovojnico, ki je bila oddana v bližnji Opatiji. V njej je dobesedno pisalo, da so me kot župana izbrali za politično žrtev, zato naj se pripravim na smrt v doglednem času. Dva dni sem v bil v dvomih in molčal o tem, da ne bi povzročal preplaha, posebej še doma. Končno sem se opogumil in predal grozilno pismo komandirju milice, da bi me lahko zaščitili. To so mi seveda obljubili, vendar sem kljub temu še veliko časa oprezal, od kod lahko počti, in previdno zaklepal vrata tudi doma. Lahko je bila le neslana šala kakega osebnega nasprotnika, kdo ve? Res pa je, da so dva diverzanta na omenjenem prehodu tudi ujeli. Domačim sem zgodbo razkril šele z leti, ko smo se odselili iz Ilirske Bistrice, da bi jim prihranil strah.

Preselitev nazaj v Ljubljano

Kot že rečeno, sem ob koncu mandata hudo zbolel zaradi pretiranega naprežanja. Tako so mi razloži-

li tudi zdravniki in me začeli kar uspešno zdraviti z apavrinom. Postalo me je celo strah, da sem bom moral invalidsko upokojiti. Ko sem pripovedoval znanemu psihiatru dr. Levu Milčinskemu, da se bojim prevzeti ponujeno službo na republiških sindikatih, mi je lepo razložil, da še nihče ni zbolel zaradi dela, ki ga veseli in zmora. Prej ali slej pa živčno zbolimo tudi povsem brez dela, če se pri tem hudo sekiramo zaradi slabih odnosov. Predvsem zaradi nezaupanja do ljudi v najožjem življenjskem okolju. Zato mi je svetoval, naj menjam okolje in službo. To sem tudi storil in se z leti potrpežljivo rehabilitiral, čeprav nikoli dokončno. Dobil sem primerno službo pri Zvezi sindikatov Slovenije in postal predsednik Republiškega odbora delavcev v kmetijstvu in živilski industriji. Preselitev družine nazaj v Ljubljano, jeseni leta 1967, pa je bila možna le tako, da sem odkupil stanovanje, ki so ga pred tem vplačali pri sindikatih. Lastno udeležbo za takrat običajni stanovanjski kredit sem si večinoma sposodil pri bistriških prijateljih. Tudi soproga Rezka je kot profesor matematike takoj dobila novo službo na vzgojiteljski šoli v Ljubljani. Otroka sta sicer izgubila mladostne prijatelje, vendar sta si jih na novo poiskala v Ljubljani. Posebej sta bila prikrajšana za skrb naše večletne gospodinje Marije Baša iz Jasena, ki nam je ljubeznivo pomagala vzgajati otroke kot naša tretja stara mama. Z ženo sva se seveda morala posloviti od številnih dobrih prijateljev in znancev.

V Ilirski Bistrici je ostal moj brat Rado, ki se je po vojaščini enostavno zatekel k nama, da bi mu pomagala pri zaposlitvi. Uspelo nama ga je celo pripraviti do tega, da se je došolal in zaposlil kot poklicni prevoznik avtocisterne pri Transportu. Našel si je družico Vilmo in si ustvaril svojo družino.

Ostale so nam dragocene življenjske izkušnje, ostalo je tudi zadovoljstvo, da sva s soprogo kar precej prispevala k napredku občine. Ob prednosti za koristno družbeno delo sva povsem zane-marila takrat že precejšnje možnosti za materialne

koristi in se zadovoljila s sorazmerno skromnimi plačami za sprotne potrebe.

Delo na Republiških sindikatih

Na Republiški zvezi sindikatov sem pri podpredsedniku Andreju Verbiču, dobil kot prvo zahtevno nalogo ugotoviti primerjalno gospodarsko in pravo stanje ter statusna razmerja med družbenim in zasebnim obrtništvom.

Posebej še o socialnem položaju zaposlenih delavcev v družbenem in zasebnem sektorju glede na dane sistemske pogoje gospodarjenja. Zaradi strokovne objektivnosti je bila moja raziskava tudi v drugih republiških organih ocenjena kot izvrstno izhodišče za premagovanje predsodkov do zasebnosti v obrtništvu. Pomagala je celo k uradnemu dovoljenju za ustanovitev in registracijo prvega obrtnega združenja v Sloveniji in v Jugoslaviji.

Po nekaj mesecih dela na omenjenem projektu sem končno postal za štiri leta tajnik ter nato za naslednja štiri leta predsednik RO sindikata delavcev kmetijstva in živilske industrije. Zadnje, deveto leto na sindikatih pred mojim odhodom v Beograd sem postal profesionalni član predsedstva Zveze sindikatov Slovenije. Med drugim sem kot predsedujoči usklajeval celotno javno razpravo, ko smo 1974. leta sprejemali novo republiško in zvezno ustavo. Takrat smo slovenski kmetijci priložnostno obiskali tudi Edvarda Kardelja na Brionih, da bi utemeljili potrebno liberalizacijo v zasebnem kmetijstvu in zadružništvu, kar nam je tudi uspelo. Na sindikatih sem tudi doživel nasilno razrešitev predsednika Kropuška ob cestni aferi s Kavčičem in spoznal, da je politika res kruta zadeva. Zaradi zaščite ugleda Kropuška bi namreč skoraj tudi sam nastradal. Globočnik, ki ga je začasno zamenjal kot podpredsednik, je namreč zahteval tudi na partijski organizaciji razlago, zakaj se ne strinjam s Kropuškovim zamenjavo. Govoril sem namreč, da smo drugi najmanj toliko krivi kot Kropušek, torej bi morali iti kar vsi funkcionarji iz sindikatov.

Pokazalo se je dovolj jasno, da so ga tudi najožji sodelavci zaradi koristoljubja enostavno pustili na cedilu. To nam je Kropušek upravičeno zameril. Dobil sem le nejasno opozorilo, da ni dobro ubijati bolh na mrtvem psu, ker da to ni nobeno posebno junaštvo.

V kmetijskih sindikatih sem v osmih letih požrtvovalnega dela kar precej prispeval, da smo postali odločnejši pri uvajanju znosnejše agrarne politike. Tako sem s pomočjo sicer redkih agronomov na položajih v republiških forumih in na terenu že leta 1968 pripravil temeljit pregled kritičnih razmer v slovenskem kmetijstvu. Med drugim s predlogi, da ponovno ustanovimo kmetijsko ministrstvo in obnovimo delovanje Zadružne zveze, saj je bilo oboje nesmotrno ukinjeno. Postopoma smo dobili zaveznike pri takratnih poslancih v republiški skupščini, pri SZDL in na CK ZKS. Oporo smo imeli tudi pri Jaku Bogataju, direktorju Kmečkega glasa, in seveda pri profesorjih na biotehniški fakulteti.

Oživeli smo tudi delovanje Zveze kmetijskih inženirjev in tehnikov Slovenije, kjer sem bil najprej štiri leta podpredsednik in nato dve leti predsednik. Dve leti sem opravljal tudi funkcijo predsednika Zveze kmetijskih inženirjev in tehnikov Jugoslavije, kot sem že zapisal ob opisu moje prve zaposlitve.

Z združenimi močmi smo najprej dobili na svojo stran Odbor za kmetijstvo pri Skupščini SRS, ki ga je sprva vodil kolega Zvone Pelikan, nato pa Milovan Zidar. Na CK ZKS so začeli poleg kolega Andreja Marinca z nami aktivno sodelovati še Zvone Dragan in tudi France Popit ter Viktor Avbelj. Na SZDL smo imeli močno oporo pri Frančku Simoniču, pri Zvezi mladine Slovenije pa smo našli dobre sodelavce pri vseh takratnih mladih funkcionarjih, posebej še z delovanjem Mladih združnikov. Stališča sindikatov do kmetijstva sem argumentirano predstavljal in uveljavljal kot član predsedstva Zveze sindikatov Slovenije in tudi na zvezni ravni.

Tako smo kaj kmalu v okviru CK ZKS pripravili Zeleno knjigo o agrarni politiki v Sloveniji. Na tej podlagi smo na prvi partijski konferenci o kmetijstvu leta 1960 uspeli prepričati vse republiške forume, da je treba temeljito spremeniti sistemski in politični odnos do kmetijstva, če želimo doseči siceršnji gospodarski napredek na republiški in zvezni ravni.

Štejemo si torej lahko kot uspeh, da smo prvič prepričali ne samo odločujoče in oblastne strukture v Sloveniji, pač pa postopoma po vsej Jugoslaviji, da ni smotrno, še manj pa koristno, enostavno odpisati zasebno iniciativo v kmetijstvu. Do takrat namreč ni bilo na voljo nikakršnih kreditnih sredstev za nabavo traktorjev in drugih kmetijskih strojev za zasebno kmetovanje ali drugačno modernizacijo kmetij.

Po tej partijski konferenci in na osnovi posebnih sklepov v Skupščini SR Slovenije je torej tudi zasebno kmetijstvo dobilo zeleno luč. Najprej za ohlapne kmečke skupnosti, postopoma pa tudi za urejanje tržno usmerjenih kmetij na osnovi dolgoročnejših kooperacijskih pogodb za oddajo vseh tržnih viškov zadrugam in obratom za kooperacijo. Opuščena je bila torej prvotna namera, da se namesto propadlih kmečkih delovnih zadrug uveljavlja t.i. prostovoljna kooperacija. Seveda z izključnim vlaganjem družbenih sredstev v kooperacijske skupnosti zaradi postopnega podružabljanja celotne kmetijske proizvodnje, kot nadomestilo klasičnega zasebnega zadružništva.

Poleg postopnega sproščanja in izboljšave odkupnih cen za osnovne pridelke, ki so bile dotlej pod strogo administrativno kontrolo, ter bistveno večjega usmerjanja kreditnih sredstev za urejanje družbenih kmetijskih obratov nam je v nekaj naslednjih letih uspelo zelo ugodno kreditirati več kot 20.000 tržno usmerjenih kmetij v Sloveniji. Z leti je hitra inflacija tudi te kreditne obveze kooperantov zreducirala na simbolične vrednosti.

Prvič je bilo uvedeno tudi nacionalno zdravstveno

in pokojninsko zavarovanje kmetovalcev s pomočjo pomembne delavske solidarnosti.

Ponovno je bila ustanovljena Zadružna zveza Slovenije s hranilno-kreditno službo. Postavljena je bila uspešna kmetijska pospeševalna, veterinarska in gozdarska strokovna služba za kmetije pri Kmetijskem inštitutu Slovenije in v zadrugah. Uvedene so bile posebne možnosti za otroške dodatke in štipendiranje kmečkih otrok. Prenehalo se je z nasilnimi postopki pri arondiranju in komasaciji kmetijskih zemljišč v korist urbanizacije in družbenih obratov. Preko zemljiških skupnosti se je uvedla kontrola nad zemljiškimi operacijami. Ustanovljene so bile tudi vodne skupnosti, v okviru katerih so bila usmerjena posebna družbena sredstva za melioracije in namakalne sisteme na kmetijskih zemljiščih.

Skratka, zgodile so se neverjetno velike sistemske, gospodarske in socialne izboljšave v kmetijstvu in na podeželju. Kmetje so poleg kmetijskih strokovnjakov dobili posebno mesto tudi v SZDL, v organih ZK, kot poslanci v republiških in občinskih skupščinah, v zadružnih organizacijah in pri kmečkih skladih za zdravstveno in pokojninsko zavarovanje. Na tržno usmerjenih kmetijah so bili modernizirani hlevi, nasadi, uvedeni sodobni poljski kolobarji in gospodarnejši postopki pri pridobivanju paše in spravilu krme. Zato je skokovito narasla mlečnost, in s tem tržni viški mleka, nastala so kooperacijska pitališča in drugi predelovalni obrati. Kmetje so se temeljito opremili s kmetijsko mehanizacijo.

Mladi kmečki fantje in dekleta so vse raje ostajali doma na kmetijah po šolanju na strokovnih kmetijskih in gospodinjskih šolah. To se je seveda poznalo na bilančni samooskrbi z osnovnimi živili, saj smo jo z leti postopno dvigali iz 50 na 80%, da hrane ne bi bilo treba uvažati iz jugoslovanskih žitnic ali iz tujine.

Nastalo je torej obdobje bistvene izboljšave gospodarske in socialne ravni kmečkega prebivalstva, ki

se je sicer po vojni zmanjšalo deležno iz 40 % v letu 1967, ko smo v skupini agronomov in drugih politikov začeli delovati, na 12 % v letu 1977, ko sem odšel službovat v Beograd. Drugi za delo sposobni kmetje, sicer pa latentno nezaposleni na naših sorazmerno majhnih kmetijah, so se sčasoma lahko zaposlili zunaj kmetijstva, nekateri tudi kot zdomci. Sledil je namreč splošen gospodarski napredek, tako kot smo ga napovedovali, če se bomo resneje lotili kmetijstva. Najbolj se je to poznalo na življenjski ravni celotnega prebivalstva. Od osebnih in drugih prejemkov je bilo, med drugim, treba namenjati vse manjši delež za nakup živil ob vse večji ponudbi na sproščenem tržišču. Skratka, vidno zadovoljstvo in napredek, tako da smo Slovenci postali s svojo liberalno agrarno politiko vzor za vse druge v državi.

Moje službovanje v Beogradu

V Slovenijo so prihajali na ogled kmetijski politiki, tako republiški kot zvezni funkcionarji, da bi dobili spodbudo za izboljšave celotne agrarne politike. Nekaj časa sem tudi vodil zvezno komisijo za kmetijstvo in zadružništvo pri CK ZKJ kot soavtor slovenskega uspešnega primera, ki je pripravila podobno konferenco o kmetijstvu tudi na zvezni ravni.

Končno sem bil povabljen za zveznega podsekretarja v kmetijskem ministrstvu, da bi takratnemu ministru Kuštraku in pozneje Zidarju pomagal pri uveljavljanju uspešne liberalne kmetijske politike s pomočjo zakonskih in drugih sistemskih ukrepov na zvezni ravni. Nastajal je namreč t.i. jugoslovanski družbeni dogovor o razvoju kmetijstva, kjer pa je še vedno prihajalo do velikih nasprotij, predvsem zaradi različnih, tudi špekulativnih materialnih interesov.

Že prej sem imel kot večletni predstavnik Slovenije v Svetu kmetijskih blagovnih rezerv na ravni federacije velike besedne borbe, kako preprečiti ogromno prelivanje proračunskih sredstev. In to kar s

proračunskim financiranjem programov materialnih rezerv hrane, z regresirano cenovno politiko, s proračunskim financiranjem izgradnje skladišč, z odpisovanjem dolgov republiškim rezervam, s trgovskimi špekulacijami velikih uvoznikov in oskrbovalcev s hrano in podobno.

Ta težnja se je nadaljevala s poizkusom takih formulacij, ki bi omogočale oblikovanje tudi zveznih investicijskih skladov za kmetijstvo, neomejena sredstva materialnih rezerv za financiranje vodnega sistema Donava-Tisa-Donava, za razvijanje hribovito-planinskih predelov, za programe JNA pri proizvodnji hrane v izjemnih razmerah, za zvezne raziskovalne programe, za garancije pri najemanju tujih kreditov na ravni federacije in še kaj.

Pri tem se je takratna majhna skupina zaposlenih slovenskih kadrov v zveznih organih morala vztrajno boriti, da ne bi bile sprejete take centralistične rešitve. Po pravici povedano, nam je v stiski rad pomagal tudi Kardelj s svojo avtoriteto. Spominjam se, kako smo namerno zavlačevali delovne dogovore prav v zveznem kmetijskem ministrstvu, kot formalnem nosilcu tega dogovora. To smo počenjali več kot leto dni tudi z delovanjem pri agrarni komisiji CK ZKJ. Besedilo dogovora se je vedno znova popravljalo, tako da se je povsem razvodeneli 35. osnutek končno le posredoval v sprejem. Tako ni bila več omogočena sistemska centralizacija odločanja in s tem veliko prelivanje sredstev za imaginarne kmetijske namene.

Takrat je že tudi obveljala nova zvezna ustava, ki je bila sprejeta leta 1974 proti volji vse bolj glasnih centralistov. Kot kaže, je ta ustava postala dejanski povod za nasilni razpad Jugoslavije. Moje triletno zahtevno delo v zveznem komiteju za kmetijstvo je torej potekalo v zahtevnem ozračju. Sprva sem vodil celotne organizacijske posle zveznega komiteja; tako so bile opravljene vse naše naloge po sklepih takratnega zveznega izvršnega sveta in lahko smo uspevali z lastnimi predlogi. Zato sem dnevno hodil tudi na seje raznih komisij in zveznega izvr-

šnega sveta, kjer je bilo treba doseči sklepanje. Skrbel sem za kadrovske popolnitve v strokovni službi komiteja in v celotni obmejni kmetijski in veterinarski službi. Skoraj dve leti pa sem vodil tudi oddelek za mednarodne gospodarske odnose na področju kmetijstva. Skratka, eno samo garanje od ponedeljka do konca petka, ko sem se tedensko vračal z letalom domov, k družini v Ljubljano. V delovnem okolju sem si pridobil kar precejšen ugled in doživljal naklonjenost. Spoznal pa sem tudi povsem zakrite kadrovske lobije po nacionalnostih, po katerih bi se Slovenci lahko samo zgle dovali. Čutiti je bilo tiho medsebojno nacionalno napetost, posebej še med Srbi in Albanci ter med Srbi in Hrvati. Agresivni pa so bili tudi Bosanci, posebej še, ko je predsedoval Bjedić; dobre položaje pa so imeli tudi drugi kadri iz BIH. Tako so skušali vsiliti kot uradni jezik na ravni federacije celo neko bosansko verzijo srbohrvaškega jezika, češ da bi se s tem izognili vse bolj prisotnim sporom okrog pravilne srbohrvaščine, sprejemljive za Srbe in Hrvate ter vse druge.

Moje mednarodne aktivnosti

V teh treh letih sem dodobra spoznal komplicirane politične in gospodarske razmere na ravni federacije in drugod po Jugoslaviji. Kot podsekretar in nosilec platform za sodelovanje v kmetijstvu z drugimi državami sem spoznal tudi precejšen del sveta in težave, ki smo jih morali premagovati v gospodarskem sodelovanju. Politični in protokolarni odnosi so bili namreč z večino zelo dobri, posebej še zaradi velike popularnosti Tita in naše vodilne vloge med blokovsko nevezanimi in drugimi državami v svetu.

Kot podsekretar v Zveznem komiteju za kmetijstvo sem usklajeval tudi mednarodne aktivnosti v agroživilstvu, gozdarstvu in zadružništvu. Posamezne skupine držav so usklajevali pomočniki. Vzdrževal sem dnevne stike s tujimi ambasadami v Beogradu in hodil na sprejeme ob njihovih dr-

žavnih praznikih ali pa ob prihodu njihovih gospodarskih delegacij. Tako sem spoznal bistvo diplomacije in njen sistem medsebojnega opazovanja, vsak v svojo korist, če je možno tudi s pretanjeno gospodarsko »špijonažo«. Pretežno so bili to visoko izobraženi in za diplomacijo talentirani kadri z izjemno uglajenim in prilagojenim obnašanjem v še tako delikatnih razmerah. Ko si bil vključen v protokolarni program z obveznim diplomatskim potnim listom, ki sem ga tudi posedoval, si se lahko počutil popolnoma varnega. Ravnati si se moral primerno in upoštevati pripravljene program dela. V naših strokovnih službah smo v te namene izdelovali sprotne zaupne informacije za nosilce omenjenih nalog kot platforme za nadaljnje dogovore, tako smo bili na tekočem z dogodki v posameznih državah, predvsem še na osnovi tedenskih poročil naših diplomatskih predstavništev v tujini.

Posebej smo skrbeli za odnose z nadsacionalnimi organizacijami, kot so to FAO, OECD, UNKTAT in še nekatere. Osebnostno pa sem bil zadolžen za sodelovanje v kmetijstvu in živilski industriji z Libijo, Italijo, Veliko Britanijo, Nigerijo in Japonsko, kamor sem tudi osebno vodil naše kmetijske delegacije na poslovne dogovore; to je bilo zanimivo in tudi zelo odgovorno delo.

V Libiji sem npr. moral reševati hude spore med našimi izvajalci kmetijskih in vodogradbenih investicij ter njihovim pogodbenim ministrstvom. Pri posameznih projektih je šlo kar za sto in več milijonov dolarjev neplačanih računov.

Tako se je zgodilo, da se je pri Aleksandriji porušil velik jez za zadrževanje poplavne vode in postopno namakanje pri ozelenitvah saharske puščave. Ta jez je gradilo naše beograjsko podjetje, ki je vzdrževanje na nesrečo že predalo domačinom. Ti pa žal še niso popolnoma obvladali odpiranja zapornic ob poplavnih vodah, zaradi česar je jez popustil. Nastal je tako oster spor, da so Libijci predstavništvo našega podjetja enostavno nagnali domov.

V nekem drugem primeru je naše drugo podjetje po projektu uspelo dokončati ozelenitev ogromne površine v puščavi. Domače ministrstvo pa zasajenega gozda še po enem letu ni hotelo prevzeti, češ da projekt ni povsem dograjen. Omenjene predstavnike firme so pridržali kot ujetnike, saj bi sicer vse zasajeno drevje usahnilo, če ga ne bi zalivali. To pa je za izvajalca predstavljalo kar velike dodatne stroške brez obveznosti za investitorja.

V obeh primerih smo oblikovali mešano strokovno komisijo na ravni obeh ministrstev, in se dokopali do odgovornih za nastalo situacijo. Krivda je bila na libijski strani, česar pa ni želela niti ni smela priznati, saj bi bil njihov naročnik projektov takoj odstranjen ali celo ustreljen. Tega smo se zavedali. Naša podjetja so v konkurenčnem boju podpisala tudi take klavzule v pogodbah, da v primeru spora velja šeriatsko, torej libijsko pravo. Po tem pravu musliman nikoli ni kriv, če gre za sodelovanje z brezvercem. Mednarodnega prava torej Libijci niso priznavali, zaradi česar so se taki spori pred njihovimi sodišči vlekli po več let. »Kadija tuži – kadija sudi« torej ni prazno reklo.

Potrebna je bilo torej velika modrost, veliko spretnosti in pogajalske potrpežljivosti. Uspevali smo z osebnim prijateljstvom in popolnim zaupanjem, da njihovim oblastem ne bomo izdali odgovornih krivcev. Naša podjetja so take zaplete že vnaprej predvidela, zato so jih že vključili v ceno ponudbe, tudi do štirikrat večje stroške od dejanskih v normalnih razmerah. Če so se končno pogodila za dejansko dvojno ceno, so ob takih in podobnih sporih še vedno dobro zaslužila.

Moja naloga je bila, da sem z odgovornim ministrom na štiri oči dosegel primeren kompromis. Običajno tako, da je tiho pristal na poravnavo njegovega dela krivde preko primerno višjih cen pri novih projektih. Pogodbe so se namreč kar naprej sklepale, saj je takrat samo kmetijski minister razpolagal za kmetijske in vodno-gospodarske projekte letno kar s po eno milijardo USD. Toliko so

namreč zaslužili z nafto, da so začeli ozelenjevati libijsko puščavo.

Naša podjetja so posameznikom morala plačati primerne podkupnine, ki so se tudi stekale v vladne črne fondе. To jim je bilo dovoljeno na osnovi posebnega uradnega lista in tudi knjigovodsko evidentirano kot normalen poslovni strošek. Glede tega sem si pri odgovornem ministru in tudi pri polkovniku Džaludu, torej pri namestniku Gadafija, pridobil popolno zaupanje. Kot dokaz za to sem ohranil prejeta osebna spominska darila (molilno preprogo in ročno kovan srebrni pladenj za posebne priložnosti).

Poleg omenjenih sem spremljal problematiko tudi pri številnih drugih naših projektih. Takrat je bilo zaposlenih v Libiji preko 10.000 naših delavcev in strokovnjakov. Med njimi tudi Smeltovci, ki so s tem zaslužkom zgradili svojo reprezentativno upravno stavbo v Ljubljani.

Tako so nam Libijci vztrajno ponujali prevzem 30.000 hektarjev namakalnih polj in čredo 20.000 ovac v poznani saharski oazi Kufra ob čadsko-libijski meji, torej okrog 1000 km globoko v puščavi. Z makedonskimi kmetijskimi podjetji naj bi po lastnih izračunih samo pri tem projektu letno zaslužili najmanj pet milijonov USD čistega dobička. Ob moji asistenci je že bila podpisana predpogodba, vendar so se Makedonci ustrašili nepredvidljivih dogodkov in na veliko razočaranje Libijcev od projekta odstopili.

Kmetijski poligon Kufra so zgradili Američani in ga tudi usposobili za redno obratovanje na rentabilni osnovi. Po pogodbi so ga morali predati v redno poslovanje Libijcem. Projekt je nastal, ko so v globoki Sahari pri iskanju nafte naleteli na ogromna jezera podzemne vode. Bila je fosilnega izvora ali povezana s podtalnico zelo oddaljenega Nila. Na takih mestih so enostavno namestili vodne črpalke s krožečo namakalno ročico, dolgo tudi 500 metrov. V enem krogu je bilo tako možno programirano namakati cca 1000 hektarjev kultiviranega

zemljišča. Na projektu Kufra je tako nastalo trideset takih krožnih njiv s primernim travno-poljskim kolobarjem. Veličastna slika iz letala, s katerim smo pripotovali v to oazo.

Postalo nam je tudi jasno, zakaj bi radi projekt zauzpali Jugoslovanom; tudi druga dva nova kmetijska projekta (oaza Tazerbo 50.000 ha in Sarir 20.000 ha) v trikotniku s stranico 300 x 400-krat 500 ha po puščavi. Libijci so namreč tukaj pospešeno gradili tovarne orožja, nova vojaška letališča in vojaške baze z lastnimi rezervami hrane, da ne bi bili ob ozkem zelenem sredozemskem pasu tako ranljivi. Postali pa so že pomembna vojaška sila sredi Afrike. Pri tem jim je naša vojaška industrija vsestransko pomagala, zato so bila seveda zaželeni tudi naša druga podjetja na tem strateškem območju.

Med drugim so takrat že začeli izdelovati tudi velikopotezne načrte za izgradnjo 1000 kilometrov dolgega cevovoda z večdesetmetrskim premerom, speljanim iz nahajališč pitne vode in s črpalkami transportirane do njihovega Sredozemlja za komunalne in kmetijske namene. Tudi ta projekt je danes deloma že uresničen.

Z mojih potovanj v Libijo so mi ostale v spominu še druge edinstvene dogodivščine in nova spoznanja o ljudeh in stvareh. Tako sem si ogledal dve veliki povsem novozgrajeni kmečki naselji z mošejo v sredini, kjer je Gadafi osebno predal po 1000 ključev novim farmarjem, da bi začeli samostojno kmetovati. Brezplačno so dobili opremljene individualne hiše z visoko muslimansko zidano ograjo, gospodarska poslopja, vključno s traktorjem in priključki ter z namakalnimi napravami. Dobili so tudi prva semena in matično čredo plemenskih ovac ali goveda – vsaka vseljena družina – večinoma so bili to puščavski Beduini iz Gadafijevega plemena. Naslednja tri leta je družina dobivala po 500 USD mesečno za tekoče potrebe, da bi lažje opustili tisočletno bivanje pod šotori skupaj s svojimi kamelami in drobnico. Tak prelom v načinu življenja pa za te puščavske ljudi ni bil preprost.

Zato so posamezne družine preko noči še dolgo spale v svojih šotorih na obrobju teh naselij, tako so se čez dan postopno navajali na novo bivališče in sodobno kmetovanje. Pri tem sta jim bila dnevno na voljo kmetijska služba in tehnični servis za vzdrževanje naselja. Če človek tega ne vidi, skoraj ne more verjeti. Končno pa tudi razume, zakaj so ti ljudje tako verjeli Gadafiju in ostali skoraj slepo navezani nanj.

Alkohol je bil vsem strogo prepovedan, vedelo pa se je, kdo od domačinov je zelo rad sprejel v dar viski, da bi ga lahko skrivaj spil. Občasno so namenoma na mednarodnem letališču v Tripoliju opravljali temeljite preglede potnikov, jim odvzeli alkohol ter tihotapce za nekaj dni zaprli. Pomagal je le diplomatski potni list, tako smo naše ljudi reševali iz zavora, če so pač slučajno naleteli na take dneve pri prihodu na svoja delovišča. Na deloviščih so si pomagali z nakupom sadnih sokov; zaradi fermentacije v alkohol so sokove zlili v odprte posode in zgradili improvizirane priprave za žganjekuho. Skratka, neskončna človeška iznajdljivost.

V Nigeriji so bila naša podjetja vključena v izgradnjo luk in ladij, kupovali pa smo tudi njihovo nafto kot protiplačilo. Pripravljala so tudi obsežne kmetijske projekte in trgovske centre. Vse skupaj je potekalo v negotovih političnih in finančnih razmerah, zaradi tega sem odklonil kandidaturo za gospodarskega atašeya na ambasadi v Lagosu, ko je postal dr. Miran Mejak tam naš ambasador. Moral bi seveda povsem spremeniti način življenja z družino vred, v neznanih razmerah, čeprav so se obetali veliki posli z nigerijsko nafto ter pri izgradnji pristanišč in ladij, veliki agroživilski projekti in možnost vlaganj v naftni kemiji. Zaradi pogostih vojaških prevratov je uspelo malo od tega.

Na Japonskem smo orali ledino za pridobivanje sodobnih tehnologij in za večanje našega izvoza živil. Ob moji asistenci je bila npr. podpisana prva »joint venture« pogodba med Hondo in tovarno kmetijskih strojev MIO-STANDARD Osijek o

skupni proizvodnji in trženju malih Hondinih kulti-
vatorjev. Bistveno nam je uspelo povečati izvoz
vina, tobaka in obnoviti dobave hmelja. Takrat so
se velike japonske družbe začele odločati tudi za
vlaganja in poslovanje preko naših morskih prista-
nišč. V preizkušnjo smo uspeli pridobiti nove ko-
lekcije rodovitne soje. Nastale so prve zamisli o
uvajanju marikulture po japonskih tehnologijah na
našem Jadranu. Pridobili smo precejšnja sredstva v
obliki tehnične pomoči za uvajanje novih progra-
mov biotehnologije.

Ob tem smo spoznali, kako Japonci sistematično in
tudi dosledno vzajemno med sicer konkurenčnimi
podjetji organizirano nastopajo na vseh zunanjih
tržiščih. V ta namen imajo namreč uveden obvezen
in natančen informacijski sistem, da lahko njihovi
trgovci sprotno, najmanj pa tedensko, sprejemajo
skupne poslovne odločitve, po principu vsi za ene-
ga – eden za vse. Na domačem tržišču si seveda
medsebojno ostro konkurirajo, tudi na tujem, ven-
dar šele takrat, ko se tako dogovorijo, glede na pri-
sotnost druge konkurence. Dejansko je to povsem
drugačen svet, kot ga poznamo doma.

Tako je tudi glede medčloveških odnosov, saj so
ženske za naše pojmovanje v povsem podrejenem
položaju moškemu. Med drugim družinski klani
ne sprejemajo medse s komer koli rasno mešanih
zakonov in njihovih otrok. Bogataši živijo strogo
ločeno od drugih in tudi delavci od menedžerjev
ter lastnikov firm. Zato imajo tudi ločene »gejša-
klube«, ki jih uporabljajo predvsem za poslovna
srečanja po delovnem času, ki traja od 9. do 17.
ure, tudi ob sobotah. Tam se odločajo o novih pos-
lih, sicer pa v poslovanju velja dana beseda kot
samurajska čast.

Delajo kot mravlje. V prostem času in na ulici so
vljudno disciplinirani. Spoštujejo kult cvetja in
verujejo v kakovost blaga. Prevladujejo družin-
ske firme na eni in velekapital v industriji na drugi
strani. Več kot tričetrt je zaposlenih le za določen
čas, dokler ni končan določen proizvodno-tržni

program. Sprotno objavljajo dosežen tovarniški
zaslužek pa tudi škodo, ki jo je zaposleni povzročil
iz malomarnosti; poravnati jo morajo solidarno, če
ne gre za kaznivo dejanje.

Prihod k poslovnim partnerjem si zainteresirani or-
ganizirajo kar sami. Če je dogovorjeno povabilo
ob 11. uri, to pomeni tudi vabilo na poslovno kosi-
lo, v nasprotnem pa te odpravijo s čajem ali kavo.
Dajanje napitnine v gostinskih lokalih se smatra za
žaljivo dejanje. Poročene ženske hodijo v javnosti
v obveznem kimonu, vsaj korak za moškim. V tr-
govinah in v javnem prometu se disciplinirano po-
stavljajo v vrsto, čeprav čakata samo dva.

Ogovarjanje nepoznanih v javnem prometu je ne-
dostojno, zato praviloma med vožnjo molčijo ali
pa jedo sendviče. Drugo, vnaprej pripravljeno hra-
no, pa jejo samo s paličicami. V primeru razsajanja
gripe nosi večina na ulicah in javnih mestih belo
gazo preko ust in nosu. Letnega dopusta praktično
ne poznajo, traja pa največ en teden. So ljubitelji
svojih posebnih vrst igralnih avtomatov v uličnih
lokalih, kjer se molče zadržujejo ure in ure tudi
starejši ljudje. Redki govorijo tuje jezike, poslovni
ljudje pa obvezno angleško. Šolanje je zahtevno in
sorazmerno drago.

Zanimivi so bili tudi moji stiki z Veliko Britanijo.
Takrat so bili na oblasti laburisti, ki so nam bili
kar naklonjeni. Naša podjetja so se šele začenjala
bolj vključevati na ta zahtevni trg. Bistveno se je
povečal naš izvoz vina, hmelja in drugega, in to ne
samo v Britanijo, pač pa tudi v druge dežele Com-
monwealtha, saj so njihove najpomembnejše firme
poslovale preko Londona. Nekatere naše firme so
pod ugodnimi pogoji dobile licence za kakovostne
konditorske programe za domači in tuji trg. Našim
kmetijskim organizacijam so se odprle možnosti
uporabljanja najsodobnejših tehnologij v živinore-
ji, poljedelstvu in vrtnarstvu.

Postal sem celo kandidat za častnega člana njihovega
kraljevskega farmarskega združenja. To pa ni
bilo udejanjeno, saj so laburisti na naslednjih voli-

tvah izgubili oblast in s tem so preko noči zapustili svoje vladne položaje vsi naši izjemni prijatelji. Tako sem prvič spoznal, kaj vse lahko pomeni politično angažiranje ljudi v t.i. parlamentarni demokraciji. Imeti morajo tudi rezervno možnost za preživetje, da preko noči ne ostanejo na cesti.

Na britanskem otočju imajo tehnično visoko razvito kmetijstvo in izjemno kakovostno živilsko industrijo v ostri konkurenci z uvoženo hrano. Večji farmarji in grofije imajo lastno maloprodajno mrežo in stalne velike tradicionalne odjemalce za svoje blago. Samo manjši farmarji poslujejo kot delničarji prek svojih zadrug ali posebnih poslovnih združb, da lahko skupno prodajajo in kupujejo v svoji grosistični ter maloprodajni mreži ali na blagovni borzi.

Država veliko vlaga v hidro-in agromelioracije ter namakalne sisteme. Za kmetijstvo, posebej še za vrhunsko ovčerejo, usposablajo pašnike, kjer koli je to tudi še v hribovitem svetu racionalno. Premožnejši farmarji dosledno negujejo družinske spomine, zato starih kmečkih objektov pri novih zidavah ne podrejo, ampak jih spreminjajo v muzeje, kjer prikazujejo delovne razmere in življenje preteklih generacij, na kar so zelo ponosni. Pri vsaki uglednejši hiši skrbijo tudi za lastne jahalne konje in pasemske pse. Z njimi se vsakodnevno ukvarjajo zjutraj in ob vikendih.

Farmarji tujih kreditov skoraj ne poznajo, saj skušajo svoj kapital pri svojih bankah čim ugodneje posojati ali pa se vključujejo v borzno denarno in blagovno poslovanje. Vsako soboto se farmarji dobivajo na svojih centralah in v ekskluzivnih klubih, kjer se pogovarjajo o tržnih razmerah in tehnoloških inovacijah. Dogovarjajo se tudi za skupne aktivnosti do vladnih organov v korist kmetijstva. Poznajo samo prostovoljno članstvo v zborničnih organizacijah. Za razvojne namene lahko uporabljajo kar bogate razvojne sklade za kmetijstvo in visoko strokovno pospeševalno službo v okviru državnih raziskovalnih institucij.

Delovanje v korist Slovenije

Pri uporabljanju zveznih sredstev za razvoj kmetijstva sem se posebej angažiral, saj sem ugotovil, da iz Slovenije po proračunskem ključu veliko prispevamo, da pa bolj malo pridobimo zaradi lastne neiznajdljivosti. Deloma mi je to že uspelo kot članu Zveznega sveta materialnih rezerv za namenska sredstva pri izgradnji skladišč hrane na strateških lokacijah v Sloveniji. Na novem položaju sem pomagal vključevati naše raziskovalne institucije v zvezne projekte, posebej še za proizvodnjo hrane v izjemnih, vojnih razmerah, v hribovitem svetu. Vojska je namreč izsilila velika proračunska sredstva za te raziskave, kar se mi je osebno upiralo. To je povsem logično vodilo k osamosvojitvi vojske tudi pri raziskavah in v proizvodnji prehrane, torej kot države v državi. Moja opozorila o tem tudi v slovenskem kmetijskem ministrstvu niso zalegla. Prevladalo je namreč špekulativno mišljenje, da skušajmo čim več teh sredstev porabiti za raziskave in ustvarjanje strateških rezerv v Sloveniji. Tako je med drugim nastal zelo obsežen program reje konj in pitanja goveje živine, ovac in koz kot rezerv v živem v gorskem svetu. Seveda z ugodnimi krediti in s posebnimi garantiranimi odkupnimi cenami pri izvajalcih tega programa, kjer se je na račun države kar dobro zaslužilo. Pridali smo torej le svoj mali lonček, drugim pa je priteklo v potokih. Za poseben uspeh pa si štejem pridobitev precejšnjega dela nepovratnih in ugodnih kreditnih sredstev za izgradnjo tovarne sladkorja v Ormožu. V našem zveznem komiteju je bil namreč sedež namenskega sklada. Tako sem preko svojih sodelavcev lahko vplival, da so bila za Ormož odobrena vsa zaprosena sredstva, kar se nekaterim drugim investitorjem ni posrečilo, saj je bil pretok sredstev v ta namenski zvezni sklad manjši, kot se je računalo. Posrečilo se mi je sistematično vključevati tudi predstavnike iz slovenskih agroživilskih podjetij v gospodarske delegacije v poslovno zanimivih državah. Na slovenske mejne prehode sem uspel ka-

drovati naše domače agronome in veterinarje, saj je bil pritisk kadrov na te državne službe iz drugih republik zelo velik. Skupina Slovencev, ki je takrat z mano delala v Beogradu v različnih zveznih institucijah, se je v prostem času zbirala vsak dan v slovenski bazi v Novem Beogradu ali na Dedinju v protokolarni restavraciji za zvezne organe. Imeli smo seveda tudi stalne stike s svojimi institucijami v Sloveniji. Vsak pomembnejši problem smo premleli skupno, da smo lahko usklajeno nastopali predvsem pri obrambi slovenskih interesov.

Podobno so ravnali tudi predstavniki iz drugih republik, z njimi pa smo iskali tudi koristna zavezništva. Vedno znova se je namreč skušalo od zvezne administracije, ki je bila po kadrih večinoma srbsko-črnogorska, vsiljevati centralistične rešitve, da bi bila skupna vreča čim večja in s tem tudi oblast centralistična. Velikokrat sta morala osebno intervenirati tudi Tito in Kardelj na osnovi decentralizirane Ustave iz leta 1974. Resnici na ljubo pa je treba zapisati tudi Dolančevo lobiranje z republikanci, tako so na organih zveznih institucij vse bolj nasilni centralisti izgubljali podporo iz republik in pokrajin.

Samostojnejša ustavna pristojnost republik, prav tako pa tudi pokrajin, pa je sprožila negativno verižno reakcijo velikega zadolževanja v tujini mimo federacije. Na to je takrat ostro opozarjal naš kolega Andrej Marinc kot kratkotrajni podpredsednik Zveznega izvršnega sveta. S tem se je večini zameril, saj se še zdaleč niso želeli sprijazniti z negativnimi posledicami za vse. Nastalo je neke vrste dvovladje republiških oz. pokrajinskih oblastnikov nasproti zvezni centralistični oblasti, ki si pa ni upala več blokirati republik.

Tudi vojska je v takih razmerah zahtevala svoje, in to s posebnimi avtonomnimi proračunskimi viri za vse večje potrebe. Tako smo kaj kmalu postali nesolventni (plačilna nesposobnost, op. ur.) do tujih bank in devizno nelikvidni. Prisiljeni smo se bili vedno znova pogajati o odlogu tujih posojil, kar bi

pripeljalo državo na rob gospodarskega zloma. To se je kazalo tudi v dirki cen in permanentnih administrativnih ukrepih v vse bolj inflatornih razmerah. Mednarodne kredite smo morali prolongirati (odložiti, op. ur.). Pridobil sem si mnogo izkušenj ter spoznal, kakšne so dejanske razmere doma. Dobil pa sem tudi dober vpogled v svet. Vsako nadaljnje delo funkcionarja v zveznih organih se mi je uprlo.

Moja vrnitev na delo v Slovenijo

Po treh letih, ko je že eno leto ministroval kolega Milovan Zidar, sem od Andreja Verbiča, ki je bil takrat predsednik Gospodarske zbornice Slovenije, dobil vabilo, naj pomagam na novo organizirati Splošno združenje kmetijstva, živilske industrije in prehrane Slovenije. Takrat je bilo namreč v okviru Gospodarske zbornice Slovenije 24 panožnih združenj ob že delujočih Zadružni zvezi Slovenije in Obrtnem združenju Slovenije. Naletel sem na žalostno stanje, saj je delovala le Kmetijska sekcija pri GZS, ki je imela svojo pisarno na podstrešju zadružne palače.

Pripravil sem program dela zborničnega agroživilskega združenja, da bi konstituirali njegove organe in začeli delati. Kot profesionalni predsednik sem postal tudi član Upravnega odbora in Skupščine GZS, v začetku pod Verbičevim, nato pa pod Bulčevim predsedovanjem. Zaradi načrtnega strokovnega dela pri pripravi sistemskih rešitev in učinkovitejše ekonomske politike v korist kmetijstva smo postali kar spoštovano združenje. Posebej še zato, ker smo uspeli dnevno sodelovati z Zadružno zvezo na eni in Ministrstvom za kmetijstvo na drugi strani. Bili smo tudi vključeni v panožno sodelovanje prek sindikatov, SZDL, ZMS in ZKS kakor tudi Skupščine SRS, kjer smo pomagali pri sprejemanju in uveljavljanju cele vrste učinkovite kmetijske zakonodaje v takratnih, kmetijstvu vse bolj naklonjenih razmerah.

Med drugim smo z Zadružno zvezo Slovenije ter

s Kmetijskim inštitutom Slovenije in z agronomsko fakulteto, zastavili aktivnosti pri uvajanju sodobnejših tehnologij pridelave ter za redno oskrbo kmetijstva z gnojili in s semeni ob setvi in tudi organiziranem spravilu in odkupu žetve. V ta namen je bilo treba ob negativni devizni bilanci posebej zagotavljati tudi devizna sredstva iz republiških izvorov, saj je bila celotna panoga bilančno devizno deficitna, deviz pa nikjer.

Skupaj s kmetijci smo torej izdelali setvene plane in na osnovi tega izdelali programe in tudi skrbeli za njihovo udejanjanje. Šlo je za oskrbo s semeni, z gnojili, zaščitnimi sredstvi in drugim. Na tej podlagi je nastal letni plan odkupa tržnih viškov, s čimer smo zagotovili regrese in kreditna sredstva za odkup, organizacijo in skladiščenje pridelkov. Iskali smo tudi čim večje možnosti za izvoz živine, hmelja, vina in drugega.

Za takratne razmere so bile take poslovne akcije na ravni republike nujne tudi zato, da smo lahko organizirano nabavljali prehransko bilančno manjkajoča žita, krmila, gnojila, zaščitna sredstva in drugo iz uvoza ali iz jugoslovanskih izvorov s pomočjo razpoložljivih deviznih sredstev. Krušna žita, koruzo in druga krmila smo organizirano nabavljali pretežno iz Vojvodine. Pri tem smo zamenjevali tudi blago za blago z obračunom devizne substance v posameznem blagu. Tako smo celo izračunali, koliko deviz je v kilogramu posamezne vrste žita. Tako smo v enaki devizno bilančni vrednosti zamenjali dobljeno za gume Save Kranj ali drugo blago, ki ga je primanjkovalo v Vojvodini.

Danes se to ravnanje sliši smešno, vendar ni bilo drugega izhoda, če smo hoteli dobiti potrebno pšenico za peko kruha in potrebno krmo za našo živinorejo. Občasno smo prišli celo tako daleč, da ni bilo zalog živil niti za tri mesece. Reševali smo se s posebnimi nočnimi vlaki v zadnjih trenutkih, ko smo vendarle lahko vplačali potrebne obračunske devize dobaviteljem za njihove sočasne potrebe po uvozu. Tako poslovanje je trajalo od konca 70. let,

ko je bila predsednica Zveznega izvršnega sveta Milka Planinc, in vse dotlej, dokler nismo uspeli z moratorijem odplačil na zapadle devizne dolgove. Takrat je bila zaradi pomanjkanja deviz oz. pomanjkanja bencina uvedena vožnja z avtomobili vsak drugi dan po sistemu parnih in neparnih števil na tablicah.

Takrat je nastal tudi program namenskega vlaganja slovenskih agroživilskih podjetij v namakalni sistem DTD na izbrani 30.000 hektarjev veliki kmetijski površini v Vojvodini. Tam so naši vzgojitelji žit zgradili tudi svoje silose, saj je bilo možno v kooperaciji pridelati celotno manjkajočo bilančno količino krušnih žit in krmil, cca 100.000 ton. S tem smo postali v Sloveniji povsem neodvisni od cenovnega izsiljevanja v primeru slabših letin. Izračunali smo namreč, da je, če moramo preplačati samo 10% več za celotni pridelek, kot ga stroškovno lahko pridelamo sami, ta investicija poplačana v dveh letih.

Dejansko smo v slabših letinah morali preplačevati pšenico in koruzo tudi za 25% več, glede na svetovne cene, ker ni bilo lastnih deviz. Del tega skupnega projekta na 10.000 hektarjih je bil celo realiziran na osnovi kredita, ki bi bil tudi vrnjen. Projekta žal ni bilo možno uresničiti v celoti zaradi nastalih mednacionalnih sporov. Kakršen koli odtok na račun tega koristnega projekta za takratne razmere je torej čista neumnost.

V času mojega štiriletnega vodenja zborničnega kmetijskega splošnega združenja je prav na mojo iniciativo tudi nastala prva strokovna podlaga za spremljanje lastnih cen osnovnih kmetijskih pridelkov v Sloveniji. Za maloprodajo osnovnih živil je takrat veljal administrativni režim cen z neko kombinacijo garantiranih odkupnih cen za osnovne pridelke. V kmetijskem in tržnem ministrstvu so vsak po svoje utemeljevali te cene, zato smo v Združenju zastavili strokovno utemeljeno metodologijo za ugotavljanje dejanskih proizvajalčevih cen za osnovne poljščine, prirejo mleka in mesa.

To metodologijo je skupaj z našim strokovnjakom vključil v svoj program Kmetijski inštitut Slovenije. Šele z leti so to metodologijo »posinovili« tudi na ministrstvih oz. v sami vladi, tako da velja še danes.

Za gospodarski položaj kmetijstva so prav na podlagi te metodologije ugotavljanja ekonomskih razmer v kmetijstvu nastali boljši časi. Nekmetijcem smo dokazali, da še vedno poteka proces primarne akumulacije na račun kmetijstva, da se tako zavaruje življenjska raven potrošnikov hrane. Škarje cen so se postopno začele zapirati, na drugi strani pa smo ugotavljali, da je pridelovanje hrane na razdrobljenih kmetijah precej dražje kot na urejenih družbenih obratih. Zato smo tudi na družbene obrate prenašali dokaj večje družbene obremenitve po enoti proizvoda, saj je bilo treba odvajati sorazmerno enake družbene prispevke kot zaposleni drugje.

Kmetje so bili teh bremen precej oproščeni ali so celo dobili dotacije. Tako je bila zmanjšana možnost za demagoško politikantstvo okrog prednosti družinskih kmetij pred našimi urejenimi družbenimi obrati. Vse to pa končno ni odtehtalo, saj so prišli družbeni obrati prej ko slej v nemilost tudi pred kmetijskimi politikami, čeprav so nekoč pomagali strokovno razvijati celotno kmetijstvo na evropsko raven. Žalostnom, a resnično, kakšno gospodarsko in strokovno škodo lahko povzroči osebno stremuštvu in slepo politikantstvo.

V tem času smo celotna kmetijska ekipa (kmetijsko ministrstvo, kmetijsko združenje, zadružna zveza, poslovne zveze, kmetijske strokovne institucije), seveda tudi z aktivizmom v okviru SZDL, ZKS republiških in občinskih organov, uspeli z uvajanjem sodobnih tehnologij v povprečju bistveno dvigniti raven celotne kmetijske proizvodnje. Tako mlečnost krav kot prirast mesa, predvsem z večanjem kakovosti in količin pridelkov na travniku, njivah in v nasadih. Za posamezne kmetijske stroke smo namreč pri našem združenju in zadružni zvezi obli-

kovali tehnološke time, ki so sprotno pripravljali strokovne pripomočke za uvajanje najsodobnejših tehnologij. To smo uveljavljali s pomočjo kmetijske pospeševalne službe v celotnem družbenem in zadružnem kmetijstvu.

Ti pospeševalni programi so bili smotrno podprti tudi z regresi in s premijami pri izboljšavi plemenske črede, uporabi selekcioniranega semena in sadik, s premijami pri sklepanju kooperacijskih pogodb, z dotacijami pri modernizaciji hlevov, izgradnji silosov in sušil za spravilo krme, melioraciji travnikov in pašnikov, pri obnovi nasadov, komasacijah, odkupu in agromelioracijah kmetijskih zemljišč, uvedbo precejšnjih odškodnin za trajno uničevanje kmetijskih površin v urbanistične namene s pozidavami in drugo. S konkretnimi proizvodnimi in strokovnimi rezultati nam je uspevalo dokazati koristnost teh družbenih naložb in tako pridobiti kar precejšnja namenska sredstva iz republiškega in občinskih proračunov. V takratnih samoupravnih razmerah smo torej uspevali dajati besedo stroki v precejšnje zadovoljstvo kmetovalcev. Na osnovi teh bistveno večjih proizvodnih in ekonomskih rezultatov smo se tako močno približali bilančni samooskrbi z osnovnimi živili v Sloveniji. To pa je seveda precej prispevalo k siceršnji gospodarski in politični samostojnosti v okviru takratne federacije. S hrano nas niso mogli več izsiljevati. Tako smo prvo leto začeli pri zatečenem letnem odkupu pšenice na ravni 20.000 ton, z leti pa smo to količino dvignili z večanjem pridelkov na 100.000 ton na približno enakih površinah. Uvedeni so bili tehnološko učinkoviti kolobarji z uravnoteženjem setve žit, okopavin in drugih poljščin. Morda so res posamezni pospeševalci pri tem pretiravali s propagiranjem setve pšenice tudi v hribovitih predelih, kar se pri škodoželjnejših še dandanes izrahlja za politično demagogijo. Te slabosti namreč še zdaleč ne morejo zmanjšati vrednosti bistvenega posodabljanja kmetijstva tudi v hribovitem svetu. Tržno usmerjene kmetije (cca 30.000) so si torej v

takratnem času izrazito gospodarsko opomogle in opremile s sodobno tehniko. Lahko rečemo, da je bila to zlata doba za naše kmetijstvo. Pri govejih plemenskih čredah in pitališčih, v tehnološko doslednih tehnologijah tudi v odprtih hlevih so rejci dosegali vrhunske rejske in ekonomske dosežke. Prav tako to velja za sadovnjake, vinograde, hmeljišča in vrtnine, kjer so naši strokovnjaki evropske celo prekosili s svojimi inovacijami.

Tudi ekonomski položaj v zadrugah in kmetijskih obratih se je lepo popravil, saj nismo več ugotavljali izgub. Razvila se je tudi vrhunska prehrabna industrija in posodobila dnevna oskrba z živili, z uravnoteženjem ponudbe in povpraševanja pa se je skoraj umirila rast cen v maloprodaji. Posodobljeno kmetijstvo je torej bistveno prispevalo k porasti življenjske ravni in boljšim razmeram v celotnem gospodarstvu.

Kmetje-zadružniki so z rastjo svoje ekonomske moči začeli bistveno pridobivati tudi na politični moči. Kadrovske kuhinje so vse bolj vključevale ugledne kmete v občinske in republiške organe SZDL in med odbornike ter poslance. Začelo se jih je vabiti kot redne goste na sestanke organov OK in CK ZKS, kjer so sodelovali pri kreiranju kmetijske politike. Posamezni kmetje so postali člani republiškega in občinskih komitejev za kmetijstvo pri izvršnih svetih. Kmetje so postopoma postali večina v združnih organih in v hranilno-kreditni službi.

V okviru RK ZMS je bila ponovno aktivirana sekcija Mladih zadružnikov. Kmetje so dobili glavno besedo v organih svojega pokojninskega in zdravstvenega zavarovanja. Kmečki glas in Kmečka knjiga sta postala resnično njihovi glasili, vse bolj pa so se kmetje oglašali tudi v drugih časopisih. Uvedena je bila redna tedenska kmetijska oddaja po TV ter dnevne kmetijske oddaje in strokovni nasveti po radiu. Organiziranih je bilo vse več javnih kmečkih tribun.

Velika večina takratnih kmečkih vodij in predstav-

nikov je ob sodelovanju RK ZMS ustanovilo tudi svojo stanovsko organizacijo pod imenom Kmečka zveza, z Omanom na čelu. Pri pripravi problemske konference o kmetijstvu, na kateri je bila zasnovana ta parapolitična organizacija leta 1988 v Žalcu, sem tudi osebno aktivno sodeloval. Bilo je namreč jasno, da ni bilo več možno zaustaviti pozitivnega zanosa predvsem mladih zadružnikov, da pridejo do svoje samostojne stanovske organizacije s povsem jasnimi političnimi cilji v korist kmetov in celotnega kmetijstva.

Vsi povabljeni gostje smo v svojih nagovorih mladince podprli. Tudi Andrej Marinc, Vlado Klemenčič, Milan Kneževič, Slavko Glinšek in Leon Frelih. Mladi kmetje, pa tudi prisotni starejši, so bili še kar realno kritični do razmer v kmetijstvu in terjali njegov boljši gospodarski in družbeni položaj. Oglasilo pa se je tudi nekaj poznanih politikantov, ki so si dali duška na račun Marince, Kneževiča in drugih politikov z neutemeljenimi obtožbami in žaljivkami, češ, ko bodo oni prišli na oblast, bodo z vsemi pometli in kar sami uredili razmere v korist prebivalstva. To je spodbudilo Vlada Klemenčiča, da je repliciral kritikom v tem smislu, da se najbrž ne zavedajo, koliko dobrega je bilo storjeno, vsaj v novejšem času za kmetijstvo. Prav gotovo pa čakajo tudi nove mlade sile enaka razočaranja, ko bodo slej ko prej posamezni politikanti tudi nanje vpili, da niso za kmete nič storili.

Seveda so se temu nasmejali, vendar kot kaže, ne za dolgo, glede na precej poslabšane razmere v kmetijstvu po t.i. prostovoljnem sestopu ZK z oblasti. Na mojo javno podporo mladim kmetovalcem pri delovanju Kmečke zveze, objavljene v Kmečkem glasu, ob sočasni kritiki demagoških nastopov politikantom, sem od dveh takrat znanih kmečkih novinarjev, ki sem jima očitno »stopil na rep«, v časopisni repliki dobil etiketo ovaduha. Čeprav so me tudi drugi prizadeti nagovarjali k polemiki ali celo tožbi, sem se temu zavestno odpovedal. Bilo mi je namreč povsem jasno, da imam opravka z

značajskimi pokvarjenci, ki se v slehernem režimu skušajo uveljaviti s svojimi nauki.

Torej ni res, da so se morali današnji kmečki vodje močno truditi, da bi si ustanovili svojo stanovsko-politično stranko v procesu demokratizacije, saj smo jim t.i. stari kmetijski aktivisti krepko pomagali, kjer koli je bilo to mogoče. Tako so med drugim osebno Ivanu Omanu pomagal iskati pisarniške prostore za delovanje Kmečke zveze. Ker na GZS to ni bilo možno, sem našel primeren prostor v takratni stavbi Kmečkega glasa, kjer pa niso želeli gostovati. Nastal je namreč spor glede nadaljnega koncepta Kmečkega glasa, ker ni hotel postati politično glasilo Kmečke zveze. Zaradi tega je bil ustanovljen nov tednik Slovenske brazde in pridobljen sedež Kmečke zveze na drugi lokaciji. Skušal sem tudi pomagati že leta 1989 pri udejanjanju nastale zahteve po ustanovitvi nove Kmetijsko-gospodarske zbornice. Akterjem pri kmečki zvezi smo vsi takratni kmetijski forumi predlagali, da bi stopili skupaj in pripravili skupno rešitev, da po nepotrebnem ne bi razbijali Zadrुžne zveze, kmetijskih in gozdarskih združenj ter drugih asociacij, ki bi želele in morale biti vključene v enotno Kmetijsko-gozdarsko zbornico.

Kmalu sem spoznal, da kmečki strankarski vodje na noben način ne želijo sodelovati s t.i. rdečimi kadri. Tudi za ceno, da vse staro, čeprav dobro, čim prej izgine s prizorišča. To je postala tudi uradna politika celotnega Demosa, ko je prišel na oblast. Posledice pa so bile seveda izredno škodljive za kmetijstvo in podeželje, s tem pa za celotno slovensko gospodarstvo.

Tako se je po nepotrebnem začela omejevat i gospodarska moč kmetijskih zadrug in kooperacijskega dela kmetijstva in gozdarstva z ustanavljanjem paralelnih kmečkih zadrug brez sredstev, trga in poslovodskih kadrov. Zadrug e in gozdarstvo so morale na silo izločiti dobro razvito kmetijsko in gozdarsko strokovno pospeševalno službo; tako bi bila podrejena državni upravi kot birokratski pri-

vesek brez odgovornosti za poslovne rezultate ob napačnih strokovnih nasvetih.

Ko bi to službo vsaj vrnili h Kmetijskemu inštitutu Slovenije in drugim biotehniškim inštitucijam zaradi njene koristne vsakodnevne povezave z znanostjo in s strokovnim usposabljanjem za sprotni prenos inovacij v najširšo proizvodno prakso, bi bilo veliko bolje.

Nastale so torej očitne strokovne, politične in posledično razvojne napake. V kratkih letih na oblasti ali pa z nesmotrnim delovanjem v opoziciji je strankarskim vodjem uspelo dobesedno uničiti izjemne strokovne in poslovne dosežke v celotnem gospodarstvu. V izgubah in kadrovskem siromaštvu velika večina kmetijskega združništva propadajo tudi sodobno urejeni družbeni kmetijski obrati in z njimi še kako potrebni predelovalni obrati. Zaradi tega je treba uvažati vse več živil za dnevno oskrbo, kmetijsko-živilski izvozni rezultati so več kot razpolovljeni.

Posamezni kooperacijski programi reje živine in perutnine, ki so kmetom omogočali dopolnilne dejavnosti, vidno propadajo in jim ni videti pomoči. V hribovitih krajih so tudi družinske kmetije ostale brez urejenih cestnih povezav, saj tega gozdarji ne zmorejo več, drugi pa tudi nimajo denarja.

V tako žalostnih razmerah za kmetijstvo in gozdarstvo ter seveda za celotno podeželje še tako lepo napisani novejši kmetijski razvojni načrti ne zaležejo. Ne povedo pa tudi prav nič novega od tega, kar je bilo v osemdesetih letih že znano in tudi ob pomoči celotne stroke pripravljeno za udejanjanje. Nosilci strokovnih zamisli so bili namreč takrat in sedaj iz istih strokovnih inštitucij, tako da jim po sedmih izgubljenih letih ni bilo treba nič drugega, kot že naštudirano prirediti za nove čase in nove gospodarje s t.i. strategijo razvoja našega kmetijstva, živilstva in podeželja.

Na žalost pa imajo ti programi danes mnogo manjšo materialno podlago za svoje udejanjanje, saj so se državni izvori realno bistveno zmanjšali, samo

kmetijsko in gozdarsko gospodarstvo pa je izgubilo skoraj polovico svoje lastne ekonomske moči, saj je v veliki meri kadrovsko in materialno obubožalo. Prepotrebni strokovni in poslovni kadri, ki se niso politično uklonili, so postali sumljivi in nepotrebni.

Samo tako si je namreč možno razložiti ignorant-sko distanco novih kmetijskih političnih veljakov do osebnih in strokovnih stikov s celotnimi inštitucijami, kot so npr. Splošno združenje kmetijstva in tudi najbolj urejena družbena kmetijska podjetja, prav tako do Zadružne zveze Slovenije in kmetijskih zadrug, kmetijskih poslovnih združenj in še katerih iz preteklosti.

Tako šele prihaja v ospredje tudi moj predlog o ustanovitvi nadstrankarskega interdisciplinarnega projektnega sveta republike za skladen gospodarski razvoj kmetijstva in podeželja. Posebej še z uvajanjem dopolnilnih gospodarskih dejavnosti na naših sorazmerno majhnih družinskih kmetijah in s sredstvi za te namene. Do skrajnosti sta tudi spolitizirani denacionalizacija in privatizacija kmetijskih in gozdarskih resursov. Podržavljajo se urejena družbena kmetijska posestva in gozdarski obrati, predelovalni obrati pa so prepuščeni negotovi usodi. Pri tem pa se seveda razglasha, kako se vse to očitno škodljivo za stroko in ekonomijo nikakor ne bi smelo dogajati. Če pa že pride kaj narobe, pa se to seveda nepošteno pripisuje napakam prejšnjega režima in seveda s političnim odporom do starih struktur.

Moje sodelovanje v Gospodarski zbornici Slovenije

Moram reči, da sem s svojim štiriletnim predsedovanjem na Kmetijskem poslovnem združenju in osemletnim profesionalnim članstvom v predsedstvu GZS pri ministrstvu in političnih organizacijah dosegel skupaj z drugimi kmetijci primerna pozitivna razpoloženja do kmetovalcev kljub sicer močno prevladujočih nekmetijcev ob še spreje-

mljivih gospodarsko-sistemskih rešitvah do kmetijstva in podeželja.

Ker me je to delo veselilo, sem celo odklonil kandiduro za namestnika republiškega kmetijskega ministra, čeprav z nakazano možnostjo, da lahko postanem tudi minister. Za to mi nikoli ni bilo žal, saj sem v zborničnem sistemu lahko storil precej več koristnega za kmetijstvo in podeželje.

Pri vsem tem ni bilo nepomembno moje aktivno delovanje v Zvezi kmetijskih inženirjev in tehnikov Slovenije. Eno mandatno dobo sem bil namestnik predsednika, drugo pa sem predsedoval. Dve leti sem predsedoval tudi Zvezi kmetijskih inženirjev in tehnikov Jugoslavije, kjer sem spoznal vrhunske strokovne ekipe in njihove institucije z bogatimi strokovno-znanstvenimi dosežki. Prirejali smo namreč tematske strokovne simpozije in tako povezovali znanost s proizvodno prakso. To je tudi gradilo medsebojno boljše razumevanje in omogočalo zaupanje med različnimi narodi in narodnostmi. Čutiti je bilo namreč tudi politične napetosti zaradi škodljivega nacionalizma.

Slovenci smo bili že takrat nekaterim drugim kar močno sumljivi, češ da bi radi izsilili švicarski tip konfederacije, Srbi pa so spontano močno podcenjevali tudi strokovne dosežke Albancev, do katerih so se obnašali zelo pokroviteljsko in jim nagajali. Tako se je zgodilo, da na Kongresu Zveze kmetijskih inženirjev in tehnikov v Prištini skorajda ni bilo nobenega Srba.

V prisotnosti predsednika jugoslovanske zveze sem obiskal tudi Zvezo inženirjev in tehnikov Sovjetske zveze. Tam so nam razkazali vrhunske kmetijske rezultate, posebej še v genetiki. Kljub temu pa so bili rezultati v njihovi kmetijski proizvodnji daleč pod našimi in drugimi evropskimi povprečnimi dosežki, očitno kot posledica planskega birokratskega gospodarskega modela poslovanja.

Moj umik v pokoj

Zaradi navedenih napetosti med kmetijskimi kadri iz prejšnjega in novega režima sem se s težavo odločil, da se umaknem v pokoj, čeprav bi lahko še ostal v ekipi zbornice. Predvsem se mi je uprlo poslušati kritiko za nazaj pri političnih spreobrnjenjih. Z nekaterimi smo namreč kar veliko let uspešno strokovno in sicer sodelovali, in tako postali tudi dobri prijatelji. Med njimi so se znašli tudi posamezni kmetijski novinarji, ugledni kmetijski strokovnjaki in posamezni ugledni kmetje. Med njimi tudi taki kmetovalci, ki smo jim pomagali obogateti, in tudi poznani bivši kmetijski politiki. Poiskali so si torej novo eksistenco z dobrikanjem novim političnim vodjem. Človeško sicer popolnoma razumljivo, vendar pa povsem nepotrebno, saj bi lahko ostali ponosni na dosežene skupne rezultate. Tako pa nehote sodelujejo pri drsenju voza nazaj, pri čemer mi seveda kot soavtorju zavidljivega kmetijskega napredka ni bilo treba sodelovati in se poniževati.

Moje sodelovanje pri razvoju malega gospodarstva

Resnično mi je žal, da v zborničnem sistemu ne morem več sodelovati pri že v letu 1985 dobro zasnovanem programu pospešenega razvoja obrtništva in malega gospodarstva. V predsedstvu GZS sem bil namreč kar osem let zadolžen tudi za ta pomemben del gospodarstva, posebej organiziranim v zasebnem obrtnem združenju in v združenju drobnega gospodarstva za družbeni sektor. Protagonisti smo morali začeti s prepričevanjem večinske in samozavestne velikoindustrijske in politične družčine, da je v vse bolj sproščenih tržnih razmerah, o katerih se je že začelo govoriti, prav drobnogospodarstvo lahko izjemno pomembno.

Po zaslugi Andreja Verbiča, Vlada Klemenčiča, Marka Bulca, Andreja Marinca in še nekaterih takratnih političnih liberalcev smo vztrajno prebijali led v okviru CK ZKS. Dokončno pa nam je uspe-

lo dobiti politično bitko s pripravo podobne problemske konference o razvoju obrtništva, podobno kot smo to pred več leti že opravili na omenjeni konferenci o liberalnejšem razvoju zasebnega kmetijstva. Pri tem so bili izjemno zaslužni v vodstvu obrtnega združenja s takratnim predsednikom Verdnikom na čelu. S potrpežljivimi predlogi, z obiskovanjem odločilnih osebnosti in aktiviranjem forumov, z vsakoletnimi sejemskimi prireditvami, najprej v Kranju, nato pa v Celju, smo vedno znova dokazovali vitalnost in družbeno koristnost obrtništva in malega gospodarstva. Na odpravo predsodkov pred zasebništvom je veliko prispevala tudi biennialna razstava domače in umetne obrti v Slovenj Gradcu.

Obrtniki pa so začenjali uspešno nastopati tudi na zunanjih tržiščih in na uglednem obrtniškem sejmu v Münchnu in drugod po svetu.

Za takratne jugoslovanske razmere smo v Sloveniji sprejeli zelo liberalen slovenski obrtniški zakon. Dovoljeval je pet, izjemoma pa tudi do deset zaposlenih pri obrtnikih, glede na dejavnost, pri družinski obrti pa tudi trideset in več. Uvedene so bile znatne davčne olajšave in kreditne ugodnosti za obrtnike. Začenjali smo z računalniško podporo ponudbe in povpraševanja med velikim in malim gospodarstvom na računalniški opremi Kovinotehne Celje in s prvimi razstavno-prodajnimi centri malega gospodarstva pri PIC DG. Uvedeni so bili posebni republiški in občinski skladi za razvoj drobnega gospodarstva. Uvedene so bile posebne triletne olajšave pri plačilu davka na dobiček pri novoustanovljenih podjetjih malega gospodarstva. Ustanovili smo t.i. šolo za drobno gospodarstvo pod imenom GEA COLLEGE v Bohinju. Pri tem smo morali posamezniki vložiti celo svoj zasebni začetni kapital, da smo s tem prepričali republiške asociacije, o potrebnosti te šole. Ustanovljeno je bilo posebno ministrstvo za drobno gospodarstvo. Končno nam je uspelo povsem sprostiti zasebno iniciativo v drobnem gospodarstvu, kot neke vrste

predhodnice današnje privatizacije v celotnem gospodarstvu.

Tako kot pred leti v kmetijstvu, smo v Sloveniji postali vzorniki za liberalizacijo obrti po vsej državi. Spomnim se problemske konference CK ZK Jugoslavije o obrtništvu na obrtniškem sejmu v Celju 1985. leta, ki jo je vodil znani poznejši predsednik ZIS-a Ante Marković. Skupaj z vodstvom slovenskih obrtnikov sva na tej konferenci kot predstavnika GZS aktivno sodelovala s predsednikom Markom Bulcem. Pri sprejemanju sklepov konference, ki je dala zeleno luč za liberalizacijo obrti, tako kot smo jo uvajali že v Sloveniji, tudi drugje po državi, se je tudi ob mojih sugestijah Marko Bulc vključil v razpravo več kot desetkrat. Tako smo vendar uspeli s svojimi za takratne čase revolucionarnimi predlogi v korist obrtnišva.

Kot rezultat tudi mojih prizadevanj so bila ob sproščenih zasebni iniciativi ustanovljena prva zasebna podjetja (Mikrohit, Mikroada, Grad, Pic, GeaCollege, Novna). Sprožen je bil pravi plaz drobnega podjetništva, ki je postopoma zapolnjeval vrzeli v enostranski podjetniški velikostni in usmeritveni strukturi.

Veliko so pri kreaciji sistemskih in zakonodajnih rešitev prispevali specializirani strokovnjaki za razvoj drobnega gospodarstva, kot so to dr. Petrinovala, dr. Vahčič, mag. Arhar in še nekateri takratni gospodarski liberalci. S svojim znanjem in vztrajnostjo smo se postopoma uveljavili v vseh republiških forumih ter na občinskih ravneh.

Zasnova za prodor in vidnejše rezultate v drobnem gospodarstvu, podobno kot prej zasebnega kmetijstva oz. zadružništva, je torej nastajala prav v času mojega delovanja v GZS. Na to smo seveda takratni akterji privatizacije kar ponosni. To so bila tudi prva znamenja sestopanja z oblasti takratnih vladajočih političnih struktur. Zato bo to obdobje ostalo v naši gospodarski zgodovini zapisano kot pomembna predhodnica nenasilni in tudi politični demokratizaciji v Sloveniji.

Moje videnje preteklosti in sedanjosti

Kmetijci in napredni kmetje me zagotovo štejejo med koristne slovenske agrarne politike sedemdesetih in osemdesetih let. Strokovnega in osebnega ugleda mi pred javnostjo ne bodo zmogli zmanjšati nitii strankarski politiki, čeprav skušajo celotni moji generaciji agrarnih politikov nalepiti različne etikete t.i. rdečih aktivistov, ki so sejali meglo.

Nasprotno pa me obrtniki, tako tudi njihovo sedanje strokovno in politično vodstvo, uvrščajo med svoje zaslužne sodelavce. Leta 1988 so me celo povabili za sekretarja takratnega Obrtnega združenja Slovenije. Ostal pa sem raje na zbornici, kjer sem pri razvoju obrti in malega gospodarstva pomagal dovolj koristno, kar mi je še posebej v zadovoljstvo.

Razmere v našem kmetijstvu in na podeželju so sorazmerno slabše, kot so bile v času mojega aktivnega delovanja. Izgubili smo zunanje trge, doma pa vse bolj pritiskajo konkurenčna živila gospodarsko razvitejših in tehnološko naprednejših sosedov, tako da se nam ne piše nič dobrega, četudi bomo vstopili v EU. Predvidoma se je gospodarsko uveljavilo nekaj tisoč povečanih družinskih kmetij, med njimi tudi novonastali obrati v cerkveni in veleposestniški lasti, nastalih v postopku vračanja kmetijskih in gozdarskih zemljišč v naravi. To pa še zdaleč ne bo nadoknadilo ogromne škode na razpadajočih družbenih obratih, s čimer naj bi popravili krivice iz preteklosti.

Za deset tisoč že urejenih kmetij in t.i. polkmetij, kjer morajo opuščati rejo živine in sodobno tehnologijo pridelave, pa ni videti perspektive. Zaradi oslabelega zadružništva in predelovalnih obratov že ostajajo brez trga, predvsem še zunanjega. Tako tudi brez družbenih stimulacij v težavnejših razmerah gospodarjenja v hribovitem svetu. Ogroženi so spričo uvoza cenejše hrane brez potrebnega tržnega reda in zaščite pred nelojalno konkurenco. Ogrožene so tudi prevladujoče srednje velike kmetije, saj je niso več sposobne obnavljati, kaj šele

modernizirati. Vidno tudi propadajo že zgrajena komunalna infrastruktura in kulturna dediščina na podeželju, kot izraz splošnega gospodarskega zastojaja.

Pri vidnem gospodarskem nazadovanju na podeželjunastaja poleg dejanske tudi velika latentna nezaposlenost, saj je bilo doslej iz redne zaposlitve odpuščeno največ polkvalificiranih delavcev iz mešanih kmetij. Zato je v tako poslabšanih socialnih razmerah na podeželju iluzorno pričakovati, da bodo s sproščanjem zemljišč na polkmetijah nastajale primerno velike družinske kmetije po evropskem vzorcu. Prav nasprotno, kmetije se bodo lastniško še bolj drobile med vse dediče, saj večinoma ostajajo brez možnosti zaposlovanja zunaj kmetijstva. Mnogi bodo tako prisiljeni odhajati s trebuhom za kruhom v širni svet. Zaradi tega se večini drobnim kmetovalcem na naših vaseh še kako kolca po enoumju, ko so bili vsi gospodarsko napredni kmetje spoštovani politiki. To se odraža tudi na volitvah.

Verjamem, da so tudi sedanji kmetijski voditelji že spoznali, da se zahtevni kmetijski problemi ne rešujejo z vilami in s kosami na političnih shodih, s traktorskimi zaporami na cestah, mejnih prehodih ter s podobnimi skeči. Po mojih izkušnjah zaleže le potrpežljivo strokovno delo s sprotnim prepričevanjem večine v skupno korist potrebnih rešitev, kjer koli je to možno in potrebno.

Škoda je torej izgubljenih sedem let po osamosvojitvi z jalovim politiziranjem. Marsikje bo treba nadaljevati tam, kjer smo po nepotrebnem obtičali. Splošni napredek torej kaj hitro razkriva strokovne polovičarje in politične šarlatane.

Pri tem naj omenim, da sem se s politiko začel aktivno ukvarjati že na ptujski gimnaziji. Tudi v času študija v Ljubljani, saj sem korakal v prvi vrsti demonstrantov ob tržaški krizi, ko smo vzklikali: »Dajte nam puške – gremo v Trst«. Sodeloval sem tudi v Študentskem svetu Akademskega kolegija

in Študentskega sveta. V ZKS sem bil sprejet šele leta 1962 v Ilirski Bistrici, ko sem bil kandidiran za župana. S političnim delom sem nadaljeval po vrnitvi v Ljubljano, ko sem se za devet let zaposlil na Zvezi sindikatov Slovenije.

Ob moji zaposlitvi na GZS sem bil nekaj časa tudi sekretar Osnovne organizacije ZKS. Takrat sem verjetno kar prvi uradno predlagal izločitev iz ZKJ, ker je poznani zvezni partijski funkcionar dr. Šušvar javno grdo ošteval Slovence kot separatiste.

V dokumentih ustanovljene Socialno demokratske unije Slovenije (SDU) sem skupaj z Rastkom Močnikom in s še nekaterimi osebnostmi iz t.i. slovenske pomladi in z znanimi kritiki slabosti v prejšnjem političnem sistemu naveden med člani njenega prvega vodstva. Na to sem ponosen. Ko pa je nastala Združena lista socialnih demokratov, sem se zaradi nestrinjanja prenehal aktivno ukvarjati s politikom.

Moje zasebno podjetništvo

Ko sem po odhodu Marka Bulca iz GZS spoznal, da se bom po desetih letih moral navajati na drugačne metode dela, prilagojene podrepniški politiki in novim oblastnikom, sem se odločil za predčasno upokojitev. Uprlo se mi je namreč, da bi se s šestdesetimi leti komur koli udingal ali v zborničnem sistemu s pomočjo kadrovske kuhinje celo izpodrival mlajše. Med njimi tudi take, ki sem jih osebno pripeljal na položaje v zbornične kmetijske forume.

Zamikalo me je samostojno podjetništvo, da bi lahko pri tem novem izzivu časa posredno, po potrebi, pomagal tudi svojcem iz začetniških podjetniških težav v njihovih firmah. Pri dolgoletnem sodelovanju z obrtniki sem spoznal, kako se temu delu streže.

Uspešno sem se preizkusil kot zunanji sodelavec pri PIC, GRAD, YAVNOST in GEA-COLLEGE, katerih soustanovitelji so tudi moji družinski člani. Proti koncu leta 1990 pa sem ustanovil svoje zaseb-

no svetovalno podjetje Kuking, d.o.o., na katerega sem prenesel vse svoje podjetniške aktivnosti, ter nadaljeval s poslovnim in finančnim inženiringom. Pridobil sem si zastopstva avstrijskih firm Laska, Moguntia, Eurotron in posameznih domačih firm. Svoje poslovne ambicije sem torej začel kazati v okviru PIC, d.o.o., kot njegov pogodbeni sodelavec, pomagal sem pri projektih za uvajanje privatizacije, razvijanju podjetniške franšize ter ustanavljanju malih podjetij. Pri GeaCollegu, d.o.o., sem pomagal pri programiranju in organizaciji prvih seminarjev za nove podjetnike. V okviru Yavnost, d.o.o., smo razvijali projekte za dopolnilne dejavnosti na podeželju, kot so pridelovanje gob, pridelovanje zdravilnih zelišč, pridelovanje semen, razvijanje domače in umetne obrti, ekološko varno odstranjevanje ostankov škropiv, uvajanje programov za celovito urejanje gospodarske in družbene aktivnosti na gospodarsko zaostalih podeželskih območjih in drugo.

Pri Grad, d.o.o., smo bili uspešni pri odkupovanju deviznih sredstev in podobnih projektih v času galopirajoče inflacije in splošnega pomanjkanja deviz. Z odkupovanjem deviz pri zainteresiranih podjetjih po vsej državi predvsem za republiške potrebe zaradi popolne blokade deviznega poslovanja pri Narodni banki Jugoslavije in zadrževanju carin v republiki sem pogodbeno nadaljeval v okviru Poslovnega sistema Slovin. Dne 9.9.1990 sem začel poslovati preko svojega podjetja Kuking, d.o.o., v Ljubljani.

Pri odkupu deviz za potrebe republiškega proračuna sem imel zaradi svojih poznanstev in ustvarjenega zaupanja pri vodilnih delavcih po Jugoslaviji kar zavidljive uspehe. Še pred osamosvojitveno vojno sem pomagal pri odkupu okrog 7 milijonov mark. V kritičnem času, ko sta namreč obe naši ministrstvi za obrambo in notranje zadeve pred bančnimi »šalterji« skorajda dobesedno čakali na te devizne prilive, s katerimi so v pripravah na odcepitveno vojno lahko kupovali predvsem orožje.

Pri našem tihem vdoru v zvezni devizni režim smo podjetjem omogočili prodajo deviz tudi po dvojni dinarski ceni, kolikor so sicer lahko dobili pri prodaji teh deviz v Narodni banki Jugoslavije. Pri odkupu skoraj 100 milijonov mark t.i. akreditivov v tujini pa so na vladni ravni in pri Slovinu postali nepredvidni. Dinarje so namreč nakazali, preden so postali dejanski lastniki deviznih sredstev oz. akreditivov s tujimi bančnimi garancijami.

Tako je nastala znana afera Slovin: Tudi po različnih intervencijah celo na vladni ravni podjetja v Srbiji niso hotela, in tudi smela, odstopiti že plačanih akreditivov. Kaže, da so njihove oblasti odkrile, da gredo te devize pri nas za odcepitvene namene.

Po prijavi zadeve od vodstva Slovin je to potrdila tudi kriminalistična preiskava. Kljub temu pa so zaprli njegovega finančnega direktorja Borisa Slaviča, ki je vodil ta nesrečni posel. Osumili so ga, da se je pri tem in drugih tovrstnih poslih osebno okoriščal, in to skupaj z mano in predstavnikom ministrstva za finance Mihajlom Madžarovičem. Minister Bastl, ki je omogočil vnaprejšnjo, čeprav zaradi galopirajoče inflacije skoraj brezvredno dinarsko vplačilo teh neodkupljenih deviz, pa je s svojega položaja nemudoma odstopil.

Pri uvedeni preiskavi v Slovinu so kriminalisti kar dvakrat preiskali tudi moje stanovanje in pregledali dokumentacijo poslovanja na sedežu mojega podjetja Kuking, d.o.o. Enako tudi na sedežu takratnega podjetja moje hčere Yavnost, d.o.o. Mene so obakrat zasliševali vso noč na sedežu kriminalistične policije v Ljubljani, drugič pa celo pri preiskovalnem sodniku v zaporu na Povšetovi. Očitno so me torej nameravali za dalj časa tudi zapreti skupaj z Madžarovičem, kot so že ob prvi preiskavi zaprli Borisa Slaviča. Tega pa zunajpravni senat ni dopustil.

Sledila je večletna in večkratna sodna preiskava, v kateri so skušali za sodelovanje pri teh poslih obtožiti tudi mojo hčer Andrejo, direktorico Yavnosti, dodatno še za opravljene kompenzacijske poraču-

ne medsebojnih obveznosti pri Slovinu. Doslej pa smo bili izvensodno na prvostopenjskem sodišču kar dvakrat oproščeni krivde, razen Borisa Slaviča, ki so mu očitali le še malomarno poslovanje. Vendar je tako odločitev prvostopenjskega sodišča na pritožbo javnega tožilca višje sodišče po osmih letih sodnih zapletov ovrglo in vrnilo na ponovno sodno obravnavo pri prvostopenjskem sodišču. Tako še vedno čakamo na dokončno oprostitev krivde, pri čemer gre vsega 100.000 tolarjev uradno dokumentiranih plačil Slovina meni osebno in 50.000 tolarjev Yavnosti za moje pogodbeno uporabljanje njenih prostorov pri opravljanju storitev za Slovin. In to pri uspešnem odkupu cca 5 mio DEM v korist republiškega proračuna, pri čemer je Slovin zaslužil najmanj milijon DEM razlike med odkupno in prodajno ceno.

Tako je verjetno tudi sodnikom v interesu, da po desetih letih obtožba zastara. Mene in mojo družino pa je vse to hudo prizadelo, tudi zdravstveno. Namesto da bi sodelujoči pri tem izjemno koristnem podvigu v najbolj kritičnem času našega osamosvajanja dobili primerno priznanje, smo doživeli sodno preganjanje.

Ob koncu moje poklicne in zasebnopodjetniške kariere sodelujem kot projektni vodja in soustanovitelj Poslovne skupnosti Zlato zrno in Zlat okus pri PZPS-GIZ, kar uspešno tudi pri uvajanju slovenskih skupinskih blagovnih znamk za teletino in meso mladega goveda. To strokovno zahtevno in gospodarsko koristno delo me seveda veseli, saj že kot senior še vedno koristno pomagam pri razvoju našega kmetijstva in podeželja, čemur tudi stanovalsko pripadam.

Pri tem dolgoročnem nacionalnem projektu dobiva naša strokovna in poslovna družčina pomembne ambicije. S pomočjo nacionalnih skupinskih blagovnih znamk in tudi z enovito slovensko zaščitno znamko za naša domača kakovostna živila se namreč edino lahko gospodarsko kosamo z vse bolj zahtevnimi gospodarskimi in tržnimi razme-

rami doma in v svetu. Tak veličasten poklicni izziv pa me pogosto tako prevzeme, da pozabljam na zdravje.

Imam pa izjemno srečo v zakonu, saj mi moja družica ljubeznivo pomaga tudi pri mojih zunajdružinskih obveznostih. Če ne drugače, me koristno opozarja kadar pretiravam v svoji poklicni zanesenosti. Kot profesorica matematike je ob lastni poklicni delovni obremenitvi, požrtvovalno prevzela nase glavni delež pri vzgoji najinih otrok, pri gospodinjstvu, skrbela je za dobro počutje v družini in pri najinih vnukih.

Predvidevam, da se bom nesrečnega počutil šele takrat, ko bom moral zaradi zdravja in starosti prenehati s poklicnim delom: Nikakor se namreč ne morem sprijazniti s tem, da bi v poklicnem brezdelju užival v sicer zasluženem pokoju.

Ključne besede

Šolanje, študentska leta, kmetijstvo, Ilirska Bistrica, Republiški sindikat, Gospodarska zbornica Slovenije, Beograd, zasebno podjetništvo.

Povzetek

Zgodovinsko društvo Ormož se je z zadnjim nadaljevanjem spominov spodobno oddolžilo našemu rojaku, ki je kot mlad nadebuden fant z vztrajnostjo in odrekanjem dosegel življenjski cilj kljub mnogim težkim življenjskim preizkušnjam. Njegov strah, da bodo njegovi spomini odšli z njim v grob, je bil odveč, saj so, žal, šele po njegovi prerani smrti izšli in so dostopni širši javnosti. Ob tem velja zahvala Frančku Mastenu iz Frankovcev, ki mi je pokazal in zaupal kopijo tipkopisa. Prav tako velja zahvala avtorjevemu bratu Frančku Kukovcu, ki, žal ni dočakal zadnjega nadaljevanja spominov.

V zadnjem nadaljevanju avtor spominov opisuje dijaška leta v ptujski gimnaziji, nato študij agronomije v Ljubljani, zaposlitev na KZ Ilirska Bistrica. V novem okolju se je kmalu znašel in postal priljubljen. Njegova delavnost, strokovnost in poštenost so ga pripeljale do zelo uspešnega predsednika ilirsko-bistriške občine. Po tem mandatu se je njegova strokovna kot politična pot strmo dvigala. Bil je predsednik Sindikata RO delavcev v kmetijstvu in živilski industriji in delal v Republiških sindikatih. Njegovo sposobnost so opazili v Beogradu, kjer so ga postavili za vodjo Zvezne komisije za kmetijstvo in zadružništvo pri CK ZKJ. Kmalu za tem pa je postal podsekretar v Zveznem komiteju za kmetijstvu. Pri demokratizaciji Slovenije je s svojim znanjem in zvezami prispeval pomemben delež pri njeni osamosvojitvi, česar pa vodilna struktura ni dovolj spoštovala, doživel je celo neosnovano sodno preganjanje.

